

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2018/1

ETO: 821.511.141+811.511.141

ISSN 0350 2430 (Print)
ISSN 2406-3266 (Online)

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2018. XLIX. évf. 1. sz. ÚJ FOLYAM XIX. évf. 1. sz.

ÚJVIDÉK
2018/1

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Fő-és felelős szerkesztő: Toldi Éva tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

E számunk szerkesztésében közreműködött Pászor-Kicsi Mária.

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

Szerkesztőségi titkár

Milanović Valéria

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, hungar@ff.uns.ac.rs)

Angol fordítás: McConnell-Duff Márta, *szerb fordítás:* Andrić Edit

Lektor-korrektor: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta: Ljiljana Ćuk

A szám megjelenését a Magyar Nemzeti Tanács támogatta.

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE XLIX-1/XIX-1

NOVI SAD
2018/1

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni i odgovorni urednik: Eva Toldi, šef odseka

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

U uređivanju ovog broja učestvovala je: Marija Pastor-Kiči.

Uređivački odbor

Ištván Bersan

(Univerzitet Babeş-Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištván Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Sekretar redakcije

Valerija Milanović

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
hungar@ff.uns.ac.rs)

Prevod na engleski: Marta McConnell-Duff, *prevod na srpski:* Edit Andrić

Lektor-korektor: Marta Buzaš, *lektor za srpski jezik:* Ljiljana Ćuk

Objavljivanje broja potpomogao je Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije (hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME XLIX-1/XIX-1

NOVI SAD
2018/1

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies
A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi, Head of Department
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Mária Pásztor-Kicsi contributed to the editing of this number.

Editorial Board

István Berszán
(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csermicskó
(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli
(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes
(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma
(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka
(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

Editorial Secretary

Valéria Milanović
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
hungar@ff.uns.ac.rs)

English translation: Márta McConnell-Duff, *Serbian translation:* Edit Andrić
Proofreader for Hungarian Language: Buzás Márta
Proofreader for Serbianian Language: Ljiljana Čuk

The issue was supported by the National Council of the Hungarian Ethnic Minority

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

KÁROLY Krisztina: Az alkalmazott nyelvészet diszciplínái a fordítási szövegalkotás megismerésének szolgálatában (<i>A jelen módszerei és a jövő fejlődési irányai</i>)	1–14
ANDRIĆ Edit: A kontrasztív frazeológiai kutatások alkalmazott nyelvészeti hozadéka	15–29
SZOTÁK Szilvia: A nyelvitájkép-kutatás mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe	30–42
NÁDOR Orsolya: Az alkalmazott nyelvészeti kutatások múltja, jelene és jövője a Kárpát-medencében	43–55
RAJSLI Ilona: Szóláshasonlatok a vajdasági frazémakorpuszban . .	56–67
LÁNCZ Irén: Frazémák, frazémaváltozatok és frazémaismeret . . .	68–84
KISZL Péter: Digitális bölcsészet – régi-új horizontok az interdiszciplinaritásban	85–100
SZÚTS Zoltán–TÖRTELI TELEK Márta: Norma és szabadság a netnyelv talaján	101–119

CONTENTS

KÁROLY, Krisztina: Disciplines of Applied Linguistics in the Service of Translational Discourse Production (<i>Present methods and future directions for development</i>)	1–14
ANDRIĆ, Edit: What Applied Linguistics Gains from Research into Contrastive Phraseology	15–29
SZOTÁK, Szilvia: Linguistic Landscape Research as One of the Most Actual Research Areas of Applied Linguistics	30–42
NÁDOR, Orsolya: Applied Linguistic Researches – Their Past, Present and Future in the Carpathian Basin	43–55
RAJSLI, Ilona: Comparative Phrases in the Vojvodinian Phraseme Corpus	56–67
LÁNCZ, Irén: Phrasemas, Phrasema Variants, Familiarity with Phrasemas	68–84
KISZL, Péter: Digital Humanities – Old-New Horizons of Interdisciplinarity	85–100
SZÚTS, Zoltán–TÖRTELI TELEK, Márta: Norms and Freedom in the Net Language	101–119

SADRŽAJ

Kristina KAROLJ: Discipline primenjene lingvistike u službi spoznaje stvaranja prevodilačkih tekstova (<i>Savremene metode i pravci razvoja</i>)	1–14
Edita ANDRIĆ: Doprinos kontrastivnih frazeoloških istraživanja primenjenoj lingvistici	15–29
Silvija SOTAK: Istraživanje jezičkog pejzaža kao najnovija istraživačka oblast primenjene lingvistike	30–42
Oršolja NADOR: Prošlost, sadašnjost i budućnost primenjenih lingvističkih istraživanja u Karpatskom basenu	43–55
Ilona RAJŠLI: Poredbeni frazemi u vojvođanskom frazeološkom korpusu	56–67
Irena LANC: Frazeologizmi, varijante frazema i njihovo poznavanje	68–84
Peter KISL: Digitalna filozofija – stari i novi horizonti u interdisciplinarnosti	85–100
Zoltan SIČ–Marta TERTELI TELEK: Norme i slobode u jeziku interneta	101–119

ETO: 81'33

81'25

DOI: 10.19090/hk.2018.1.1-14

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KÁROLY Krisztina

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Angol-Amerikai Intézet, Angol Nyelvpedagógia Tanszék
Budapest, Magyarország
karoly.krisztina@btk.elte.hu

AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET DISZCIPLÍNÁI A FORDÍTÁSI SZÖVEGALKOTÁS MEGISMÉRÉSÉNEK SZOLGÁLATÁBAN

A jelen módszerei és a jövő fejlődési irányjai

Disciplines of Applied Linguistics in the Service
of Translational Discourse Production

Present methods and future directions for development

Discipline primenjene lingvistike u službi spoznaje
stvaranja prevodilačkih tekstova

Savremene metode i pravci razvoja

A dolgozat azt vizsgálja, hogy az alkalmazott szövegnyelvészet eredményei hogyan használhatók fel a fordítástudományban olyan jelenségek alaposabb megismerésére, amelyeket a kutatások eddig vagy megkerültek, vagy nem kellő mélységben vizsgáltak. A tanulmány fókuszában a fordítási szövegalkotás jelensége áll, és olyan alapkérdések megválaszolásához nyújt elméleti és módszertani megoldásokat, mint például az, hogy egyáltalán elemezhető-e a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciója a fordításban, vagy hogy hogyan „viselkedik” a szövegkoherenciában jelentős szerepet játszó kohéziós, retorikai és műfaji szerkezet a fordításban. A dolgozat rávilágít azokra a jövőbeli fejlődési irányokra is, amelyeket az alkalmazott nyelvészet e diszciplínái segítségével kijelölhetünk a diskurzuselemzésben, a műfajkutatásban, a célnyelvi szövegre orientált fordításelemzésben, az univerzálé-, valamint a fordítóstratégia-kutatásban.

Kulcsszavak: alkalmazott nyelvészet, fordítástudomány, alkalmazott szövegnyelvészet, fordítási szövegalkotás, szövegszintű fordítói stratégiák

Bevezetés

Tanulmányom arra mutat rá, hogy az alkalmazott nyelvészet különböző diszciplínáinak együttműködése révén miként válik lehetővé olyan jelenségek alaposabb megismerése, amelyekre a korábbiakban nem volt módunk. Az alkalmazott nyelvészet vizsgálódási körébe tartozó számos terület közül – például (alkalmazott) diskurzuselemzés, szövegyelvészet, korpusznyelvészet, kontrasztív nyelvészet, szociolingvisztika, pszicholingvisztika, stilisztika, első- és második-/idegennyelv-elsajátítás és -nyelvtanítás, fordítástudomány, interkulturális kommunikáció, szaknyelvi kommunikáció – az alkalmazott szövegyelvészet és a fordítástudomány áll a középpontjában. E két terület elméleteinek és módszereinek a felhasználásával arra a mindkét diszciplína érdeklődési körébe tartozó két alapkérdésre kereshetünk választ a fordítási szövegalkotás vonatkozásában, hogy (1) elemezhető-e a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciója a fordításban és – amennyiben igen, akkor – (2) hogyan írható le a szövegkoherenciában jelentős szerepet játszó kohéziós, retorikai és műfaji szerkezet „viselkedése” a fordításban. Az alkalmazott nyelvészet lehetséges fejlődési irányai tekintetében rámutatok arra is, hogy e két terület (az alkalmazott szövegyelvészet és a fordítástudomány) együttműködése révén milyen új ismeretekkel gazdagodhatunk konkrétan a diskurzuselemzés, a műfajkutatás, a célnyelvi szövegre orientált fordításelemzés, valamint az univerzálé- és fordítóstratégia-kutatás egyes alterületein. A fentiekre az ún. „komplex fordítási szövegelemző modell” (Károly 2014/2017) példáján keresztül teszek kísérletet, melynek célja a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciójának mélyreható elemzése és a szövegszintű fordítói stratégiák azonosítása.

Kulcsfogalmak

A szövegelemző modell bemutatása előtt szükség van két kulcsfogalom, a 'szövegszintű jelenség' és a 'szövegszintű fordítói stratégia' terminusok definiálására, mert ezeknek nincs általánosan elfogadott meghatározása a szakirodalomban. **Szövegszintű jelenségek** „azok a globális (a szöveg lineáris és hierarchikus szerkezetében megvalósuló) kapcsolódásokat és függőségi viszonyokat létrehozó jelenségek, amelyek folyamatosságot teremtenek a szöveg különböző (kisebb és nagyobb) részei között, és ezáltal közvetlenül hozzájárulnak a komplex szövegszerkezet és a globális szövegértelem kialakításához” (Károly 2014, 52). Ilyenek például a kohéziós eszközök, a különféle téma-éma viszonyok, a retorikai szerkezet vagy a műfaji szerkezet. **Szövegszintű**

fordítói stratégiáknak pedig „azon – tudatos és/vagy ösztönös, és a nyelvek rendszerbeli különbségei, valamint a műfaj sajátosságai miatt automatikus és/vagy opcionális koherencia-eltolódásokat eredményező – a fordítás folyamatát kísérő kognitív tervek” összességét nevezem, „amelyek a szövegszintű jelenségek (re)produkcióját, s ezáltal a koherenciát biztosítják a célnyelvi szövegben” (Károly 2014, 249). Ilyen lehet többek között fordítás során egy kötőszó betoldása olyan helyen a szövegbe, ahol a forrásszövegben nem volt, vagy éppen egy szóismétlés elhagyása.

*Az alkalmazott szövegnyelvészet és a fordítástudomány találkozása:
a komplex fordítási szövegelemző modell*

A komplex fordítási szövegelemző modell az alkalmazott szövegnyelvészet és a fordítástudomány egyes elméleteit és módszereit ötvözi. A tudományelméletben használt különféle modell típusok (pl. analóg, konceptuális, elemző, kutatási modellek) közül ez egy ún. **elemző modell**. Mint ilyen, nem csupán a jelenség összetevőit jeleníti meg, hanem azok adott elméleti kereten belül történő mélyreható vizsgálatának a módját is leírja. Ily módon egyszerre elméleti és módszertani természetű.

A szövegtudomány korszerű elméletei alapján, a koherencia szerkezeti szempontból releváns, a szövegstruktúrában nyomon követhető összetevői a következők: (1) a kohéziós szerkezet: (1a) strukturális kohézió (információs/ismert-új információstruktúra, tematikus/téma-réma szerkezet); (1b) nem strukturális kohézió (referencia, helyettesítés, ellipszis, összekapcsolás, lexikai kohézió; valamint ez utóbbin belül a lexikai ismétlés); (1c) stíluskohézió (a stíluseszközök szövegösszetartó ereje); (2) a logikai/retorikai szerkezet és (3) a műfaji szerkezet.

E szerkezetek és kapcsolódási pontjaik/interakcióik átfogó vizsgálata érdekében a komplex fordítási szövegelemző modell a következő elemző (rész)-modelleket integrálja: Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje, Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) kohéziós modellje, Hoey (1991) ismétlésmodellje, Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete, és mivel a modell kifejlesztése és validálása egy hírszövegekből álló korpuszon történt, Bell (1991, 1998) eseménystruktúra-modellje, amely a hírszövegek műfaji szerkezetének leírását teszi lehetővé.

Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési (*Topical Structure Analysis*) modellje a forrás és a célnyelvi szöveg topikszerkezetébe nyújt betekintést: a

kohéziós szerkezet részét képező strukturális kohéziót a topikszerkezet elemzésén keresztül írja le. A modell sajátos módon értelmezi a 'topik' és a topikszerkezet fogalmát. Topikfelfogása az információs és a tematikus struktúra számos releváns aspektusát ötvözi: a topikot az ismert információval azonosítja, és felhasználja a 'téma' fogalmát is, amely arra utal, amiről a mondat szól. A topikstruktúra-elemzési modell legfontosabb előnye a korábbi megközelítésekkel szemben az, hogy a mondat szintje fölé is kiterjed a vizsgálandó köre: a mondatban/tagmondatban a topikot megfogalmazó topikális alanyok azonosítása révén nyomon követi a szöveg topikfejlődését is, és rámutat az egyes mondatok/tagmondatok topikjai, valamint a diskurzustopik és a diskurzusminőség (a diskurzuskohérenca) közötti kapcsolatra. Három topikfejlődési módot különít el: (1) párhuzamos topikfejlődés (az alábbi példa 1. és 2. mondata között), amikor az egymást követő mondatok topikja megegyezik (azonos a referensük); (2) követő, amikor az előző mondat rémája válik a következő mondat topikjává (a példa 2. és 3. mondata között); (3) kiterjesztett párhuzamos topikfejlődés, amikor a szövegalkotó visszatér egy korábbi topikhoz (a példa 2. és 4. mondata között). Például (Lautamatti 1987, 92–96 alapján):

1. When *a human infant* is born into any community [...]
2. Without care from some other human being or beings, [...], *a child* is very unlikely to survive.
3. *This helplessness of human infants* is in marked contrast with the capacity of many new born animals [...]
4. It is during this very long period in which the *human infant* is totally dependent on others [...]

Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) kohéziós modellje segítségével feltérképezhetővé válik a kohéziós szerkezet. A nem strukturális kohézió elméletük szerint a szöveg két eleme közötti kohéziós kapcsolat, a kohéziós „kötés” (*tie*) eredményeként jön létre. A kohéziós eszközök öt különböző típusát határozták meg: a referencia, a helyettesítés, az ellipszis, az összekapcsolás és a lexikai kohézió. A fordítási szövegelemző modell a grammatikai kohéziós eszközök esetében (ideértve az összekapcsolást is) Halliday és Hasan (1976) elméletére épít, a lexikai kohéziós elemzést azonban az elméleti és módszertani szempontból megalapozottabb, Hasan-féle (1984) taxonómiájára alapozza. Hasan a lexikai kohéziót két nagy csoportra osztja: általános szemantikai relációkra (ismétlés, szinonima, antonima, hiponímia, meronímia)

és szövegalapú, ún. „pillanatnyi” relációkra (*instantial relations*: azonosság, elnevezés, hasonlat), amelyeknél a lexikai elemek nem általános szemantikai kapcsolatban vannak egymással, hanem csupán az adott szövegben, a szövegkörnyezet révén alkotnak kohéziós kötést (pl. *kutya – Toto*).

Az ismétlés- és a makropropozicionális szerkezet feltárására a komplex fordítási szövegelemző modellben Hoey (1991) ismétlésmodellje nyújt lehetőséget. Hoey abból az empirikus kutatásokon alapuló feltevésből indult ki, hogy a lexikai elemek önmagukban nem teremtenek kohéziót, csak akkor, ha kapcsolatba lépnek más elemekkel. Lényeges meglátása az is, hogy a szövegek minősége jellemzően nem a bennük előforduló kohéziós eszközök számától, hanem inkább azok minőségétől és eloszlásától függ. Ezért a fordítási szövegelemző modellnek szükségképpen alkalmasnak kellett lennie a lexikai elemek közti kapcsolatok (*links*) hálójának feltérképezésére és – ezen keresztül – a (globális) szövegminőség és a (lokális) kohézió viszonyának feltárására. Hoey a lexikai ismétlések rendszerének/hálójának szisztematikus vizsgálata alapján (taxonómiáját az 1. táblázat szemlélteti) kimutatja az egymáshoz „szignifikánsan” kapcsolódó mondatokat. Elmélete szerint, ha két mondat között legalább három ismétléskapcsolat van, azok már szignifikánsan kapcsolódnak egymáshoz, ún. „ismétléskötéléket” (*repetition bond*) alkotnak. A kötéleket alkotó mondatokat a szöveg „centrális” mondatainak tartja, melyek fontos szerepet töltenek be a szöveg mondanivalójának, fő témájának a kifejtésében: ezekből áll össze a szöveg makropropozicionális tartalma. Azokat a mondatokat pedig, amelyek nem alkotnak ismétléskötéléket, a szöveg „marginális” mondatainak tartja, amelyek akár el is hagyhatók, a szöveg fő mondanivalóján ez nem változtat.

Lexikai ismétlés	egyszerű		<i>medve–medvék</i>
	komplex		<i>ír–írás</i> (ige–főnév)
Parafrázis	egyszerű		<i>kivált–okoz</i>
	komplex	antonima	<i>meleg–hideg</i>
		kapcsolatháromszög	<i>író–szerző–írás</i>
egyéb		főlérendelés (<i>biológusok–tudósok</i>) koreferencia (<i>Augustus–császár</i>)	

1. táblázat: Hoey (1991) ismétlés-taxonómiája (magyar nyelvű példákkal)

A kapcsolódási-propozicionális szerkezetet és a retorikai struktúrát a modell Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete felhasználásával írja le. Mann és Thompson szerint egy szöveg akkor koherens, ha a különböző részei „illeszkednek” (1986, 58) egymáshoz. A részek kapcsolódása/illeszkedése azonban nem véletlenszerűen történik, hanem a nyelvhasználó mentális folyamatainak eredményeképpen: azáltal, hogy képes arra, hogy elméjében összekapcsolja egy vizuális kép össze nem kapcsolódó elemeit. E mentális/kognitív folyamatok feltérképezését teszi lehetővé a retorikastruktúra-elmélet. Alapját az ún. kapcsolódási proposíciók (*relational propositions*; pl. HÁTTÉR, MEGOLDÁS, INDOKLÁS) alkotják, amelyek olyan logikai/retorikai relációk, amelyek a szöveg két különálló részéből származtathatók, de nem egymástól függetlenül következnek valamelyik részből. Az alábbi mondatpárok ilyen relációkat szemléltetnek:

HÁTTÉR: Hayes most mondott le. Ő a kancellár.

MEGOLDÁS: Éhes vagyok. Menjünk el egy étterembe.

INDOKLÁS: Nem fogok elkezdni hollandul tanulni. Öreg vagyok én már ehhez.

A szöveget akkor érzékeljük koherensnek, ha képesek vagyunk e relációk érzékelésére és értelmezésére. Mann és Thompson (1988) rendszere a kapcsolódási proposíciók azonosítása alapján feltérképezi a szövegek hierarchikus logikai/retorikai struktúráját. Mann (2005) a területen végzett empirikus kutatások eredményei alapján a kapcsolódási proposíciókat három nagy csoportba osztotta: ún. bemutató relációk (ANTITÉZIS, HÁTTÉR, ENGEDMÉNY, LEHETŐVÉ TÉTEL, BIZONYÍTÉK, INDOKLÁS, MOTIVÁCIÓ, ELŐKÉSZÍTÉS, ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS, ÖSSZEFOGLALÁS), tárgyi relációk (KÖRÜLMÉNY, FELTÉTEL, KIDOLGOZÁS, ÉRTÉKELÉS, ÉRTELMEZÉS, ESZKÖZ, NEM AKART OK, NEM AKART EREDMÉNY, „MÁSKÜLÖNBEN”, CÉL, MEGOLDÁS, FELTÉTEL NÉLKÜL, „HACSAK NEM”, AKART OK, AKART EREDMÉNY) és többmagú relációk (ÖSSZEKAPCSOLÁS, ELLENTÉT, SZÉTVÁLASZTÁS, HÉZAG (relációhiány), FELSOROLÁS, TÖBBMAGÚ ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS, KÖVETKEZÉS).

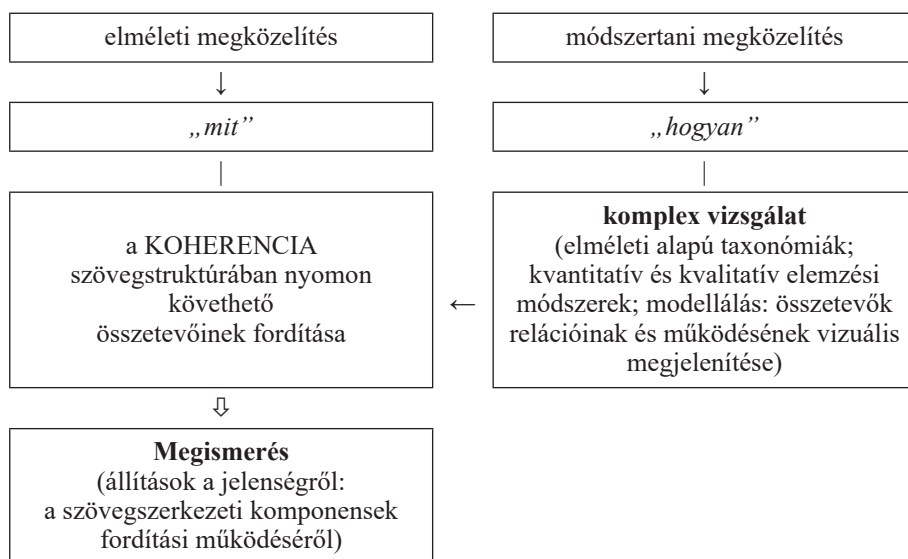
Mivel a szövegalkotás vizsgálatában meghatározó tényező a szöveg műfaja, a komplex fordítási szövegelemző modellt integrál egy, a műfaji szerkezet szisztematikus vizsgálatára lehetőséget teremtő eszközt is, mégpedig – a kidolgozásához elvégzett elemzés (Károly 2017) korpuszából (hírszöveg korpusz) adódóan – Bell (1991, 1998) eseménystruktúra-modelljét. Bell elmélete révén

a hírszöveg alapelemein túl arról is képet kapunk, hogy maga a történet milyen eseményekből tevődik össze. Az „eseménystruktúra-modell” segítségével leírhatóvá válik az újságcikkek hierarchikus tartalmi szerkezete és a szövegben megjelenő információk alapján rekonstruálható, hogy mi történt a valóságban.

A komplex fordítási szövegelemző modellt tehát a következő alap- és (a vonatkozó elméletek alapján) származtatott, lineáris, illetve hierarchikus rendező elv szerint működő szövegszerkezeti változók szisztematikus vizsgálatát teszi lehetővé: topikszerkezet (lineáris topikfejlődés, mondat/tagmondat-topikok és diskurzustopik hierarchikus viszonya); kohéziós szerkezet (kohéziós kötések lineáris előrehaladása); ismétlésszerkezet (hierarchikus makropropozicionális szerkezet, a szöveg centrális és marginális mondatai); kapcsolódási propozicionális szerkezet (hierarchikus retorikai/logikai szerkezet); műfaji szerkezet (a hírszöveg lineáris szuperstruktúrája¹) és hierarchikus eseménystruktúrája.

Mint elemző modell, a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek fordítási viselkedésének megismeréséhez elméleti és módszertani támogatást nyújt. Segít annak felmérésében, hogy e komplex jelenség alaposabb megértése érdekében pontosan *mit* kell megvizsgálni (a jelenség mely alkotóelemeiből áll) és *hogyan* (milyen elméleti és kutatási módszerekkel). Fontos megjegyezni azt, hogy ez a modell sem alkalmas a koherencia egészének (minden egyes összetevőjének és meghatározó tényezőjének) a feltárására; kifejezetten azon összetevők állnak a fókuszában, amelyek a szövegstruktúrában követhetők nyomon. A következő feladatokat hajtja végre: (1) elméleti alapú taxonómiák felhasználásával **azonosítja** (a két alkorpuszban, a mikrostruktúra szintjén) a kohéziós eszközöket, lexikai egységeket, mondattopikokat, logikai relációkat és műfaji elemeket; (2) kvantitatív és kvalitatív elemzési módszerekkel **feltárja** a kohéziós kötések, ismétléskapcsolatokat, a topikfejlődést, a kapcsolódási propozíciókat és az eseménystruktúra- komponenseket, majd ezek relációit és célnyelvi megfeleltetését, majd végül (3) **vizuálisan megjeleníti** a szövegszerkezeti összetevők kapcsolódási pontjait és fordítási működését (l. Károly 2014, 73). Működését az 1. ábra szemlélteti.

¹ A 'szuperstruktúra' terminust Tirkkonen-Condit (1985) nyomán a szöveg lineáris részekre tagolására használom (ez a tagolás a hírszöveg esetében: tulajdonítás, absztrakt, történet).

1. ábra: A komplex fordítási szövegelemző modell működése

Új tudományos eredmények

A komplex fordítási szövegelemző modell felhasználásával a magyarról angol nyelvre történő hírszövegfordításokon elvégzett elemzések sora bizonyította azt, hogy bármennyire is szubjektív/intuitív szövegminőségről van szó, a modell segítségével objektív módon elemezhetővé és leírhatóvá válik a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciója a fordításban, és pontos képet kaphatunk a szövegkoherenciában jelentős szerepet játszó kohéziós, retorikai és műfaji szerkezet fordítási viselkedéséről (erről részletesen l. Károly 2017). Ezen túlmenően az eredmények alapján azonosítani lehetett a fordítást kísérő szövegszintű fordítási stratégiákat is, amelyek átfogó, a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető valamennyi összetevőjére kiterjedő leírására a szakirodalomban tudomásom szerint ez idáig még nem került sor.

Az eredmények (Károly 2017, 219–221) alapján a szövegszintű fordítói stratégiák vonatkozásában, *általánosan* a következő megállapítások fogalmazhatók meg:

Hatókörük:

- lokális (a mikroszerkezet egyes szegmensei közötti relációk reprodukciójára irányuló; pl. lexikai ismétlés kihagyása) és/vagy
- globális (a teljes szöveg makroszerkezetét érintő).

Jellegzetességük, hogy

- kölcsönhatásban állnak egymással – elkülönítésük nem jelenti azt, hogy működésükben elválának egymástól (lokális stratégia is okozhat makrostrukturális eltolódást);
- jelentésmódosulást eredményezhetnek a fordításban.

Típusaik:

- (1) A kohéziós és a makropropozicionális (ismétlés-) szerkezetet érintő stratégiák: kohéziós eszköz
 - betoldása,
 - kihagyása,
 - helyettesítése,
 - konkretizálása.
- (2) A topikszerkezetet érintő stratégiák:
 - topikprogresszió megváltoztatása,
 - topikális alany megváltoztatása.
- (3) A retorikai szerkezetet érintő stratégiák: kapcsolódási propozíció
 - betoldása,
 - kihagyása,
 - helyettesítése,
 - gyakoriságának megváltoztatása.

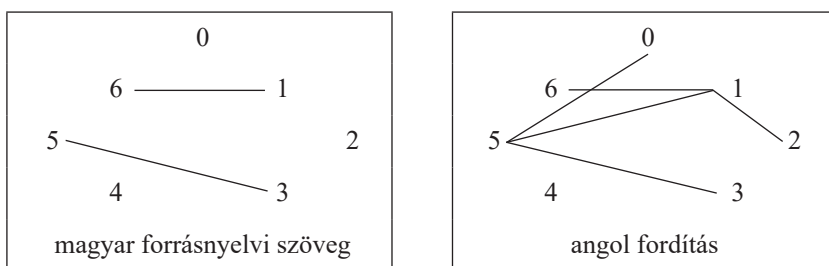
Konkréten, a hírszövegek vonatkozásában azt láttam, hogy a (hír)szövegek fordítását mindig koherenciaeltolódás kíséri a kohéziós, a topik-, a retorikai és a műfaji szerkezet célnyelvi (re)produkciója során. Ezért általánosan a fordítás vonatkozásában megfogalmazást nyert az a hipotézis, miszerint a koherenciaeltolódás is a fordítási folyamat sajátja, s mint ilyen, fordítási univerzálénak tekinthető (Károly 2017, 201–202). A következőkben a fentiekben felsorolt stratégiajellemzőkre (lokális és globális stratégia kölcsönhatása, jelentésmódosulás) és -típusokra említek példát illusztrációként.

A makropropozicionális (ismétlés-) szerkezetet és a kohéziós szerkezetet egyaránt érintő stratégia, amikor a fordító a célnyelvi szövegben egy lexikai kötést kihagy:

<p>Magyar forrásszöveg (3-as szöveg 3. mondata):</p>	<p>Angol fordítás:</p>
<p>A Magyar Katolikus Egyház egyrészt – a <i>magyar</i> kormánnyal szemben – a határon túli magyarok kettős állampolgársága mellett foglalt állást a december 5-ei népszavazáson, másrészt pedig viták támadtak az egyházi iskolák finanszírozása ügyében.</p>	<p>On the one hand, the Hungarian Catholic Church – as opposed to the \ominus government – assumed a supportive stand at the 5 December referendum in respect of dual citizenship for Hungarians beyond the borders, while disputes arose over the financing of church schools, on the other.</p>

⇒

A forrásszövegben még szereplő *magyar* szó a fordításból már hiányzik. Egy ilyen kohéziós eszköz kihagyása (az ismétlések számának csökkenése révén) együtt járhat azzal, hogy egy, a Hoey (1991) elmélete szerint centrális mondat elveszti centrális/makropropozicionális jellegét, és marginális státuszba kerül a szövegben. A hatókörét tekintve lokális stratégia tehát a szöveg globális szerkezetére is kihat. Ezáltal a szövegnek nem csupán a kohéziós erőssége (a kohéziós eszközeinek a száma) változik meg, hanem a szöveg fő mondanivalója, a makropropozicionális tartalma is: más mondatok kerülnek az ismétlések révén hangsúlyos helyzetbe. A 2. ábra szemléltet egy olyan esetet (ugyanezen hírszövegkorpuszból; Károly 2017), amikor a centrális mondatok változásával makropropozicionális eltolódás keletkezik fordítás során (több információ kerül kiemelt státuszba). Az ábrában a számok jelzik a mondatokat (a 0 a címet jelöli), a vonalak az ismétléskötéseket (vagyis minimum 3 ismétléskapcsolat létét) közöttük. Az ábrát követően a szöveg jelentésmódosulásának (a fordítás információ-többletének) érzékeltetésére a szövegek azon mondatait idézem, amelyek makropropozícióként szerepelnek magyarul és angolul.

2. ábra: A centrális mondatok (makropropozíciók) változása a fordításban (a 13-as szöveg és fordításának ismétlészálaja; Károly 2017, 153 alapján)

Magyar forrásszöveg centrális mondatai (makropropozíciói):

1. Az Oroszországot a Fekete-tengeren és a Balkánon keresztül Dél-Európával összekötő s „Déli Áramlat” nevet viselő földgázvezetéknek a megépítéséről 2007. június 23-án Rómában írt alá szándéknyilatkozatot a Gazprom és az olasz ENI menedzsmentje.
3. Ennek értelmében közös céget hoznak létre a 10 milliárd USD összköltségűre becsült és 2013-ra üzemszerű működésre átadni tervezett gázvezeték megvalósíthatóságának tanulmányozására.
5. Az előkészületben lévő nagy európai gázvezeték-vállalkozásokkal – így például a projektcéggel és nyomvonallal évek óta rendelkező Nabuccoval – szemben például továbbra sem tudni, pontosan merre is halad majd, és mely országok részesülnének a rajta szállított korlátozott gázmennyiségből.
6. Ráadásul Oroszország az elmúlt időszakban egymásnak ellentmondó szándéknyilatkozatokat köt.

Az angol fordítás centrális mondatai (makropropozíciói):

0. The planned South Stream gas pipeline and Hungary
1. The management of Gazprom and the Italian ENI signed a Letter of Intent in Rome on June 23, 2007 with respect to the construction of a natural gas pipeline bearing the name of “South Stream” and connecting Russia and Southern Europe through the Black Sea and the Balkans.
2. The step was followed by a concrete agreement signed in Moscow on the 22nd of November in the presence of Russian President Vladimir Putin and Italian Prime Minister Romano Prodi.
3. In terms of the agreement, a joint company would be established to carry out a comprehensive feasibility study with respect to the planned gas pipeline estimated to cost around 10 billion USD to be completed and rendered fully functional by 2013.
5. In contrast to the large European gas pipeline-projects under consideration, notably, the Nabucco, which established project-management companies and specified a defined route some time ago, it is still not known precisely as to what route the South Stream would traverse, or which countries would benefit from the limited gas supply it is designed to transport.
6. Furthermore, Russia has signed contradictory letters of intent in recent times.

Jövőbeli fejlődési irányok

A komplex fordítási szövegelemző modell segítségével nyert elméleti és empirikus kutatási eredmények azt mutatják, hogy az alkalmazott nyelvészet bizonyos diszciplínáinak összekapcsolásával mind a szöveg, mind a fordítás tudománya számára jelentős új ismeretekhez juthatunk. Az alkalmazott szövegnyelvészet és a diskurzuselemzés területén azonosítani lehetett a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőit és azok interakcióit. A műfajkutatáson belül a hírszöveg műfaj mélyebb megértését tette lehetővé. A fordítástudomány területén a sajtófordítás (tartalomközpontú szöveg), a célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás (komplex fordítási szövegelemző modell, koherenciaeltolódások), a fordítói stratégiakutatás (szövegszintű fordítói stratégiák), az univerzálékutatás (a kohéziós eszközök és különösen az ismétléshasználat szempontjából releváns explicitációs és ismétléskerülési hipotézis), valamint a magyar–angol nyelvpár kutatásában hozott új eredményeket.

A komplex fordítási szövegelemző modell kidolgozására és első, kísérleti tesztelésére irányuló munkám (Károly 2017) jellegéből adódóan elsősorban produktumorientált, leíró szemléletű és feltáró szándékú volt. Ahhoz, hogy megállapítható legyen, hogy a modell más műfaj, más nyelvpár, illetve nagyobb korpusz vizsgálatára is alkalmas-e, további vizsgálatok sorára van még szükség. Ezek már az alkalmazott nyelvészet jövőbeli lehetséges fejlődési irányait is kijelölik. Fontos volna kiterjeszteni a vizsgálat körét a fordítás produktumának elemzése mellett a fordítási szövegalkotás (a célnyelvi koherenciaeremtés) kognitív folyamatának feltárására is, melyben az alkalmazott pszicholingvisztika elméletei és módszerei lehetnek a segítségünkre. Kérdés maradt az is, hogy vajon az eredmények, különösen a koherencia- és a jelentéseltolódásra vonatkozó megállapítások, hogyan viszonyulnak a befogadói (olvasói) megítéléshez. Nem tudjuk, hogy mennyire tudatosak vagy ösztönösek a szövegszintű fordítói stratégiák, illetve, hogy mely stratégia tudatos és melyik ösztönös.

Mindehhez nagyobb korpuszokra, reprezentatív mintákra, terjedelmesebb szövegek elemzésére is szükség volna. Ehhez a korpusznyelvészet eszköztárából meríthetünk, amire van is már példa a szakirodalomban (pl. a lexikai kohézió korpusz alapú vizsgálata Seidl Péch 2011-es munkájában). A korpusznyelvészet módszereinek felhasználásával lehetővé válhat számos olyan szöveg- és fordítási változó vizsgálata, amelyek egyelőre csupán manuálisan s következőképp az emberi teherbírás korlátai miatt csak rövidebb szövegeken, kisebb korpuszokon valósulhattak meg.

Irodalom

- Bell, Allan. 1991. *The language of news media*. Oxford, UK: Blackwell.
- Bell, Allan. 1998. The discourse structure of news stories. In *Approaches to media discourse*, szerk.: Allan Bell–Peter Garrett. 64–104. Oxford, UK: Blackwell.
- Halliday, Michael A. K.–Hasan, Ruqaiya. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, Michael A. K.–Matthiessen, Christian M. I. M. 2004. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Hasan, Ruqaiya. 1984. Coherence and cohesive harmony. In *Understanding reading comprehension*, szerk. James Flood. 181–219. Delaware: International Reading Association.
- Hoey, Michael. 1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Károly Krisztina. 2014. *Szövegkoherencia a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly Krisztina. 2017. *Aspects of cohesion and coherence in translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Lautamatti, Liisa. 1987. Observations on the development of the topic in simplified discourse. In *Writing across languages: Analysis of L2 text*, szerk. Ulla Connor–Robert B. Kaplan. 87–114. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Mann, William C. 2005. *RST – Rhetorical Structure Theory*. www.sfu.ca/rst/01intro/definitions.html (2018. jan. 22.)
- Mann, William C.–Thompson, Sandra A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* 9 (1): 37–55.
- Mann, William C.–Thompson, Sandra A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* 8 (3): 243–281.
- Seidl Péch Olivía. 2011. *Fordított szövegek számítógépes összevetése. Autentikus magyar szövegek és fordítás eredményeként létrejött célnyelvi magyar szövegek lexikai kohéziós mintázatának összehasonlító elemzése*. PhD-disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Tirkkonen-Condit, Sonja. 1985. *Argumentative text structure and translation*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

DISCIPLINES OF APPLIED LINGUISTICS IN THE SERVICE OF TRANSLATIONAL DISCOURSE PRODUCTION

Present methods and future directions for development

This paper reviews particular achievements of translation studies and applied text linguistics from among the various disciplines of applied linguistics that enable a deeper understanding of certain phenomena either under- or not at all researched in the field so far. The main concern of the study is translational discourse production. It intends to offer

theoretical and methodological means to be able to answer such basic questions related to translational discourse production as for example whether it is at all possible to analyze the target language (re)production of coherence, or how the cohesive, rhetorical and generic structures of discourse "behave" in translation. The paper also highlights future avenues of research in discourse analysis, genre analysis, target text oriented translation research and the study of translation universals, and strategies which may be successfully pursued with the help of some of the current achievements of these disciplines of applied linguistics.

Keywords: applied linguistics, translation studies, applied text linguistics, translational discourse production, discourse level translation strategies

DISCIPLINE PRIMENJENE LINGVISTIKE U SLUŽBI SPOZNAJE STVARANJA PREVODILAČKIH TEKSTOVA

Savremene metode i pravci razvoja

Rad daje pregled rezultata vezanih za nauku o prevođenju i primenjenu tekstualnu lingvistiku u okviru primenjene lingvistike, koji omogućava dublju spoznaju do sada zanemarivanih ili nedovoljno istraženih pojava. Fokusira se na pojavu stvaranja prevodilačkih tekstova, te pruža teoretska i metodološka rešenja za brojna pitanja. Na primer, da li se uopšte može analizirati ciljna (re)produkcija koherentnosti tekstova u prevodu, ili kako se u prevodu „ponašaju” kohezivne, retoričke i žanrovske strukture (koje imaju značajnu ulogu u koherentnosti tekstova). Autor daje i projekciju budućih razvojnih pravaca, predvidivih pomoću disciplina primenjene lingvistike, i to u analizi diskursa, u istraživanju žanrova, u analizi prevoda orijentisanih na ciljni tekst, u istraživanju univerzalija i prevodilačkih strategija.

Ključne reči: primenjena lingvistika, nauka o prevođenju, primenjena tekstualna lingvistika, stvaranje prevodilačkih tekstova, prevodilačke strategije na nivou teksta

A kézirat leadásának ideje: 2018. febr. 12.

Közlésre elfogadva: 2018. jún. 10.

ETO: 81-115
81'373.7
81'33
DOI: 10.19090/hk.2018.1.15-29

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
andrice@ff.uns.ac.rs

A KONTRASZTÍV FRAZEOLÓGIAI KUTATÁSOK ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI HOZADÉKA¹

What Applied Linguistics Gains from Research
into Contrastive Phraseology

Doprinos kontrastivnih frazeoloških istraživanja
primenjenoj lingvistici

A kontrasztív nyelvészeti vizsgálódások indíttatása általában a gyakorlatból ered, de a problémafelvető elemzések sokszor megmaradnak az elméleti fejtegetések szintjén, s gyakorlati eredményeiket nem tudjuk kellőképpen hasznosítani. A gyakorlat ugyanis idegenkedik az összevető elméleti elemzések bonyolultnak tűnő magyarázataitól, holott azok igen tanulságosak még az egynyelvű leíró nyelvészek számára is (mivel egy másik nyelv szempontjait vetítik az anyanyelv jellemzőire), de még inkább a nyelvi érintkezésekkel foglalkozó kutatóknak, illetve a bilingvális vagy többnyelvű közösségben élő személyeknek mindennapi nyelvhasználatukban bizonyul hasznosnak. A tanulmányban a magyar és szerb nyelvi kontrasztív vizsgálódások gyakorlati hasznáról esik szó, különös tekintettel a frazeológiai elemzések elméleti és nyelvhasználati tanulságaira.

Kulcsszavak: alkalmazott nyelvészet, kontrasztív elemzések, frazeológia, magyar nyelv, szerb nyelv

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 178002. számú projektuma keretében készült.

Bevezetés

A kontrasztív nyelvészet már magában alkalmazott nyelvészeti diszciplínának tekinthető, mert a gyakorlat motiválja, és azt is szolgálja. Amióta ugyanis két nyelv, két kultúra képviselői a történelem során először kapcsolatba kerültek egymással, már magától értetődően is felmerült az interlingvális összevetések szükségessége, s attól függően, hogy rokon vagy nem rokon nyelveket vizsgálunk, komparatív vagy kontrasztív nyelvészetről beszélünk. Az első ilyen jellegű tudatos vizsgálódások kimondottan gyakorlatias, pedagógiai motiváltságúak voltak, a nyelvtanulás szükséglete, gyakorlata váltotta ki őket. A kontrasztív nyelvészet idővel külön tudományággá fejlődött, megteremtve magának az elméleti alapokat, de sohasem veszítette el kapcsolatát a gyakorlattal. Tekintettel arra, hogy többnyire szinkrón nyelvi kutatásokról van szó, vizsgálódási korpuszát az élőnyelvből meríti, rávetíti a szembeállított két nyelv releváns elméleti leírását, majd következtetéseket von le a két nyelv kutatott jelenségeiben tapasztalt azonos, hasonló és eltérő vonásokról. A levont tanulságok alapján szabályokat is állíthat föl. Mindez pedig az elméleti és tipológiai célok mellett az idegen nyelv oktatása és a fordítási tevékenységek megkönnyítése végett történik.

A konkrét kontrasztív nyelvészeti kutatásokhoz az indítást leginkább a gyakorlatban észlelhető pozitív vagy negatív jelenségek adják. Sokszor valamely fordítási megoldás kapcsán rájövünk a másik nyelv eltérő szabályaira, és kutatni kezdjük, miben nyilvánulnak meg pontosan a különbségek, más esetben viszont az elkövetett nyelvi vétségek vagy az interferenciajelenségek ösztönöznek bennünket a behatóbb kutatásokra.

Heterogén nyelvi közösségben a kétnyelvű nyelvész-kutató megkülönböztetett figyelemmel viseltetik a két nyelvrendszer minden szintjén tapasztalható jelenségek iránt. Vizsgálja a nyelvek hangtanát, szótanát, alaktanát, mondattanát, szemantikai vizsgálatokat végez stb. Tudatosan kutat a hasonlóságok és eltérések után, mélyebb magyarázatot keresve bennük, s mindezt azért teszi, hogy betekintést nyerjen a nyelvek logikájába, és működési szabályokat vonhasson le a nyelvtanítás megkönnyítésére.

A frazeológiai kutatásokról

A frazeológia a lexika, egy nyelv szókincsének a részét képezi. Kutatása, mint a többi nyelvi szintek esetében, történhet monolingvális és interlingvális, valamint diakrón és szinkrón módszerekkel. A frazeológia kérdésköre igen

összetett még egy nyelven belül is, s ez hatványozottabban érvényes két vagy több nyelv viszonylatában, ahol a kultúrák találkoznak, összefonódnak és hatnak egymásra.

A frazeológiai tárgyú összetevő kutatások is lehetnek elméleti vagy gyakorlati megfontolásúak. Az elméletiek közé tartozik például magának a fogalomnak a meghatározása a különböző nyelvekben, annak a tisztázása, hogy egyáltalán mi tekinthető frazémának, milyen nyelvi egységek tartoznak a frazeológia tárgykörébe, illetve hogyan csoportosíthatjuk ezeket az elemeket. Ez fontos kérdés, mert a nyelvek másképpen értelmezik a szólások, közmondások, idiómák, állandósult szókapcsolatok, a frázisok mibenlétét. Ennél azonban sokkal izgalmasabbak a konkrét, gyakorlati célú összetetések két vagy több nyelv vonatkozásában.

Annál is izgalmasabb kérdés ez, mivel többször megbizonyosodhattunk róla, hogy az eltérések sokszor nem a nyelvekben kifejezett tartalmakban, hanem azok nyelvenkénti felszíni realizációjában, a nyelvi megformáltság szintjén vannak.

Mire van szüksége a fordítónak, nyelvtanulónak ahhoz, hogy megfelelő módon tudja alkalmazni a célnyelvben a forrásnyelvi frazeológiai egységeket? Az anyanyelvi beszélő általában jól ismeri saját nyelve frazeológiai állományát, amely népe kultúrájára, valóság hátterére, tapasztalati világára vonatkozik. Egy idegen nyelv tanulásakor viszont ezt az új művelődési hátteret, sőt a szólásokban megnyilvánuló világnézetet a nyelv elsajátításával együtt kell magunkévá tenni. A jó oktatóprogramok különös figyelmet fordítanak a nyelv eme dimenzióira. Fordításkor általában ellenkező irányú a viszony, mivel többnyire anyanyelvünkre fordítunk. Ilyenkor nagyon fontos jól értelmezni a forrásszövegben található szólást. Sokszor nem támaszkodhatunk saját nyelvérzékünkre, mert megtörténik, hogy az azonos szerkezettel rendelkező frazéma a másik nyelvben más szemantikával rendelkezik. Ezért lenne szükség arra, hogy a nyelvpárok viszonylatában legyenek olyan frazeológiai szótárak, amelyek alapos kontrasztív kutatások eredményeképpen születnek meg. Ilyen projektumok léteztek már szerb–magyar viszonylatban is, de azok egyrészt kevés címszóanyagot tartalmaznak, és csak a leggyakrabban előforduló szólásokat ölelik fel, másrészt viszont a megfeleltetések helyenként megkérdőjelezhetőek, pontatlanok. Még a természetesen kétnyelvű nyelvész kutató sem engedheti meg magának azt a meggondolatlanságot, hogy nem ellenőrzi az egynyelvű frazeológiai szótárakban található értelmezéseket.

Ilyen jellegű kutatások mindig a saját és a nagy világnyelvek viszonylatában szoktak létrejönni, két aránylag „kis nyelv” között ritkábban. Már az is nagy segítségnek számít, ha az érintett nyelvekben léteznek értelmező frazeológiai szótárak. A magyar nyelv vonatkozásában ilyenek O. Nagy Gábor, Forgács

Tamás, Bárdosi Vilmos, T. Litovkina Anna szólás- és közmondásgyűjteményei. A szerb nyelvben nem léteztek ilyen nagyszabású vállalkozások, kivételt képez Matešić műve, amely a horvát és szerb frazeológiával foglalkozik, s inkább nyelvtörténeti szempontból érdekes még Vuk Karadžić gyűjteménye, de az csak ömlesztve közli a XVIII. századi népi szólásvilágot, mindennemű magyarázat nélkül. Az újabb próbálkozások eléggé hiányosak (pl. az Otašević-féle szótár). Az akadémiai vagy a Szerb Matica értelmező szótára azonban nagy segítségére lehet a kutatónak, mert sok szólást, közmondást tartalmaz (lásd RSA és RMS).

Hibaforrások

A fordítók, még akkor is, ha nem intézményes keretek között sajtátították el a szakma csínját-bínját, általában tudják, hogy a frazeológiai egységek fordítása megkülönböztetett figyelmet követel meg tőlük, ennek ellenére sok buktatóra, rejtett nehézségre akadnak munkájuk közben.

Az első nagyon fontos lépés a konkrét frazémák felismerése a szövegben, hogy tudatosodjon bennük, nem szó szerint kell értelmezni a szerkezetet, hanem frazémaként kezelni. Ezek után lehet csak fontolóra venni, hogy pontosan mit jelent a forrásnyelvben a konkrét szólás (ebben segítenek eligazodni az értelmező frazeológiai szótárak), majd hogy milyen lehetőség van a célnyelvben a megfeleltetésére. A fordítók tudatosan vagy ösztönösen viszonyulnak a frazémákhoz, a legtöbben tudják, hogyan oldható meg azok fordítása (behelyettesítéssel, cserével, differenciálással és konkretizálással, teljes átalakítással, kompenzálással, kihagyással vagy a legrosszabb esetben tükröztetéssel).

A legkritikább az, amikor a fordító azonnal megtalálja az azonos szerkezetű és azonos jelentéssel bíró megfelelőt a célnyelvben. Az ilyen frazémák jelenléte alapján a nyelvekben többféle következtetés vonható le. Egyrészt azok etimológiája közös: vagy bibliai forrásból kerültek be a nyelvekbe, vagy történelmi háttérrel rendelkező események váltották ki őket, és így terjedtek el, illetve a szállóigék esetében konkrét személyhez, szerephez lehet kötni azok jelentkezését, és ezért őrizték meg az azonos szerkezetet és jelentést is:

tantalove muke/tantaluszi kínok, Ahilova peta/Achilles-sarka, Pirova pobeda/pirruszi győzelem, solomonsko rešenje/salamoni döntés, gordijev čvor/gordiuszi csomó, sedam sušnih godina/hét szűk esztendő,

vagy pedig:

biti ili ne biti/lenni vagy nem lenni, kocka je bačena/a kocka el van vetve.

Másrészt az egymás mellett élő népek világnézete, szemlélete kevésbé alkot olyan elszigetelt, zárt rendszert, mint ahogy az a többi, homogén környezetben élő népeknél tapasztalható. Az azonos szólások meglétéből nem okvetlenül azt a következtetést kell levonnunk, hogy azok az egyik nyelvből kerültek át a másikba, hanem hogy az ugyanolyan társadalmi, gazdasági, művelődéstörténeti viszonyokban élő népek hasonló szemléletéből, szokásaiból, hiedelmeiből alakulhattak ki párhuzamosan. Olyan szólásokra, közmondásokra kell elsősorban gondolni, amelyek általános érvényű igazságokat foglalnak magukban, vagy valamilyen jellemző viselkedési módot neveznek meg.

Ko rano rani dve sreće grabi. – Ki korán kel, aranyat lel.

*Ko drugome jamu kopa, – Aki másnak vermet ás,
sam u nju upada. maga esik bele.*

Vući nekoga za nos. – Orránál fogva vezet vkit.

Od drveća ne videti šumu. – Nem látja a fától az erdőt.

Pao mu je kamen sa srca. – Nagy kő esett le a szívről.

Terati vodu na čiju vodenicu. – A saját malmára hajtja a vizet.

Držati dizgine u svojim rukama. – Kezében tartja a gyeplőt.

Jedna lasta ne čini proleće. – Egy fecske nem csinál nyarat.

Go/siromah kao crkveni miš. – Szegény, mint a templom egere.

Néha egy nyelvterületen belül az egyes országrészek közötti szóláshasználatban tapasztalt különbségek nagyobbak lehetnek, mint a két különböző nép, illetve nyelv szólásai közötti eltérések. Ezeknek a megállapítása és vizsgálata érdekes tanulsággal szolgálhat a nyelveket beszélő népek művelődéstörténetének a kutatásához. Olykor az azonos jelentésű frazeológiai egységek szerkezete a nyelvek rendszerbeli különbözősége miatt tér el. Erre a szerb hasonlatok szolgáltatnak jó példát, amelyek a magyarban többnyire monofrazémákként és hasonlatokként is előfordulnak:

beo kao sneg – hófehér/fehér, mint a hó

brz kao strela – nyílsebes/sebes, mint a nyíl

brz kao munja – villámgyors/gyors, mint a villám

prost kao pasulj² – pofonegyszerű/egyszerű, mint a pofon

zdrav kao dren³ – makkegészséges/egészséges, mint a makk

bled kao mrtvac⁴ – halálsápadt

² egyszerű, mint a bab

³ egészséges, mint a som(fa)

⁴ sápadt, mint a halott

A monofrazémák esetében tehát az összehasonlítási alapul szolgáló főnév a magyarban az összetétel előtagját képezi, a tulajdonság pedig utótagként van jelen. De más jelzős szerkezetek, sőt egész mondatértékű frazémák is megfelleltethetőek a magyarban összetett szóval.

labudova pesma – hattyúdal
imati kokošiji mozaik – tyúkeszű
biti pri zdravoj pameti – épeszű

Amennyiben a fordító tudatában van a magyar nyelv ilyenemű szintetizáló jellegének, és használja is a rendelkezésére álló megoldásokat, fordítása a magyar nyelv szellemét tükrözi.

A gond akkor kezdődik, amikor az azonos szerkezetű és lexikai összetételű szólásoknak nyelvenként részben vagy teljesen eltér a jelentése. Az első esetben a nyelvek egyikében a szóban forgó szólás poliszemantikus. Ilyenkor a fordítónak tudnia kell, hogy mely értelemben használta a szerző a frazémát, hogy eldönthesse, vajon az azonos szerkezetű célnyelvi megfelelőt használja-e, vagy pedig teljesen más, a másodlagos jelentésnek megfelelő szólást válassza. Pl. az *udarati u bubanj* szerb szerkezet azt jelenti, 'valaki elhíresztel valamit', míg az azonos szerkezetű magyar *dobra ver vmit* elsődleges értelme 'elad, elérverez, pénzzé tesz', s csak másodlagos az 'elpletykál, kifecseg, elhíresztel valamit', de akkor elébe kívánczik a nagy jelző: *nagydobra ver*. Vagy az *imati laku ruku* egyik jelentésének a magyarban megfelel a *kesztyűs kézzel bánik vkivel*, míg a másikkal a 'tékozló, pazarló, költekező' jelentésre teljesen más szólást használunk: *szórja a pénzt*.

Az utóbbi esetben tehát a fordítónak teljesen el kell vonatkoztatnia a forrásnyelvi formától, és a szemantikai ekvivalenst kell megtalálnia. Pl. a *dogorevati kome do nokata* szerb szólás szerkezete szinte majdnem teljesen megegyezik a *körmére ég (a munka)* magyar frazémáéval, de értelmezésük teljesen eltér. A szerbben ugyanis azt jelenti, hogy 'valami kibírhatatlanná válik, valamit nem lehet tovább eltűrni', a magyar változat pedig, hogy 'valakinek nagyon sürgető, sietős a dolga, mert megkésett vele'.

A *dati kome hleba u ruke* a szerbben annyit jelent, 'kitaníttat/iskoláztat valakit'; a magyar *kenyeret ad vkinek* viszont azt, hogy 'munkát, megélhetést biztosít neki'. A *kialszik a fény vkinek a szemében* 'hirtelen szomorú lesz a tekintete' (Bárdosi 2012, 210), a *gasi se kome oko* viszont azt sugallja, hogy valaki haldoklik. Míg a *kimutatja/kivicsorítja a foga fehérjét* magyar szólás jelentése 'elárulja gonosz szándékát, alattomos természetét', addig a szerb

pokazati kome zube arra utal, hogy valakinek 'van annyi bátorsága, hogy ellenszegüljön, szembeszálljon valakivel'. A *vki összeharapja/összeszorítja a fogát* frazéma értelme, hogy 'fogait összezárva fájdalmát vagy haragját titkolja', a szerb azonos szerkezetű *stisnuti/stiskati/stegnuti zube* jelentése viszont, hogy 'bátorságot, erőt gyűjt ahhoz, hogy valamit megtegyen, kibírjon, eltűrjön' (pl. hogy fel tudjon emelni vmilyen terhet, vagy hogy lámpaláza ellenére kiálljon a közönség elé).

Gyakori hiba az, amikor a részben azonos szerkezetű, de ugyanolyan jelentést hordozó szólás a forrásnyelvnek megfelelő formában fordul elő a fordításban:

otkriti Ameriku – felfedezi Amerikát⁵
star kao Biblija – öreg, mint a Biblia⁶
uhvatiti boga za bradu – megfogja az Isten szakállát⁷
obećavati brda i doline – hegyeket és völgyeket ígér⁸
bez glave i repa – se feje, se farka⁹
tiha voda breg roni – halk víz hegyet bont¹⁰
ostaviti svoje kosti – otthagyja a csontjait¹¹.

Sokszor éppen a vezérszó az, amely eltér a két nyelvben:

úgy elver valakit, mint a lovat – prebiti kao vola u kupusu¹²
lövő tesz valakit – namagarčiti koga¹³
od muve činiti/praviti konja – bolhából elefántot csinál¹⁴
mindent egy lóra tesz fel valaki – staviti sve na jednu kartu¹⁵
razumeti se u što kao magarac u kalendar/kantar¹⁶ – annyit ért hozzá,
mint tyúk az ábécéhez.

⁵ A *spanyolviasz* helyett.

⁶ *Vén, mint Matuzsálem.*

⁷ *Megfogja az Isten lábát.*

⁸ *Fűt-fát ígér.*

⁹ *Se füle, se farka.*

¹⁰ *Lassú víz partot mos.*

¹¹ *Otthagyja a fogát.*

¹² 'Elver, mint ökröt a káposztásban.'

¹³ Szamárrá tesz.

¹⁴ Légyből lovat csinál.

¹⁵ Egy kártyára tesz.

¹⁶ Úgy ért hozzá, mint a számár a naptárhoz/mérleghez.

Az egyes grammatikai kategóriák is megváltoztathatják a jelentést. Például az igenemek különböző volta teljesen más frazémát követel meg a szerbben. A kauzativuszi *forгатja a szemét* 'álszent módon viselkedik' jelentésű szólásnak a *prevrtati očima* felel meg, a mediális *forog vkinek a szeme* 'élénken, kíváncsiskodva jobbra-balra nézelődik' viszont a *šarati očima/kružiti okom/vitlati očima* szerkezetekkel fordítható.

Heterogén nemzeti közösségekben a nyelvek egymásra hatása természetes jelenségnek számít, gyakran találkozunk a tükröztetés különféle eseteivel, különösen érvényes ez a lexikára és az állandósult szókapcsolatokra. Amennyiben a bilingvális személy nem találja meg adott pillanatban a megfelelő kifejezést, egyszerűen kódot vált, vagy pedig szó szerinti fordítást alkalmaz. Ez különösen a vajdasági magyarok nyelvében tapasztalható.

Így például nálunk sok helyütt előfordul a *lovon van!*¹⁷ szólás, a *biti na konju* szerb frazéma tükröfordításaként, éspedig a *nyeregben érzi magát* szólás jelentésében, bár a szerb és az utóbbi magyar szemantikája nem teljesen fedi egymást. A szerbben azt jelenti, hogy 'nehézségek után kedvező helyzetbe kerül', míg a magyar frazéma szerint 'biztos a sikerben, abban, hogy eléri célját'. Mivel azonban elterjedtsége igen széles körű, ezért tájnyelvi jellegre is gyanakodhatunk, vagy pedig egy régen átvett szerb tükröztetésre.

A *ne biti od juče* 'tapasztalattal nem rendelkezik' tükröfordításaként a *nem tegnapi gyerek* szólás is gyakori a *nem mai gyerek* helyett. Az utóbbi a tapasztalatlanság helyett inkább a fiatalságot emeli ki. A magyar gyűjteményekben nem találhatjuk meg a *füstöt vagy ködöt árul* szólást sem, a *prodavati dim* szó szerinti fordítását, csak a *füst árán szelet ad* szerkezetet.

A szerbek a felesleges, gyakran helytelen tanácsok osztogatására azt szokták mondani, hogy *soliti kome pamet*. A magyar szakirodalom nem tartja számon ezt a kifejezést, de azért Vajdaságban a szerb nyelv hatására mind gyakoribb a *sózsa az eszét* vagy *agyát valakinek* mondás. Vagy például 'gyáva, nincs bátorsága valamit megtenni' értelemben a *nincs neki három tisztája* a *nemati tri čiste* tükröfordításaként.

Íme még néhány példa Papp György gyűjtéséből:

Szerb szólás	Magyar tükröztetett alak	A helyes magyar szólás
fali kome daska u glavi	hiányzik egy deszkája	hiányzik egy kereke
biti duduk za nešto	duduk vki vmihez	buta vki vmihez

¹⁷ Így nem található meg egyik szólásgyűjteményünkben sem.

nije za bacanje	nem eldobni való	nem elvetni való
čist, -a, -o ko suza	tiszta, mint a könnycsepp	tiszta, mint az arany
biti u svakoj čorbi mirođija	minden levesben kapor	minden lében kanál
izvući deblji kraj	a vastagabb végét húzza	a rövidebbet húzza
kao bela lala	jössz te még, mint a fehér tulipán	jössz te, mint a kisangyal
jezik za zube	nyelvet a fogak mögé	fogd be a szád
nemati ni za lek	orvosságnak sincs	mutatóban sincs
Ko s đavolom tikve sadi, o glavu mu se obijaju.	Aki az ördöggel tököt ültet, a fejéhez verik.	Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók.
biti na tapetu	a tapétán van	a terítéken van
biti na nogama	lábbon van	talpon van
Ne dočekati Đurđevdan.	Nem éri meg Szent György napját.	Nem éri meg a tavaszt.
izaći na vrh glave	a feje tetején jön ki	a könyökén jön ki
važna karika u lancu	fontos karika a láncban	fontos láncszem

De nemcsak a beszélt nyelvben akadunk a frazémák tartalmi tükröztetésére, a fordításokat elemezve is rájuk bukkanunk, még tapasztalt fordítók tollából is:

[...] *bez žive duše*¹⁸ (Andrić, Na Drini ćuprija: 341).

[...] *élő lélek nélkül* (Csuka, 414).

[...] *puni su para kao šipak*¹⁹ (Andrić, Na Drini ćuprija: 16).

[...] *tele vannak pénzzel, mint a csipkerózsabokor virággal* (Csuka, 23).

Stvar treba uzeti i platiti ili „*poljubiti pa ostaviti*” (Andrić, Travnička hronika: 248).

A holmit át kell venni és fizetni, vagy pedig „*megcsókolni és otthagyni*”²⁰ (Csuka, 219).

¹⁸ *Sehol egy árva lélek.*

¹⁹ *Felveti őket a pénz.*

²⁰ A magyarban csak az ételre vonatkoztatva mondhatjuk, *ha nem tetszik, hagyd ott.*

A fordításokban azonban nagyon sok jó megoldást is lehet találni, ezért a kétnyelvű frazeológiai szótárak kidolgozásához a korpuszt azokból is lehet meríteni. Leginkább az olyan esetekre gondolunk itt, amelyeknél a szerkezet és a lexikai elemek eltérők, de azonos helyzetekben, azonos értelemben használjuk őket. Íme néhány példa erre is:

Šta veliš *ni kriv ni dužan nisi*?²¹ (Andrić, Prokleta avlija: 23).

Mit mondsz, hogy *ártatlan vagy, mint a ma született bárány?* (Csuka, 31).

*Kupi prnje*²² (Andrić, Prokleta avlija: 25).

Pusztulj innen (Csuka, 34)!²³

[...] neki krkljaju i *hrču kao zaklani*²⁴ (Andrić, Prokleta avlija: 11).

[...] mások meg hortyogva, fortyogva *alusznak, mint a bunda* (Csuka, 18).

Svi su znali da je Karađoz upravnik *na svoju ruku*²⁵, čudan i samovoljan [...] (Andrić, Prokleta avlija: 27).

Mindenki tudta, hogy Karagöz furcsa és önkényeskedő, *saját szakállára cselekvő* rendőrfőnök [...] (Csuka, 35).

Tako stvar može da legne²⁶ (Andrić, Prokleta avlija: 30).

Így még *el lehet simítani a dolgot* (Csuka, 39).

Tvrđili su da veziru *vise noge*²⁷ (Andrić, Travnička hronika: 49).

A vezírnek *kifelé áll a szekere rúdja* [...] (Csuka, 40).

*Ničija nije do zore gorela*²⁸... (Andrić, Travnička hronika: 12).

Senki fája nem nőtt meg az égig [...] (Csuka, 8).

²¹ 'nem vagy sem bűnös, sem adós'.

²² 'szedd a holmid'.

²³ Itt talán még jobb lenne a *Takarodj innen*, vagy ha már a szerb igét szeretnénk megtartani, akkor a *szedd a sátorfád* is számításba jöhet, de ez nem olyan expresszív, mint a szerb szólás.

²⁴ 'horkolnak, mint akit leszúrtak/megöltek'.

²⁵ 'a saját kezére van'.

²⁶ 'A dolog elfekhet'.

²⁷ 'Lóg a vezér lába'. A szövegkontextusból derül ki, hogy a vezér kegyvesztetté válik, ezért menesztik, tehát semmiképpen sem lehetne a 'lógatja a lábát' szerkezettel szinte szó szerint lefordítani, mert az télenkedést fejez ki.

²⁸ 'Senkié (a gyertyára vonatkozik) nem égett reggelig' jelentése: 'senki hatalma nem tart örökké'.

*Jedan šarov, drugi garov. Ono pas a ovo mu brat*²⁹ (Andrić, Travnička hronika: 102).

Egyik kutya, másik eb, hasonszörű mind a kettő (Csuka, 87).

*i mi konja za trku imamo*³⁰
az én kardom sem bodzafa.

Az élőbeszédben a kódváltás, a keverékformák használata, vagy Papp György terminusával élve, szóláskontamináció³¹ is tapasztalható, bár ez inkább a szerb anyanyelvűek esetében fordul elő:

fele voda – fele viz
meni minded
pazi na viđaz (vigyázz – pazi)
nema više kec mec itd.

Vagy a Papp György által idézett jelentésrájátszással született regionális szólásaink, mint a *Szedi*³², *míg más le nem szedi*.

Legnagyobb gondot talán a kultúrspecifikus szólások okoznak, amelyeknél világosan érezhető a keletkezésüket motiváló szituáció, a nemzeti történelem valamely konkrét eseménye, vagy a művelődéstörténethez tartozó kimagasló egyéniség, olyannyira, hogy még elevenen él bennünk a forma mögötti kiváltók.

*Provesti se kao Janko na Kosovu*³³ – *póruł jár*
*sve je kome ravno do Kosova*³⁴ – *minden mindegy neki*
*kasno Janko na Kosovo stiže*³⁵ – *eső után köpönyeg*

vagy magyar viszonylatban:

több is veszett Mohácsnál
nem enged a negyvennyolcból
talpra magyar, hí a haza.

²⁹ 'Az egyik tarka, a másik fekete. Az kutya, emez meg a bátyja.'

³⁰ 'Nekünk is van versenylovunk.'

³¹ Amely talán azért is jó, mert a szólásvegyülés jelentésben a fertőzés, szennyeződés árnyalata is érezhető.

³² 'Ülj le!'

³³ Póruł jár, mint Janko Koszovón, azaz a rigómezei csatában.

³⁴ Minden sima neki Koszovóig.

³⁵ Későn érkezik Janko Koszovóra (a Rigómezőre).

A fordítás során sokszor kivédhetetlenek a veszteségek, s bár már Batsányi is – a fordításról írt reguláiban – hangsúlyozta, hogy az eredeti szöveget nem szabad megfosztani ékesszólásaitól, ez a frazeológia átültetésekor sokszor elkerülhetetlen. Amennyiben a célnyelvben nincsenek hasonló jelentésű frazémák, a fordító kénytelen kihagyni a forrásnyelvi szólást. Ilyenkor úgy próbál a kontextuson alakítani, hogy ezt a hiányt a célnyelvi olvasó ne vegye észre: körülír vagy magyaráz. A jó fordító az eredeti szöveg ilyenemű csorbítását más helyen próbálja kompenzálni: amennyiben a célnyelvben lehetőség van a képszerű fogalmazásra, nem szalasztja el az alkalmat, hogy beszúrja a szólást, még akkor sem, ha a forrásnyelvben nem fordul elő frazéma. A fordítások kritikai összevetése során ezeknek a frazeológiai egységeknek kellene megkülönböztetett figyelmet szentelni, mert a konkrét gyakorlat szolgáltatja a megoldások sokszínűségét. Ezzel a problémakörrel általában a kétnyelvű frazeológiai szótárak sem szoktak foglalkozni, mert a megfeleltetések felkutatása és magyarázata sok energiát, időt, tudást és jártasságot követel a kutatótól. Ezenkívül a nyelv állandóan változik, még a frazeológia is, bár jórészt megkövült állandó szerkezetekről van szó, folyamatosan újabb szólások születnek. Ezek vagy megmaradnak egy nyelvközösségen belül, vagy hullámszerűen terjednek, különösen, ha általános érvényű megállapításokat közvetítenek. Sokszor szójátékszerű frazémák jönnek létre szólásvegyüléssel vagy -ferdítéssel, s ezeket valóban nem lehet visszaadni a másik nyelvben. Fontos azonban felkutatni, számon tartani őket, és valami hasonlóval megfeleltetni, vagy csak értelmezni. Ilyenek pl. magyar vonatkozásban a *kevés, mint térdkalácsban a mazsola, összeveri a bokáját, mint a sovány disznó*, vagy a *hátrakötöm a sarkad*, illetve a szerbben az *adamsko koleno* 'nemes származású ember', vagy a *devete pete zveketalo* 'haszontalan dolog'.

Erre legmegfelelőbb lenne egy online számítógépes felületet működtetni, amelyet fel lehetne tölteni újabb és újabb címszavakkal és a felkutatott megoldásokkal. Az ilyen korpusz hasznos gyakorlati útmutató lenne mind a nyelvtanulóknak, mind pedig a fordítóknak.

Végezetül: az idegennyelv-oktatáson és a fordításon kívül a kontrasztív frazeológiai kutatásoknak jelentős szerep jut az anyanyelv-ápolásban is, az igénytelen nyelvhasználat kiküszöbölésében. A kódváltás ugyanis annyira elterjedt, hogy még az állandó szókapcsolatokat is megbontja, sőt alaki tükrözések formájában egész mondatértékű frázisok vannak jelen a szórványmagyarság beszédében, kevertnyelvűséget eredményezve. Az újvidéki diák szemrebbenés nélkül használja a *mint grom iz vedra neba* kifejezést a magyar mondatába ágyazva, pedig biztos ismeri megfelelőjét, a *mint derült égből a villámcsapás* szólást. Vagy a

kioktat értelemben előforduló, már említett *sózza az agyát/eszét* tükörfordítás helyett, a *szolizza a pametomat* formát használja.

Összegzés

A kontrasztív frazeológiai kutatásokat tehát leginkább a gyakorlatban felmerülő szükségletek motiválják, és két fő célt szolgálnak: a nyelvoktatást és a fordítást. A kutatások által kialakított korpusz az idegen nyelv tanítását hivatott segíteni, a frazeológiai egységek elsajátításának megkönnyítésével, de ugyanakkor a fordítási gyakorlat fejlesztésére is alkalmas. Az utóbbi sikerességét éppen a fordításokból kiszűrt példák elemzésével kialakított megoldások felkínálása biztosítja. A potenciális lehetőségek számbavétele megkönnyíti a fordítók rendelkezésére álló átváltási műveletek kiválasztását (behelyettesítés, explicitálás, implicitálás, kompenzálás stb.), de ugyanakkor a konkrét szóláshoz való kreatív viszonyulását is serkenti.

Harmadik, de nem elhanyagolható célja az anyanyelvápolásban kereshető, nyelvi értékeink tudatosításával és gyakorlatával az interferenciajelenségek kivédésére irányul.

A kontrasztív frazeológiai kutatások alapján kialakított két- és többnyelvű frazeológiai korpuszok, szótárak készítése az előbbi három célt szolgálja.

Gyakorlati hozadékuk mellett, a kutatások messzemenő elméleti következtetések levonására is módot adnak az univerzális és unikális kifejezések megállapításával, számbavételével. Mi az, ami örök érvényű és közös a hasonló életkörülményekben, kulturális közegben élő népek nyelvében, világszemléletében? Melyek a hasonló és a sajátos vonások egy-egy nyelvi közösségben? Milyen sajátosságokat okoznak a valóságháttér közös, illetve eltérő jellemzői? Miben nyilvánulnak meg a nyelvrendszerek korlátozó tényezői?

Végső cél megteremteni a fordítási ekvivalenciák eszköztárát, amiből aztán a fordító vagy a nyelvtanuló a szövegkontextusnak megfelelően válogathat.

Irodalom

- Andrić, Ivo. 1958. *Travnička hronika – Konsulska vremena*. Beograd: Svjetlost–Prosveta.
Andrić, Ivo. 1962. *Na Drini ćuprija*. Zagreb: Izdavačko knjižarsko preduzeće Mladost.
Andrić, Ivo. 1962. *Híd a Drinán*. Ford. Csuka Zoltán. Novi Sad: Forum.
Andrić, Ivo. 1962. *Prokleta avlija*. Beograd: Evro-Giunti.
Andrić, Ivo. 1962. *Elátkozott udvar*. Ford. Csuka Zoltán. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

- Ándrics, Ivo. 1956. *Vihar a völgy felett (Travniki krónika)*. Ford. Csuka Zoltán. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos. 2012. *A magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- T. Litovkina Anna. 2010. *Magyar közmondások nagyszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- O. Nagy Gábor. 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Papp György. 2004. A szólásinterferenciától a szólásvesztésig. In *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*, szerk. P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit. 111–117. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Papp György. 2007. *A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai*. http://adattar.vmmi.org/fejzetek/7/06_papp_gyorgy_a_vajdasagi_frazeologiai_korpusz_szerkezeti_adattari_vonatkozasai.pdf (2016. febr. 15.)
- RMS. 2007. *Rečnik srpskoga jezika*. Redigovao i uredio: Miroslav Nikolić. Novi Sad: Matica srpska.
- RSA. 1965. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knjiga III. Beograd: SANU.
- Stefanović Karadžić, Vuk. 1849. *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beč.

WHAT APPLIED LINGUISTICS GAINS FROM RESEARCH INTO CONTRASTIVE PHRASEOLOGY

Though contrastive linguistic research is usually initiated by practice, the analysis often reduces to a theoretical discussion of the issue, whereas the practical application of the results of research is often very limited. This situation occurs due to the fact that practitioners are often discouraged by the complicated explanations of comparative theoretical analyses, even though such explanations may prove very useful to monolingual descriptive linguists as well (since they view their mother tongue through the prism of another language). Researchers interested in studying language contact may benefit even more from this type of research, as may individuals living in a bilingual or multilingual environment in their everyday language use. This paper focuses on the practical gains of Hungarian and Serbian contrastive linguistic investigations, with special emphasis placed on the theoretical and practical benefits of the analysis of phraseological units.

Keywords: applied linguistics, contrastive analysis, phraseology, Hungarian, Serbian

DOPRINOS KONTRASTIVNIH FRAZEOLŠKIH ISTRAŽIVANJA PRIMENJENOJ LINGVISTICI

Kontrastivna istraživanja su obično podstaknuta pitanjima iz oblasti praktične primene jezika, ali ona najčešće ostaju na nivou teoretskih razmatranja. Rezultati do kojih se u njima dolazi ne koriste se adekvatno u praksi. Oni koji se bave praktičnim pitanjima, kao što su nastava jezika ili prevodjenje, nerado se osvrću na teoretska uporedna istraživanja, smatrajući ih previše komplikovanim i složenim, iako su ona vrlo često poučna i lingvistima koji se bave opisnom gramatikom svog jezika. Naime, sagledavanje maternjeg jezika iz perspektive stranog otvara nove dimenzije i spoznaje, kojih inače ne bismo bili svesni. Oni, međutim, koji se bave jezikom u kontaktu u bilingvalnim, višenacionalnim sredinama u kontrastivnim istraživanjima nalaze puno toga što mogu da primene u praksi. Rad se bavi praktičnim doprinosom kontrastivnih istraživanja mađarskog i srpskog jezika, sa posebnim osvrtom na rezultate koje pružaju teoretske i primenjene frazeološke analize. One su posebno korisne i značajne u nastavi jezika kao stranog, zatim u prevodilačkoj praksi, ali i u oblasti negovanja maternjeg jezika. Ova istraživanja mogu – između ostalog – da rezultiraju i izradom višejezičkih frazeoloških rečnika, neophodnih u interkulturalnoj sredini kao što je Vojvodina.

Ključne reči: kontrastivna istraživanja, frazeologija, primenjena lingvistika

A kézirat leadásának ideje: 2018. jan. 12.

Közlésre elfogadva: 2018. máj. 4.

SZOTÁK Szilvia

Termini – Imre Samu Nyelvi Intézet
Budapest, Magyarország
szotaksz@t-online.hu

A NYELVITÁJKÉP-KUTATÁS MINT AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET EGYIK LEGÚJABB KUTATÁSI TERÜLETE

Linguistic Landscape Research as One of the Most Actual
Research Areas of Applied Linguistics

Istraživanje jezičkog pejzaža kao najnovija istraživačka oblast
primenjene lingvistike

A nyelvítájkép-kutatás a 90-es évektől kezdődően egyre nagyobb érdeklődést váltott ki a szociolingvisztikában. A nyelvi tájkép definíciója a Landry–Bourhis szerzőpárostól származik, ők használták ugyanis a kifejezést először a köztéren megjelenő feliratokra (kereskedelmi táblák, feliratok, helységnévtáblák, utcatáblák stb.). A tanulmány a nyelvítájkép-kutatás elméleti és módszertani alapjait tekinti át, a hangsúlyt a legutóbbi kutatásokra, a legmeghatározóbb megközelítésekre és kulcsfontosságú kérdésekre helyezve. Legfőképpen azért, mert az elmúlt két évtizedben a nyelvítájkép-kutatás felgyorsult, témájában kiszélesedett. A századforduló óta számos kutatási projekt és tanulmány foglalkozott az alkalmazott nyelvészet, a szociolingvisztika vagy a nyelvpolitika perspektívájából a témával, és mutatott egyre nagyobb érdeklődést – különösen két- és többnyelvű környezetben és szituációban – a különböző tereken található jelek és feliratok iránt. A kutatások interdiszciplináris megközelítést, különböző társtudományok bevonását igénylik (oktatás, közgazdaságtan, demográfia, geográfia, szemiotika stb.).

Kulcsszavak: nyelvítájkép-kutatás, többnyelvűség, iskolai nyelvi tájkép, feliratok, kisebbség

A nyelvítájkép-kutatás kezdetei/előzményei

A vizualitás, a nyelvi jelek vizsgálata nem új keletű sem az emberiség történetében (hieroglifák, barlangrajzok), sem a nyelvtudományban (vö. szemioti-

ka), s az egyre több országban nyelvi kisebbségként elismert jelnyelvi beszélők mindennapi nyelvhasználatában is a vizualitás játszik legfontosabb szerepet (vö. Bartha–Laihonen–Szabó 2013, 14).

A nyelvitájkép-kutatás egyik korai tanulmánya (Rosenbaum et al. 1977; idézi Gorter 2006, 5) Jeruzsálem egyetlen utcájának feliratait mutatta be, s a latin és a héber nyelv használatának elemzésére szorítkozott. Rosenbaum azt tapasztalta, hogy a latin nyelvű feliratok kevésbé gyakoriak a hivatalos táblákon, és rámutatott a kizárólagosan héber nyelvű feliratokat támogató hivatalos nyelvpolitika és a gyakorlatban legtöbbször alkalmazott nyelvek (főleg az angol) közötti összefüggésekre, például a kereskedelmi táblák esetében.

A nyelvi tájkép fogalma a nyelvi tervezés területéről származik (Landry–Bourhis 1997), ahogy azt a belga, holland és kanadai példák a tudatos nyelvpolitika terén mutatják. Belgiumban a nyelvi tájkép eleinte a földrajzi területek jelölésére szolgált, nevezetesen a flamand és vallón ajkú területek megkülönböztetésére. Itt a nyelvhatárok szerint tervezték meg, hogy milyen legyen a táblák nyelve. A kanadai Québec tartományban a nyelvterületek határát a közterületi táblák nyelvének szabályozásával oldották meg (Edelman 2010, 9).

A táblákat és az azokat kihelyező intézményeket is megkülönböztették attól függően, hogy különböző kormányzati intézmények vagy magánvállalkozások helyezték ki őket (Leclerc-re hivatkozva [1989] Landry–Bourhis 1997; Edelman is 2010, 9). Ez azért szükséges, mert a nyelvi tájkép tanulmányozása arról is tájékoztat, hogy a hivatalos nyelvpolitika milyen hatással van az egyénre és magára a kisebbségi közösségekre. „A hivatalos nyelvpolitika a felülről lefelé (top-down) mutató feliratokon mutatkozik meg – mint az utcanevek és a hivatalos épületek elnevezései – míg ennek a politikának az egyénekre való hatása az alulról felfelé mutató jelekben (bottom-up), feliratokban ölt testet: ilyenek a boltok elnevezései és a plakátok” (Cenoz–Gorter 2006, 68).¹

Már korábban is a kutatások fontos változója volt, hogy különbséget tettek a hivatalos és a nem hivatalos táblák között. Calvetnél is ez figyelhető meg, ő kétféle – ’in vitro’ és ’in vivo’ – típusát különíti el a nyelvi tájképeknek. „A hivatalos feliratokkal (utcanevek, közlekedési táblák) a köznyelv által alkotott feliratokat (üzletek nevei, graffitik, hirdetések) helyezi szembe. Ezáltal két különböző módja jelenik meg a terület megjelölésének, a városi tér feliratozásának” (Calvet 1990, 75; idézi Backhaus 2006, 53; Szoatak 2013, 516).² Az *in vitro* és *in vivo* megkülönböztetés megfeleltethető a fentebb ismertetett

¹ Saját fordítás.

² Saját fordítás.

top-down és *bottom-up* fogalmaknak. A hatóságok általában szabályozzák a táblák használatát és nyelvezetét, míg a vállalkozások vagy a magánjellegű feliratok nyelvhasználata sokkal nagyobb szabadságot tükröz (és engedhet meg magának), éppen ezért általában elmondható, hogy a magánfeliratok nagyobb nyelvi különbségeket, diverzitást mutatnak, mint az államilag felülről szabályozott feliratok, figyelembe véve, hogy ez utóbbit is szabályozhatja az állam.

A nyelvi tájképnek egyszerre tulajdonítanak *szimbolikus* és *informatív funkciót*. Szociolingvisztikai kontextusban a szimbolikus funkció azt jelenti, hogy egy nyelvnek a megjelenése a feliratokon azt az érzést kelt(he)i, hogy az adott nyelvnek értéke és státusza van. A táblákon megjelenő nyelv azt is kifejezi, hogy az adott nyelvet használni lehet a közösségi tereken és egyéb intézményekben. A táblákon megjelenő nyelvek szintén információt nyújtanak a terület etnikai összetételéről. Ez adja a nyelvi tájkép szociolingvisztikai információs funkcióját (Landry–Bourhis 1997, 23–49). A szerzőpáros szerint a nyelvi tájkép fontos szociolingvisztikai faktor, ami többnyelvű környezetben kifejezi a versengő nyelvi csoportok etnolingvisztikai vitalitását. A nyelvtájkép-kutatás legújabb vonulata a nyelvi vitalitás és az identitáskonstrukciók mellett a nyelvi ideológiákban keresi a magyarázatát annak, hogy a feliratok a szimbolikus térben hogyan, miként, milyen méretben és nyelven jelennek meg (l. Jaworski–Thurlow 2010, 11), s erre a magyar nyelvű és magyarlakta területen végzett terepmunkái kapcsán Laihonon hívta fel elsőként a figyelmet (2012, 28). Azonban nem szabad elfelejteni, hogy „[a] nyelvi ideológiák sohasem függetlenek a nemzetközi és helyi politikát meghatározó ideológiáktól” (Nádor 2014, 265).

A nyelvi tájkép fogalma

Nemzetközi viszonylatban Landry–Bourhis (1997, 23–49) tanulmánya fejtett ki nagy hatást a szociolingvisták között, és váltott ki egyre nagyobb érdeklődést a nyelvtájkép-kutatás területén. A szerzőpáros a nyelvi tájkép fogalmát a nyelvi tervezés területéről származtatja (1997, 23–49):

A hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét. Egy terület nyelvi tájképének két alapvető funkciója van: információs és szimbolikus (1997, 25).³

³ Az idézet fordításának forrása: Laihonon, 2012.

Miután a nyelvi tájkép tanulmányozása önálló tudományággá nőtte ki magát a szociolingvisztikában, számtalan kutatás/tanulmány született a témakörben. A kutatók újabb definíciókat alkottak, tágítva ezzel a terepmunkák vizsgálati tárgyául szolgáló nyelvi tájkép értelmezési tartományát.

Ben-Rafael és társai szerint „[e]gy adott földrajzi területen nyelvi tájképnek minősül bármilyen tábla vagy hirdetés, legyen az egy közintézmény vagy vállalkozás belső vagy külső terében” (Ben-Rafael et al. 2006, 14).⁴ Ez annyiban mutat túl Landry–Bourhis klasszikus definícióján, hogy Ben-Rafael és kutatótársai az épületek belsejében található feliratokat is nyelvi tájképnek tekintik (Ben-Rafael et al. 2006, 14), s így a belső térben megjelenő feliratokkal teljesebb képet kaphatunk egy-egy ország, terület nyelvpolitikai sajátosságairól. A nyelvi tájkép vizsgálatának terepe tehát kibővült, s újabb terepmunkák sorozata készült el szerte a világban, s persze nálunk, főként a szomszédos országok magyarlakta régióiban (pl.: Bátyi 2014; Szabó 2015). Egyik ilyen újonnan vizsgált terület az iskolai tájképek felmérése a környező országok államnyelve és a magyar mint kisebbségi nyelv kontextusában (pl.: Laihonen–Tódor 2015; Tódor 2014; Tódor 2015).

Dailey és kutatótársai (2005, idézi Edelman 2010, 8) szerint a nyelvi tájkép kérdése annyira összetett, hogy nemcsak üzletek és vállalkozások külső és belső térben megjelenő feliratait értjük alatta, hanem ide sorolható például a szórólap, az utcán vagy a tévében hallott idegen nyelv, a tanárok által beszélt, illetve az osztályteremben használatos nyelv(ek) (Ben-Rafael et al. 2006, 14). Ez utóbbi területek vizsgálata különösen fontos kisebbségi-többségi összehasonlításban.

A Shohamy–Waksman (2009, 313–331; idézi Edelman 2010, 8) szerzőpáros – tovább bővítve a vizsgált feliratok körét – egy sokkal radikálisabb definíciót alkottak, s minden lehetséges, közösségi térben végbemenő diskurzust a nyelvi tájképekhez soroltak: szövegeket, képeket, tárgyakat, emberi lényeket, térben és időben történő elhelyezést. Ők úgy gondolják, a megértést nemcsak a nyelv, hanem más eszközök is biztosíthatják. Ez a definíció tulajdonképpen minden kerettől megfosztja a nyelvi tájképek tanulmányozását.

Vannak, akik különbséget tesznek a *nyelvi tájkép* ‘linguistic landscape’ (főnév) és a *nyelvi táj képzése* ‘linguistic landscaping’ (gerundium) között (pl.: Itagi–Singh 2002). Ez utóbbi a nyelv feliratokon történő megjelenítésének tervezési és megvalósítási folyamatára utal, míg a főnévi alak a cselekmény eredményére vonatkozik (vö. Backhaus 2009; Barni–Bagna 2009; Coulmas 2009, 13–24; idézi Edelman 2010).

⁴ Saját fordítás.

Noha a *linguistics landscape* (LL) terminus szerte a világon ismert és elterjedt, Gorter (2006, 81–89) javaslatot tett a *multilingual cityscape* (többnyelvű városkép) elnevezés bevezetésére a nyelvi tájkép helyett, mivel szerinte a *tájkép* kifejezés inkább a *vidékre* utal, ugyanakkor a megfigyelhető táblák és feliratok városi környezetben sokkal erőteljesebben vannak jelen, mint vidéken. Véleményem szerint a *cityscape* terminus használata a városi környezetben végzett terepmunkákra valóban sokkal pontosabb, mint a *landscape* (tájkép), ennek ellenére a *cityscape* terminus nem igazán terjedt el a szakirodalomban. Edelman arra utal, hogy a többnyelvű jelző már eleve kizárja az egynyelvűség lehetőségét (2010, 9).

A nyelvitájkép-kutatás módszerei

A nyelvi tájképek vizsgálatának egyik lehetséges módja a kvantitatív módszerek alkalmazása. Ahhoz, hogy számba tudjuk venni a feliratokat, először fontos megadni a táblák definícióját. Backhaus szerint táblának tekintjük a térben található, meghatározott keretbe foglalt bármilyen írott szöveget. E tág definíció magában foglalja a kézzel írott cetliket, az óriásplakátokat s a hirdetőtáblákat éppúgy, mint az ajtókon található húzni-tolni feliratokat, a feliratos lábtörlőket és a növények botanikai feliratait. Minden egyes tábla egy egységnek számít, függetlenül a méretétől. Backhaus a graffitiket is ide sorolja, annak ellenére, hogy azok gyakran nincsenek keretbe foglalva (Backhaus 2006, 55).

Az El-Yasin–Mahadin szerzőpáros minden írott nyelvi anyagot feliratnak tekint, ami felhívja a figyelmet magára az üzletre: legyen ez egy tipikus üzletnévtábla, kirakatfelirat vagy szöveg egy mozgó ajtón. Azonban az azonos szövegeket egy feliratnak tekinti, akkor is, ha ugyanannak az üzletnek a különböző oldalaira vannak írva (El-Yasin–Mahadin 1996, 409; idézi Edelman 2010, 10).

Hasonlóan gondolja a Cenoz–Gorter szerzőpáros (2006, 71), aki az üzletek és boltok esetében minden azonos cégfeliratot egy egységnek tekintett (akárhányszor fordult is elő a szöveg az üzleten). Tehát ha egy banknak vagy üzletnek a neve ott volt a bejáratnál, de voltak hirdetőposzterei az ablakban, akkor az üzlet nevét egy feliratnak (egységnek) tekintette. Annak a definiálása után, hogy mit is ért a szakirodalom pontosan fizikai értelemben nyelvi tájképek alatt, azt is pontosítani kell, hogy a nyilvános térben található többnyelvű írásos táblák hogyan oszthatók és dokumentálhatók a kutatás során. Ennek a folyamatnak a megkönnyítésére Reh (2004), Sheba (2007) és Scollon–Scollon (2003) tipológiáját ismertetem.

Reh a többnyelvű tábláknak négy fő típusát különböztette meg:

1. Duplikáló (duplicating): olyan tábla, amelyen pontosan ugyanaz a szöveg szerepel több nyelven.
2. Fragmentáló (fragmentary): olyan többnyelvű tábla, amelyen a teljes információ csak az egyik nyelven van meg, de bizonyos részek le vannak fordítva egy vagy több további nyelvre is.
3. Átfedő (overlapping): az információ egy része két vagy több nyelven található a táblán, de minden nyelven még további különböző információk is szerepelnek. Ebben az esetben a szövegek tartalma különböző nyelveken egyszerűen átfedi egymást.
4. Kiegészítő (complementary): olyan feliratok, amelyeken a teljes információ különböző részeit különböző nyelvekhez vannak rendelve, s ezek mutatják a kiegészítést.

A felosztás szerint az átfedő és kiegészítő típusú táblák többnyelvű olvasókat feltételeznek, mert a táblákon található összes nyelv ismerete szükséges ahhoz, hogy a szövegeket megértsék.

Reh Ugandában, Lirában kutatott, ahol sokkal gyakoribb a kiegészítő és átfedő feliratú többnyelvű tábla. Tapasztalata szerint a többnyelvű szövegtípusok és a kommunikatív funkciók elemzése különböző következtetések levonását teszi lehetővé „tekintettel a közösség társadalmi rétegződésére, a különböző társadalmi csoportok relatív státuszára és a közösséget meghatározó kulturális ideálokra vonatkozóan” (2004, 38; vö. Edelman 2010, 21).⁵

Sebba (2007) felosztásában párhuzamos és kiegészítő vegyes nyelvű feliratokat különböztet meg. A párhuzamos szövegű táblákon ugyanazt az információt találjuk meg egy vagy több nyelven, míg a kiegészítő szövegű táblákon két vagy több nyelvet használnak ugyan, de a szövegek nem egymás fordításai. Sebba tipológiája szerint a párhuzamos vegyes nyelvű szövegek felelnek meg a Reh-féle duplikáló többnyelvű típusnak, míg a kiegészítő táblák alatt ugyanazt értik. Sebba szerint a párhuzamos többnyelvű szövegeket gyakran egynyelvű közösségeknek tervezik, miközben a kiegészítő többnyelvű táblák többnyelvű olvasóközösséget szolgálnak ki. Ezzel kapcsolatban Rehnek is hasonló megfigyelései voltak a többnyelvű szövegekről.

A Scollon–Scollon (2003) szerzőpáros a feliratok szemiotikáját kutatta. Szerintük már az egyfajta preferenciarendszert teremt, hogy a többnyelvű

⁵ Saját fordítás.

feliratokon a különböző nyelvű szövegek nem kerülhetnek ugyanarra a helyre egyidejűleg. Megfigyelték, hogy a balról jobbra író nyelvek esetében általában három lehetőség áll fenn:

1. A nyelvek függőlegesen vannak tagolva; a preferált kód a másodlagos kód fölé kerül.
2. Ha egymás mellett vannak a szövegek, akkor a preferált kód a bal oldalra, a másodlagos kód a jobb oldalra kerül.
3. A preferált kód kerül középre és a másodlagos kód a felirat szélére.

Természetesen ez a preferenciarendszer kijátszható nagyobb betűméret alkalmazásával mindkét esetben, azaz az alacsonyabb rangú helyzetben lévő szöveget is írhatják nagyobb betűmérettel, mint az elsődleges nyelv szövegét. Hasonlóképpen Huebner (2006) hívja fel a figyelmet arra, hogy a meghatározó nyelv elsődlegessége problémás lehet, ha a szöveg elhelyezését és a betűméretet ellensúlyozzák más jellemzők, mint a szín, a képek és a szövegek mennyisége. Ugyanakkor Scollon–Scollon elismeri, hogy nincsenek bizonyítékai arra, hogy mi a helyzet a jobbról balra író nyelvek esetében, mint pl. az arab, illetve arról sem, hogyan működik ez a preferenciarendszer akkor, ha ellentétes írásmódú nyelvek (pl. angol és arab) együtt szerepelnek egy közös táblán.

Scollon–Scollon (2003) szerint egy felirat nyelve vagy a közösségi teret határozza meg, ahol megjelenik (pl. egy arab nyelvű közösség), vagy egy termékre, vállalkozásra utal, és semmi köze sincs az adott helyszínhez (pl. egy kínai étterem esetében, ahol az étterem jellege miatt kínai írásjelek szerepelnek a feliratban).

Az első esetet „geopolitikai indexnek” nevezik, míg a második esetet „szociokulturális asszociáción alapuló megfeleltetésnek” („szociokulturális asszociációnak”). Az angol nyelv inkább használható valamilyen idegen ízlés jelképezésére, mint egy angol nyelvű közösség geopolitikai indexének megjelenítésére (Scollon–Scollon 2003). Véleményem szerint az esetek túlnyomó többségében az angol szerepeltetése a feliratokon valóban a szociokulturális asszociációk kategóriájába esik; azonban például egy kanadai francia–angol vegyes környezetben inkább geopolitikai indexként fogható fel.

A nyelvi tájképek korábbi kutatása során felmerültek módszertani különbségek abban a tekintetben is, hogy mi számít nyelvi tájképnek, és ezek közül mit elemeztek és hogyan a kutatók. Cenoz–Gorter (2006) két sétálóutca összes feliratát elemezte, azaz leltárt készített minden tábláról egy adott időpillanatban. Backhaus (2006, 2009) a japán fővárosban végzett kutatása kapcsán minden

feliratot megszámlált, de csak azokat rögzítette és elemezte, amelyek a japán mellett legalább egy idegen nyelvet tartalmaztak. Ben-Rafael és társai (2004, 2006) hivatalos (kb. 20–30) és magánfeliratokat (kb. 70–100) gyűjtöttek össze az általuk vizsgált területeken, s a digitális felvételek mellett a feliratot hordozó épület jellegét (egyházi, üzleti stb.) is rögzítették. A felsorolt tanulmányokban a feliratokat többnyire a nyelvi és szemiotikai jellemzők alapján kategorizálták a táblákon található nyelvek száma és sorrendisége, valamint a feliratok egymáshoz viszonyított tábla- és betűmérete szerint. Vizsgálták a feliratok hosszát is, hiszen többnyelvű táblák esetében például sokszor előfordul, hogy az ország hivatalos nyelvén megfogalmazott szövegnek csak a töredékét fordítják le a többi kisebbségi nyelvre, ahogy erre Ausztriában is volt példa egy európai uniós projekt kapcsán (Szoták 2013, 528). Ugyanakkor a szomszédos országokban a hasonló uniós projekteket hirdető táblákon nem jellemző, hogy megjelenjenek a régió kisebbségi nyelvei. Ahogy erre már fentebb is rámutattam, a nyelvi tájképek kutatásában paradigmaváltás történt: míg korábban az írott táblák szinkron megközelítése, azaz egy adott időpillanatban való dokumentálása terjedt el, addig a közelmúltban egyre többen alkalmazzák a diakrón megközelítést.

A nyelvtájkép-kutatás terepe

Elsőként a vizsgált területeket (survey area), azaz a mintavételezés helyszíneit hasonlítom össze. Kezdetben voltak, akik csak egy város sétálóutcájának feliratait vizsgálták: Rosenbaum és munkatársai (1977) Izraelben, El-Yasin és Mahadin (1996) Jordániában. Ezt a gyakorlatot követték a szomszédos országok nyelvészei is: Lulić (2013) Újvidéken, Satinska (2014) pedig Pozsonyban, amikor feltérképezték és elemezték az ottani Duna utca feliratait. A Cenoz–Gorter (2006, 67–80) szerzőpáros már két különböző ország bevásárlóutcájának feliratait vizsgálta meg és hasonlította össze: egyet Frízföldön, egyet Baszkföldön. Hollandiában Edelman (2010) Amszterdam és Frízföld összesen nyolc bevásárlóutcájának nyelvi tájképeit gyűjtötte össze. Ezek közül volt, ahol főleg hollandok éltek, volt, ahol sok turista fordult meg, és három olyan külvárosi utca is a kutatás részét képezte Amszterdamban, ahol jelentős számú bevándorló élt. A frízföldi helyszínek is különbözőek voltak a fríz mint anyanyelv használatának tekintetében, s itt a bevándorlók aránya elhanyagolható volt.

Barni (2006) már egy teljes városnegyed nyelvi tájképeit számlálta meg Rómában, míg Ben-Rafael és munkatársai (2004; 2006) nyolc különböző kerület feliratait kutatták Izraelben. Olyan körzeteket választottak, amelyekben vagy csak

zsidók, vagy csak arabok, illetve zsidók és arabok együttesen éltek. Hasonló módon Huebner 15 negyedet jelölt ki Bangkok központjában és külvárosában, melyek a város nyelvi diverzitását mutatták meg. Huebner (2006) a kiválasztott negyedek főutcájának egy adott szakaszát vizsgálta. Backhaus (2006) Tokióban 28 metróállomás környékét tekintette át, amely irodaházakat, bevásárlónegyedeket, kevésbé forgalmas részeket, külvárosi utcákat is magában foglalt (mindig két közlekedési lámpa közé eső területet vizsgált, ahol az egyes szakaszok 65–400 m hosszúak voltak). Egy Montrealban véletlenszerűen kiválasztott címek alapján végzett kutatás során az egyes utcák két sarok közé eső szakaszait vizsgálták meg, azaz földrajzilag reprezentatív mintát vettek egy-egy területről (Conseil de la 2000; idézi Edelman 2010). A kutatás része mindenhol az utcának az az oldala volt, ahol a véletlenszerűen kiválasztott ház elhelyezkedett.

A szomszédos országokban több terepmunka készült vegyes vagy magyar etnikumú településeken (pl.: Laihonen 2012; Szoták 2013, 2016) hasonlóan kvantitatív módszerek alkalmazásával, azzal a céllal, hogy feltárják, hogyan viszonyulnak egymáshoz többségi és kisebbségi nyelvek, és hogyan hódították meg (vagy éppen nem) a közteret saját nyelvű felirataikkal. Fontos szempont, hogy a külhonban élő magyarság jelentős része rurális településeken él, esetükben faluközpontról igen, de a nagyvárosokra jellemző bevásárlóutcákról nem beszélhetünk. Az általam vizsgált négy magyarlakta település esetében is ez a helyzet, annak ellenére, hogy a települések közül kettő (Felsőpulya és Felsőőr) város és egyben járási központ is.

A konklúzió

Tanulmányomban bemutattam, hogy a nyelvi tájkép tanulmányozása több szempontból (vitalitás, identitás, ideológiák) és egyre bővülő módszertani repertoár alkalmazásával lehetséges, amely során fontos figyelembe venni a nyelvpolitikai környezetet, az identitás konstrukcióit (az oktatás, turizmus területén) vagy egy-egy személy tudatosságát (pl.: névjegykártyák vagy közösségi média) a mindennapi nyelvhasználat során. Igyekeztem felvázolni azokat a tudományterületeket, amelyek a nyelvi tájkép tanulmányozását elősegítik és támogatják, ugyanakkor felhívni a figyelmet arra, hogy a nyelvi tájkép tanulmányozása olyan korlátokat feszeget, amely korlátok feltárása és megértése tisztázhatja (mert a jelek megmutatják) nyelv, társadalom, identitás és hatalom összetettségét. Különösen fontos ez nekünk, magyaroknak, akik sajátos geopolitikai helyzetben, az anyaországon kívül kisebbségi státuszban is élünk a

Kárpát-medencében. A szomszédos országok nyelvpolitikájában bekövetkezett dominanciaváltások vizsgálata is lehetséges például a különböző kordokumentumok/feliratok (fotó, bélyeg, pecsét vagy képeslap) segítségével (Csernicskó 2015; vö. Szoták 2013), amely megnöveli az esélyét annak, hogy jobban és esetleg más aspektusból is megismerjük többség–kisebbség kapcsolatát vagy a kisebbségi nyelvű feliratok dinamikáját a többnyelvűség vagy a lokalitás, illetve a globalitás összefüggésében.

Irodalom

- Backhaus, Peter. 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism*, 1 (3): 52–66.
- Backhaus, Peter. 2009. Rules and regulations in linguistic landscaping: A comparative perspective. In *Linguistic landscape: Expanding the scenery*, ed. Elana Shohamy–Durk Gorter. 157–172. New York–London: Routledge.
- Barni, Monica. 2006. *From statistical to geolinguistic data: Mapping and measuring linguistic diversity*. Fondazione Eni Enrico Mattei Working Papers.
- Barni, Monica–Carla Bagna. 2009. A mapping technique and the linguistic landscape. In *Linguistic landscape: Expanding the scenery*, ed. Elana Shohamy–Durk Gorter. 126–140. New York–London: Routledge.
- Bartha Csilla–Laihonen, Petteri–Szabó Tamás Péter. 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23 (3): 13–29.
- Bátyi Szilvia. 2014. Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány* (XIV): 21–34.
- Ben-Rafael, Eliezer–Shohamy, Elana–Muhammad H. Amara–Trumper-Hecht, Nira. 2004. *Linguistic landscape and multiculturalism: A Jewish-Arab comparative study*. Tel Aviv: Tel Aviv University.
- Ben-Rafael, Eliezer–Shohamy, Elana et al. 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: the case of Israel. *International Journal of Multilingualism* 3 (1): 7–30.
- Calvet, Louis Jean. 1990. Des mots sur les murs: Une comparaison entre Paris et Dakar. In *Des langues et des villes* (Actes du colloque international à Dakar, du 1564. International Journal of Multilingualism au 17 de cembre 1990. Agence de coopération culturelle et technique, ed. R. Chaudenson. 73–83. Paris.
- Cenoz, Jasone–Durk Gorter. 2006. Linguistic landscape and minority languages. In *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, ed. Durk Gorter. 67–80. Clevedon: Multilingual Matters.
- Conseil de la langue française. 2000. La langue de l’affichage à Montréal de 1997 à 1999. Québec.

- Coulmas, Florian. 2009. Linguistic landscaping and the seed of the public sphere. In *Linguistic landscape: Expanding the scenery*, ed. Elana Shohamy–Durk Gorter. 13–24. New York–London: Routledge.
- Cserniczkó István. 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, (XV): 75–84. <https://core.ac.uk/download/pdf/42941447.pdf> (2016. jún. 2.)
- Dailey, René M.–Giles, Howard–Jansma, Laura L. 2005. Language attitudes in an Anglo-Hispanic context: The role of the linguistic landscape. *Language – Communication* 25 (1): 27–38.
- Edelman, Loulou. 2010. *Linguistic Landscapes in Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam Center for Language and Communication.
- El-Yasin, Mohammed K.–Radwan S. Mahadin. 1996. On the pragmatics of shop signs in Jordan. *Journal of Pragmatics* 26 (3): 407–416.
- Gorter, Durk. 2006. Further possibilities for linguistic landscape research. In *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*, ed. Durk Gorter. 81–89. Clevedon [etc.]: Multilingual Matters.
- Huebner, Tom. 2006. Bangkok’s Linguistic Landscapes: Environmental Print, Code-mixing and Language Change. *International Journal of Multilingualism* 3 (1): 30–51.
- Itagi, Narasimha Hariyacharya–Singh, Shailendra Kumar eds. 2002. *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States: Proceedings of a Seminar*. Mysore: Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University.
- Jaworski, Adam–Crispin Thurlow. 2010. Introducing Semiotic Landscapes. In *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*, ed. Jaworski, Adam–Crispin, Thurlow. 1–40. London: Continuum.
- Laihonen, Petteri. 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (3): 27–50.
- Laihonen, Petteri–Tódor Erika. 2015. The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1051943>, Routledge: Taylor & Francis.
- Landry, Rodrigue–Richard Bourhis. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* (16): 23–49.
- Leclerc, Jacques. 1989. *La guerre des langues dans l’affichage*. Montreal: VLB éditeur.
- Lulić Emil. 2013. Újvidéki sétálóutcájának nyelvi tájképe. In *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI.*, szerk. Fedinec Csilla–Szoták Szilvia. 177–199. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Nádor Orsolya. 2014. Nyelvideológiák az egy-, két- és többnyelvűség háttérében. In *Sokszínű nyelvészet–nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*, szerk. Gróf Annamária–N. Császi Ildikó–Szoták Szilvia. 260–265. Budapest–Alsóőr: Tinta Könyvkiadó–UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet.

- Reh, Mechthild. 2004. Multilingual writing: A reader-oriented typology—with examples from Lira Municipality (Uganda). *International Journal of the Sociology of Language* (170): 1–41.
- Rosenbaum, Yehudit–Elizabeth Nadel–Robert L. Cooper–Joshua A. Fishman. 1977. English on Keren Kayemet Street. In *The spread of English: The sociology of English as an additional language*, ed. Joshua A. Fishman, Robert L. Cooper–Andrew W. Conrad. 179–194. Rowley, MA: Newbury House.
- Satinská, Lucia. 2014. Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica. Linguistic Landscape of Bratislava: Dunajská street. In *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie: zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6–7. 9. 2012 v Banskej Bystrici*, ed. Patráš, V. 157–167. Banská Bystrica: Belianum.
- Scollon, Ron–Scollon, Susanne Wong. 2003. *Discourses in Place: Language in the Material World*. London–New York: Routledge.
- Sebba, Mark. 2007. Multilingualism, multimodality and mixed-language texts. Paper presented at the 6th International Symposium on Bilingualism, Hamburg.
- Shohamy, Elana–Waksman, Shoshi. 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In *Linguistic landscape: Expanding the scenery*, ed. Elana Shohamy–Durk Gorter. 313–331. New York–London: Routledge.
- Szabó Tamás Péter. 2015. The Management of Diversity in Schoolsapes: an analysis of Hungarian practices. *Apples – Journal of Applied Language Studies* (1): 23–51.
- Szoták Szilvia. 2013. Nyelvi tájképek az Őrvidéken. In *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*, szerk. Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs. 515–538. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Szoták Szilvia. 2016. *Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban: Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában*. Doktori értekezés, kézirat, Pécs: PTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Tódor Erika. 2014. Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. *Magiszter* 40–51. http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2014/tel/08todornyelvhasznalat40_51.pdf (2017. dec. 20.)
- Tódor Erika Mária. 2015. Kié az iskola? Nyelvi tájkép és nyelvhasználati szokások erdélyi magyar tannyelvű iskolákban. In *Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*, szerk. Benő Attila–Fazakas Emese–Zsemlyei Borbála. 256–266. XXIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai, MANYE vol. 11. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

LINGUISTIC LANDSCAPE RESEARCH AS ONE OF THE MOST ACTUAL RESEARCH AREAS OF APPLIED LINGUISTICS

The linguistic landscape research from the 90s has raised an increasing interest in sociolinguistics. The definition of linguistic landscape derives from Landry and Bourhis. They used the term for the first time for signs in public places (commercial signs, inscriptions, place names, street signs, etc.). This paper reviews the theoretical and methodological basics of linguistic landscape research, focusing on recent researches, the most relevant approaches and key issues in the topic. In the last two decades linguistic landscape research has gathered speed and expanded. Since 2000, a number of research projects and studies have dealt with this subject from the perspective of applied linguistics, sociolinguistics or language policy – especially in bilingual and multilingual surroundings and situations –, and have shown increasing interest for signs and inscriptions in different places. The researches require an interdisciplinary approach and the involvement of different disciplines (education, economics, demography, geography, semiotics, etc.).

Keywords: language landscape research, multilingualism, schoolscape, inscriptions, minority

ISTRAŽIVANJE JEZIČKOG PEJZAŽA KAO NAJNOVIJA ISTRAŽIVAČKA OBLAST PRIMENJENE LINGVISTIKE

Istraživanje jezičkog pejzaža, počev od devedesetih godina, pobuđuje sve veće interesovanje u sociolingvistici. Landry i Bourhis su prvi upotrebili izraz *Linguistic landscape* za natpise na javnim mestima (table sa firmom, imenima naseljenih mesta, nazivima ulica, natpisi javnog karaktera itd.). U radu se daje pregled teorijskih i metodoloških pitanja iz ove oblasti, s posebnim akcentom na najnovija istraživanja, najkarakterističnije pristupe i pitanja od ključnog značaja vezanih za ovu problematiku – jer su u protekle dve decenije istraživanja u okviru ove lingvističke grane ubrzana i tematski proširena. Od početka veka brojni su istraživački projekti i studije posvećene znacima i natpisima na javnim mestima, što temu podjednako svrstava u primenjeno-lingvističku, sociolingvističku i disciplinu o jezičkoj politici. Interesovanje je posebno povećano u dvo- i višejezičnim područjima i situacijama. Istraživanja stoga zahtevaju interdisciplinarni pristup uz uključivanje raznih društvenih nauka (nastave, ekonomije, demografije, geografije, semiotike itd.).

Ključne reči: jezički pejzaž, višejezičnost, školski jezički pejzaž, natpisi, nacionalne manjine

NÁDOR Orsolya

Károli Gáspár Református Egyetem
Budapest, Magyarország
nador.orsolya@kre.hu

AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KUTATÁSOK MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Applied Linguistic Researches – Their Past, Present and Future
in the Carpathian Basin

Prošlost, sadašnjost i budućnost primenjenih
lingvističkih istraživanja u Karpatskom basenu

A kutatók általában, így a nyelvészek is két nagy csoportra oszthatók: vagy egy szűk területet próbálnak a lehető legnagyobb mélységben felderíteni a saját tudományuk határain belül maradván – ők a leíró nyelvészek, vagy olyan kérdések iránt érdeklődnek, amelyeket csak több tudomány bevonásával lehet megválaszolni – ők az alkalmazott nyelvészek. A Kárpát-medence etnikai és nyelvi sokfélesége kiváló terepet kínál ezeknek a kutatásoknak, és a választott témát több oldalról megközelítő hasznos nyelvészetnek a XIX. század óta folyamatosan igen fontos szerepe volt, van ma is, és lesz a jövőben is. A jelen tanulmány bemutatja az alkalmazott nyelvészeti gondolkodás történeti ívét, főbb területeit, amelyek jóval megelőzték nemcsak az alkalmazott nyelvtudomány, hanem az önálló nyelvtudomány létrejöttét is, majd kitér a XX. századi intézményesülés jellemzőire és azokra a változásokra is, amelyek az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján ablakot nyithatnak a tudományterület jövője felé is. *Kulcsszavak:* alkalmazott nyelvészet, interdiszciplinaritás, történetiség, értelmezési lehetőségek és a magyar gyakorlat, Kárpát-medence

Bevezetés: visszatekintés a nyelvtudomány születésének évszázadára

Az alkalmazott nyelvészet születése, elméleti kereteinek kijelölése Jan Baudouin de Courtenay 1870-ben tartott szentpétervári előadásához köthető. Nemcsak elkülönítette az elméleti és a gyakorlati nyelvészetet, hanem ki is

fejtette, mi minden tartozik a nyelv alkalmazott szempontú vizsgálatához, így többek között említette a retorikát, a helyesírást, a siketek tanítását, az idegen nyelvek oktatását, a nyelvpolitikát, a nyelvek közötti kontaktusokat, a kultúrák nyelvi kapcsolatait, valamint a mesterséges nyelveket is (Courtenay 1983, 30).

Az egyes tudományágak képviselői azonban nem vagy csak véletlenszerűen tudtak egymás eredményeiről. Amikor ez az előadás Oroszországban elhangzott, már rég megjelent Matics Imre *Alkalmazott magyar nyelvtan* című könyve Pozsonyban. A kiadás dátuma 1847. A szerző első mondata ez: „Az alkalmazott magyar nyelvtan utasítást nyújt, mikép kelljen elemi magyar-nyelvi ismeretinket *céljokra* fölhasználnunk, melly részint *közelebbi és föltétlen*, t.i. hogy a magyar nyelv elemeit világos- és határozott-értelmű beszéddé birjuk szerkeszteni, miszerint gondolatink s érzelmeink másoknak tökélyetes tudomásukra juthassanak.” A könyv egésze a beszéddel, a nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozik oly módon, hogy a leíró nyelvészeti kategóriák szerint rendezett fejezetek mindig tartalmazznak a funkcióra és a használatra vonatkozó útmutatást is, sőt a kötet végén gyakorlati példákat is beillesztett a szerző. De említhetünk a XIX. századból másokat is, így a bécsi egyetem első magyar nyelvmesztérét, Márton Józsefet, aki nemcsak kiváló, nyelvpedagógiai jól felépített, kontrasztivitásra törekvő nyelvkönyveket írt a magyarul tanulók számára, hanem a magyar lexikográfia egyik megalapozója is lett, amikor elméleti tanulmányban fejtette ki a kétnyelvű szótár létrehozásának fontosságát (Márton 1802). Kortársa, a prágai egyetem első magyarországi vendégoktatója, Riedl Szende funkcionális szemléletű magyar nyelvtanának bevezető fejezetében határozott különbséget tett a tudományos nyelvtanok és nyelvtanulók számára hasznos, az ő szempontjaik szerint felépített, motiváló pedagógiai nyelvtan között (Riedl 1859, 54). Az erdélyi polihisztor, a számos nyelvet beszélő Brassai Sámuel szerzőgázó munkásságának is fontos eleme volt a nyelvpedagógia, amit nemcsak elméleti cikkekben fejtett ki, hanem nyelvkönyvszerzőként a gyakorlatban is. A nyelvtanulás hasznossága és hatékonysága foglalkoztatta, érdekelték a nyelvek közötti kontrasztok, a fordítás kérdései (Szépe 2005, 72). A nyelvpedagógia a modern alkalmazott nyelvészetnek az egyik sarokköve, ugyanígy a fordítás, a szaknyelv kutatás, a lexikográfia is – a fentiek csak arra kívántak rávilágítani, hogy vannak olyan területek, ahol égető szükség volt a nyelvről, de még inkább a nyelvekről való tudás hasznosításának még azelőtt, hogy ez a nyelvtudományban kikristályosodott és elméleti síkon megfogalmazódott volna. A XIX. század a nemzeti nyelvek és velük szinte egy időben a nyelvi alapú konfliktusok létrejöttének időszakára volt. A nyelvek normatív változata e

század folyamán öltött határozott körvonalakat a Kárpát-medencében is, ezzel egy időben pedig elkezdődött az alá- és fölérendeltté vált nyelvek beszélői közötti etnikai, politikai nézeteltérések máig tartó sorozata. A nyelvtervezők szűk csoportja nemcsak a nyelvek rendszerbe foglalásával foglalkozott, hanem a ma alkalmazott nyelvészetnek tekinthető feladatokkal is, így a helyesírással, a szótárkészítéssel, a nyelvtervezés elemeivel: a dialektusok egymáshoz és a normatív változathoz való viszonyával, a nyelvi modernizációval, a stilisztikával, a szaknyelvek kialakításával, a hivatalosság szempontjából eltérő státuszú nyelvek politikai és jogi vonatkozásaival, valamint a hivatalos nyelvek iskolai tanításának elméletével és módszereivel is. A magyar nyelv normatív változatának elterjesztésében vállalt szerepet egyebek között az adai születésű Szarvas Gábor nyelvemelő folyóirata, a *Magyar Nyelvőr* (1872–), amely ma is közöl a leíró mellett alkalmazott nyelvészeti tanulmányokat. Egy késői utód, az újvidéki *Hungarológiai Közlemények* 54. száma állít emléket Szarvas Gábor munkásságának (1983, 11–80).

A század végén egy skandináv nyelvész, a mesterséges nyelveket is kutató Otto Jespersen felborította az addigra meglehetősen megcsontosodott, nyelvtani alapokon és fordításon nyugvó nyelvtanítási módszertant, amikor 1886-ban egy nyelvészkongresszuson a beszélt nyelv elsődlegessége és a kiejtés tanításának fontossága mellett érvelt. Érdekes, hogy akkoriban Észak-Amerikában már virágzott a Berlitz-iskolák beszédközpontú természetes módszere, de ez leginkább a bevándorló felnőttek oktatásában terjedt el, a nyelvészet jóval később kezdett foglalkozni a hatékony és hasznos élőnyelv-tanítással, mivel ezt nem tekintették „nyelvészeti”, hanem kizárólag módszertani feladatnak. Ennek egyik első lépése volt az alkalmazott fonetika létrejötte, majd később, ennek egyik leágazásaként megjelent a nyelvi hátrányok leírása, ezzel együtt megkezdődött a nyelv és a pszichológia összefüggéseinek feltárása.

Az alkalmazott nyelvészeti felfogás tartalmi változásai a XX. században

A fentiekből látható, hogy a nyelv szerepéről való gondolkodás évszázadok óta jelen van. Az írástudók jóval azelőtt keresték a választ a hatásos megszólalásra, a sikeres szövegek megszerkesztésére, a nyelvek idegenként való tanítására, fedezték fel az ennek során alkalmazott nyelvtan és az anyanyelvi nyelvtani szemlélet közötti különbségeket, jöttek rá a szótárak összeállításának módjára, hogy a nyelvtudomány önállósult volna. De az a folyamat,

amelynek során a szinkrón mellett a diakrón szemlélet is helyet kapott, valamint az elmélet mellett a gyakorlat is, a nyelvészetben is létrehozta a harmadikat, az alkalmazott nyelvészeti szemléletet és módszert. Balassa József 1937-ben igen találóan fogalmazta meg ennek a régi-új szemléletnek a lényegét, amikor a nyelvhelyesség kérdéseiről gondolkodott:

Igaz, a nyelvhelyesség kérdése inkább a stilsztika körébe tartozik, azonban ott sem lehet vele foglalkozni a nyelvtudomány útmutatása, megállapításainak figyelembevételével. Mondhatjuk, hogy a foglalkozás a nyelvhelyesség kérdéseivel alkalmazott nyelvtudomány. Olyan viszonyban van magával a nyelvtudománnyal, mint a kertészet vagy földművelés tudománya a természetrajzzal (Balassa 1937, 150).

Az alkalmazott nyelvészet tehát a leíró és történeti nyelvészet alapvető kategóriáinak és eredményeinek alkalmazásával, de közben más tudományokhoz is kapcsolódva keresi a választ azokra az egyre összetettebb, szerteágazóbb nyelvi kérdésekre, amelyek akár egy szűkebb beszélőközösséget, akár egy teljes nyelvközösséget érintenek, vagy akár a különböző nyelvekhez és kultúrákhoz tartozók közötti viszonyokat tárják fel.

Lassan elindul a szerveződés is, megjelennek az első egyetemi programok (Edinburgh, 1956), kutatóhelyek (Center for Applied Linguistics, Washington, 1957), majd létrejönnek az első nemzetközi szervezetek is, így a ma is legtekintélyesebb AILA (Association for Applied Linguistics, 1964). Ebben az időszakban kristályosodik ki a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika, kezdődnek el a két- és többnyelvűségi kutatások, a nyelvészeti antropológiai, majd a pragmatikai és a kisebbségi-többségi konfliktusok nyelvi okait kutató nyelvtervezési–nyelvpolitikai vizsgálatok.

Eközben Magyarországon még döntően a leíró nyelvészet, a finnugrisztika és a nyelvtörténet határozta meg a kutatások fő irányát, ugyanakkor megjelenik szervezeti szinten is az alkalmazott nyelvészet. Ebben jelentős szerepet játszottak a nyelv teljességéről, a beszélőközösségben betöltött feladatáról gondolkodó nyelvészek, így Bárczi Géza, aki elsőként írt egyetemi jegyzetében (1955, 92–98) az alkalmazott nyelvészetről egy alfejezetet. A nyelv művelést, valamint a helyesírást sorolja ide, de a bevezetőben felsorolja a nyelvtudomány kapcsolatait más tudományágakkal, így az irodalommal, a lélektannal, a történettudománnyal, filozófiával. Minden mondatát áthatja az egyensúlyra és a nyelv működésének figyelembevételére való törekvés. A helyesírásról, amely ma is fontos része a tudományterületnek, ezt írja:

A helyes fejlődésnek a négy elv között az egyensúlyt oly módon kell megteremtenie, vagy ha valamely ponton megvan, megtartania, hogy ezáltal a helyesírás szabályzatában a lehető legkevesebb ellentmondás s kivétel maradjon, a szabályok lehetőleg kisszámúak és egyszerűek lehessenek (Bárczi 1955, 93).

Sajnos ezt az ideális állapotot még ma sem sikerült elérnünk. Ugyanitt olvasható a napjainkban is sokszor tapasztalható (leginkább a laikus nyelvvédőkre jellemző) ún. tisztogató nyelvműveléssel kapcsolatos megállapítása: „Az irtás terén elkövetett minden túlzás azonban káros” (1955, 96). Ez megfontolandó ajánlás azok számára, akik a természetes nyelvi változásokat romlásként értékelik. Az alkalmazott nyelvészet az ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének 1964. évi megalakulásával nyert polgárjogot a felsőoktatásban. Ehhez a tanszékhez kötődnek azok a meghatározó nyelvész személyiségek, akik az első időszakban alakították, formálták az alkalmazott nyelvészet hazai értelmezési tartományát, így többek között Balázs János, Szépe György és Papp Ferenc.

A mai alkalmazott nyelvészet két programadó írása Szépe György–B. Szöllősy Éva (1966), valamint Herman József (1969) elemző, vitára ösztönző tanulmánya a szakterület diszciplináris helyéről és a fogalom tartalmáról. Az előbbi írásból kiemelendő, hogy a szerzők a nyelvtudományon belül elméleti és alkalmazott nyelvészetet különböztettek meg, hangsúlyozva az utóbbi terület társadalmi hasznosságát. Itt fordul elő először az alkalmazott nyelvészet azóta sokat idézett „közvetlenül hasznos” megnevezése is (Szépe–B. Szöllősy 1966, 157–159). Herman József (1969) az alkalmazott nyelvtudomány áttekintése során a korábbiaknál jóval szélesebb értelmezést, felhasználási területet jelöl meg. Eszerint ide tartozik az anyanyelvi és az idegen nyelvi oktatás, a nyelvművelés, a beszédhibákkal kapcsolatos kutatás, a pszicho- és neurolingvisztika, a szociolingvisztika, a nyelvpolitika, valamint az első számítógépek megjelenésének köszönhetően a dokumentáció- és információátvitel, a fordítás, benne a gépi fordítás lehetőségeinek feltárása is. Az alkalmazott nyelvészet alapvető írásai között mindenképpen meg kell említeni Papp Ferenc akadémiai székfoglalóját (1986) is, amely az addigi munka összefoglalása mellett, megerősítve a korábbi kategóriákat, a nyelvművelést, a helyesírást, az idegen nyelvek tanítását, a lexikográfiát, a fordítást és a számítógépes nyelvészetet sorolja ide, főként az utóbbit tárgyalja mint a tudományterület egyik lehetséges jövőbeli meghatározó irányát (Papp 1989).

Herman József és Papp Ferenc értelmezése meglehetősen messze volt az angol nyelvterületen elterjedt nyelvpedagógia központú felfogástól. S. Pit Corder

1973-ban megjelent alapművében például csak a nyelvtanulást és a nyelvtanítást tekinti az alkalmazott nyelvészet köréhez tartozónak. Igaz, ezek alá rendezve megjelenik a kontrasztív nyelvészet és a pszicholingvisztikai aspektus is, de mindenképpen egy szűkebb értelmezésről beszélhetünk. Mára lényegesen változott, kiszélesedett az angolszász felfogás is, bár az tagadhatatlan, hogy ebben az angol tudományos világnyelvvé válása is szerepet játszik. A Blackwell kiadásában 2013-ban megjelent enciklopédiában például már 27 különböző alkalmazott nyelvészeti területet dolgoznak fel a szerzők közel 7000 oldalon, és a bevezetésben, kitekintve a jövő lehetőségeire, hangsúlyozzák, hogy olyan gyorsan változik a szakterület, annyi új eredménnyel kell számolni, hogy az online kiadást évente kétszer szándékoznak frissíteni (2013, 9). A későbbiekben erre a műre még visszatérünk annak kapcsán, hogy a magyar nyelvközösség által művelt alkalmazott nyelvészet tematikája mennyiben feleltethető meg az enciklopédiából kiolvasható nemzetközi kutatási irányoknak.

Végül az intézményesülésről néhány gondolat. Az a szakterület, amelyiknek nincsenek önálló intézményei, szervezetei, fórumai (konferenciái, folyóiratai, weboldalai), elkötelezett tudósai és tudományszervezői, nem játszhat szerepet sem a nemzeti, sem a nemzetközi tudományos életben. Az első nemzetközi alkalmazott nyelvész-szervezetek a hatvanas években jöttek létre, az AILA-hoz viszonylag hamar, a hatvanas évek végén mi is csatlakoztunk, az első, még az általános nyelvészettel társult egyetemi tanszékünk pedig 1964-ben alakult az ELTE BTK-n. Ezt aztán a későbbiekben szinte minden bölcsészettudományi karral rendelkező egyetem követte, ahonnan diplomás alkalmazott nyelvészek kerültek ki. A folytatást, egyben a legmagasabb képzési szintet a doktori iskolák jelentették, de ezek már a XX. század utolsó évtizedéhez kötődnek.

A rendszerváltáshoz közeledve a tudományos célú egyesületek, összejövetelek száma is megnőtt, tematikájuk kiszélesedett, résztvevőik között ott voltak a határon túli magyar és a világ bármely pontjáról érkező, más nyelveket, kultúrákat képviselő kutatók is. E szerveződések közül most csak kettőt emelünk ki – egyet, amely a magyar alkalmazott nyelvészet egészét fogja át, egyet pedig a szociolingvisztika, az élőnyelvi kutatások területéről. Az utóbbi közel harminc év intézményalapításai alapján úgy tűnik, hogy a rendszerváltás óta létrejött számos társaság, rendszeres és nemzetközivé vált konferencia – így a veszprémi egyetem alkalmazott nyelvészei által gondozott Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem (1997), a Szaknyelvoktatók és -kutatók Országos Egyesülete (2003) vagy a fordítók és tolmácsok szervezetei, összejövetelei az alkalmazott nyelvészet súlyának növekedéséről tanúskodnak.

Az első magyarországi szervezet egyesületi formában Szépe György kezdeményezésére alakult 1991-ben Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete néven. Az évente megrendezésre kerülő konferenciákon az alkalmazott nyelvészet hagyományos témakörein (anyanyelv-pedagógia, idegennyelv-oktatás, fordítás, szaknyelv, stilisztika, nyelvpolitika, számítógépes nyelvészet, nyelvtechnológia, nyelvpolitika) túl újabbak is megjelennek, mint például a terminológia, az alkalmazott pszicholingvisztika, alkalmazott szociolingvisztika. Ez az egyesület döntően a magyar országhatárokon belül maradt, ha a sok száz oldalas kongresszusi kötetekben megnézzük, honnan valók az előadók, alig találunk a határokon túlról érkezett résztvevőt. Az okokat csak találgatni lehet, mivel a tematikához jól illeszkedik sok határon túli szakember kutatómunkája. Nem magyarországi helyszínen, Kolozsvárt 2014-ben rendezték meg először az alkalmazott nyelvészek éves seregszemléjét.

Ugyancsak Szépe György nevéhez fűződik a *Modern Nyelvoktatás* (1963–1989) című folyóirat felélesztése 1995-ben, amely az első szám főszerkesztői bevezetője szerint a nyelvoktatást igen szélesen értelmezi, és bármelyik alkalmazott nyelvészeti ág befogadására nyitott, hiszen mind kötődik valahogy az oktatáshoz (Szépe 1995, 5). Ezt követte 1999-ben a Klaudy Kinga által jegyzett *Fordítástudomány*, majd a veszprémi műhely *Alkalmazott Nyelvtudomány* című folyóirata (2001–), 2005-ben pedig a magyar mint idegen nyelv is önálló fórumot kapott a *THL2* címmel.

Az egész Kárpát-medencei nyelvésztársadalmat megmozgató *Élőnyelvi Konferenciák* sorozatát Kontra Miklós kezdeményezte. Tudományos kötődése elsősorban a szociolingvisztikához van, de az egyes rendezvények előadásai között megjelennek más, közelebbi és távolabbi alkalmazott nyelvészeti területek, így a dialektológia, a nyelvpolitika, a nyelvtervezés, a két- és többnyelvűség, a kontaktológia, a nyelvítájkép-kutatás is. Az első rendezvényt 1988-ban tartották az MTA Nyelvtudományi Intézetében, ahol akkor Kontra Miklós vezetésével működött az Élőnyelvi Kutatócsoport (Kontra 2003). Mivel maga az élőnyelvi kutatás sem korlátozódott csak Magyarországra, hanem a rendszer lazulásának köszönhetően reális célt tűzött ki, amikor a teljes magyar nyelv-közösség nyelvhasználatát, a nyelvváltozatokat és nyelvi változásokat kívánta rögzíteni és megismertetni, kezdettől Kárpát-medencei irányultság jellemzi, ami mind a résztvevők személyében, mind a publikált témákban megmutatkozik. Az ötrészes könyvsorozat, amely Erdély kivételével az összes kisebbségi magyar régiót átfogja, valamint az egyes konferenciák könyv alakban megjelentetett előadásai bizonyítják, hogy ez a szerveződés a Kárpát-medencei alkalmazott

nyelvészeti kutatások reprezentációja szempontjából is kiegyensúlyozottnak tekinthető. 2018-ban lesz a 20. Élőnyelvi Konferencia Budapesten. Végigtekintve az 1988 és 2018 között kétévenként megrendezett tanácskozás helyszínein, azt látjuk, hogy hétszer magyarországi, tizenkét alkalommal pedig valamelyik határon túli magyar felsőoktatási intézmény adott otthont a rendezvénynek, és mindegyiken sok külföldi kutató szerepelt előadással. Azonban nemcsak magát a rendezvényt kell említenünk, hanem azt a tényt is, hogy igen nagy szerepe volt az általa közvetített, ma a „nyelv határtalanságának” nevezett felfogásnak mind a hazai, mind a külföldi nyelvtudományi kutatások alakulásában.

Alkalmazott nyelvészet a Kárpát-medencében

A következőkben – időrendi bontásban – megvizsgáljuk az alkalmazott nyelvészet jelenlétét a magyar nyelvközösség egyes régióiban. A második világháború végétől a rendszerváltásig tartó időszakra vonatkozóan, amit második kisebbségi periódusként szoktunk számon tartani, meglehetősen egyenetlen kép rajzolódik ki az egyes országokban. Van, ahol igen gazdag és jól szervezett nyelvészeti kutatásokról tanúskodnak a publikációk, de van olyan terület is, ahol szinte semmi sincs. Magyarországon – a *Magyar Nyelvőr* tanúsága szerint – fokozatosan jelent meg az alkalmazott nyelvészet az akadémiai szintű publikációkban, de a 60-as évek közepétől évfolyamonként legalább egyet-kettőt lehet találni a stilisztika, írói nyelvek feldolgozása, matematikai nyelvészet, lexikológia, lexikográfia, szaknyelv, helyesírás területéről, majd a nyolcvanas évek elejétől a szociolingvisztika, a kisebbségi nyelvhasználat, a pragmatika is helyet kap a leíró és történeti nyelvészet mellett. Ugyancsak jelentős a Tinta Könyvkiadó szerepe, amely nemcsak különféle méretű és tematikájú szótárak, hanem számos alkalmazott nyelvészeti tematikájú önálló kötet kiadásával is növeli a szakterület elismertségét.

A Kárpát-medencei nyelvészeti kutatások hangsúlyai az 1980-as évek második feléig

Az egyes régiókban más-más hagyományok, társadalmi beágyazottság, lehetőségek és hangsúlyok jellemezték a nyelvészet – ezen belül az alkalmazott nyelvészet jelenlétét.

A valamikori Szovjetunióhoz tartozó Kárpátalján csak az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének nyelvész munkatársai foglalkoztak kutatással, de ők is meglehetősen korlátozott tematikájú publikációkat jelentet-

tek meg. Ezek egy része a hagyományos magyar–szláv nyelvérrintkezés köréből a magyarban meghonosodott szláv jövevényszavakkal foglalkoztak, tehát nem kontaktológiai, kétnyelvűségi, szociolingvisztikai szempontból vizsgálták, hanem kizárólag a politikailag semlegesebb etimológia oldaláról (Csernicskó 1997, 117–118). A másik fő irány a nyelvjáráskutatás volt, amelynek egyik legnagyobb eredménye a *Kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának* megjelenése 1992-ben.

Nem volt jobb a helyzet Csehszlovákiában sem. A Szlovák Tudományos Akadémián belül 1943-ban létrehozták a Nyelvtudományi Intézetet, de ott szlavisztikai, ill. a szlovák nyelvre vonatkozó kutatásokkal foglalkoztak, a magyar nyelv csak mint kontrasztivitásra alkalmas szereplő volt jelen (Lanstyák 2002, 202), a pozsonyi egyetem magyar tanszékének akkori nyelvészei pedig vagy leíró nyelvtani, vagy nyelvművelő írásokkal jelentkeztek. Elvértve található csak egy-egy fordítási vagy kontrasztív nyelvészeti témájú publikáció.

Romániában élt és él ma is a legnagyobb létszámú Kárpát-medencei magyar kisebbség, amelynek ráadásul nagyon sok olyan regionális szellemi hagyománya van, amilyent más területen hiába keresnénk. Viszonylag gazdag volt a könyvkiadás, a Kriterion és a Dacia könyvkiadó számos néprajzi kötetet jelentetett meg, amelyekben helyet kapott a nyelvjárási vonatkozás is, a havi- és hetilapok, különösen az *Utunk* rendszeresen közöltek nyelvművelő, kontaktológiai kitekintésű írásokat. A kolozsvári *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* repertóriumának tanúsága szerint 1957 és 1990 között a romániai rendszerváltás előtt jelentős nyelvészeti kutatómunka folyt. Négy terület publikációi jellemzik döntően a nyelvtudományt, közel kiegyensúlyozott eloszlásban: a nyelvjáráskutatás 41, a nyelvtörténet 43, a stilisztika 60, a névtani kutatás pedig több mint 80 hosszabb-rövidebb cikkben és tanulmányban jelenik meg. Az alkalmazott nyelvészeti írások mennyisége ugyan az előbbiekkal nem összemérhető, de 8 tanulmány található a pszicholingvisztika (gyermekkori kétnyelvűség), 3-3 a lexikológia, a matematikai nyelvészet, a kommunikáció területéről, egy pedig a szaknyelvekkel foglalkozik.

A volt Jugoszlávia tagköztársaságai közül a szerbiai Vajdaságban volt a legnagyobb a magyar kisebbség létszáma, a terület autonómiával rendelkezett, és az egyetlen olyan országrész volt, ahol a magyar nyelvet a többségi gyermekek iskolában tanulták környezetnyelvként. A *Hungarológiai Közlemények* egyes évfolyamait átvizsgálva szembevetendő az alkalmazott nyelvészethez sorolható publikációk nagy száma. Ebben a kiadványban, de önálló könyvsorozatként is jelentős kontrasztív nyelvészeti alapművek jelentek meg, amelyekre napjainkban is hivatkoznak a kutatók. Jelen van a fordítás, a szaknyelv, sőt a terminológia

is, számos nyelvpedagógiai írás foglalkozik a környezetnyelv kérdésével, valamint a kétnyelvűséggel, a nyelvi kontaktusokkal, a pszicholingvisztika egyes témaköreivel. Ez utóbbi jeles kutatója Göncz Lajos, aki már 1985-ben önálló kötetet jelentetett meg a kétnyelvűség pszicholingvisztikájáról, és ezzel a teljes magyar nyelvterület meghatározó kutatója lett.

Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelvközösség körében 1990-től napjainkig

Az új alcím semlegesnek tűnik, de meglehetősen nagy társadalmi mozgások vannak a háttérben: országok szűntek meg békésen vagy háborúval, új nemzetállamok jöttek létre, és elkezdődött a harmadik kisebbségi periódus. Valami azonban gyökeresen megváltozott, s ha nem is azonos mértékben, de mégis demokratikus alapokon rendeződhetett újra többség és kisebbség viszonya, valamint az anyaországok és kisebbségeik, más szóval a nyelvközösségek helyzete. Ez a nyelvtudományban is jelentős átalakulást hozott. A korábbi területek visszaszorultak vagy éppen alkalmazkodtak az ezredforduló társadalmi elvárásaihoz. Így például a finnugristák egy részének érdeklődése a veszélyeztetett nyelvek felé fordult, az anyanyelv-pedagógia nyitott az alkalmazott szövegnyelvészet felé a tankönyvszövegek vizsgálatával, különféle alkalmazott nyelvészeti vizsgálatok próbálnak megoldást találni a nyelvi hátrányokra; a helyesírásra számítógépes ellenőrző- és oktatóprogramok készültek, elektronikus adatbázist kapott a beszélt nyelv és a nyelvjáráskutatás. Közös kutatások kezdődtek a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika, a nyelvi és nyelvoktatási jogok, a nyelvpolitikák, a kontaktológia, a szaknyelvek és a terminológia, valamint korpusznyelvészet területén. A magyar országhatáron túl élő kutatók már nemcsak a saját szűkebb műhelyeikben lehettek otthon, hanem a közös kutatási programoknak köszönhetően mindegyikük nézőpontja, tapasztalata megjelenhetett a közösen szerkesztett kiadványokban is. Lényegében intézményesen is megvalósulhatott „a magyar nyelv határtalanítása”, amikor létrejött a teljes Kárpát-medencei magyar nyelvközösségre irányuló közös kutatások koordinációjára a Termini Kutatóhálózat 2001-ben (2014-től Termini Egyesület), tagjai között ma ott található a szlovákiai Gramma Nyelvi Iroda, a kárpátaljai Hodinka Antal Intézet, a burgenlandi és muravidéki kutatók Imre Samu Nyelvi Intézete, a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a horvátországi Glotta Nyelvi Intézet és a vajdasági Verbi Nyelvi Kutatóműhely. Konferenciáik és kiadványaik jelentik ma a szervezett és összehangolt Kárpát-medencei alkalmazott nyelvészeti kutatások bázisát. A szókincs tényleg közös kincsé válhat,

ha minden régióé együtt van a szótárakban – és ha bárki megismerheti ezek jelentését, a terminológiai egységesítés jelentősége vitathatatlan, hiszen sokat lehet okulni egymás nyelv- és nyelvoktatás-politikai gyakorlatából, a két- és többnyelvűséghez való viszonyából annak érdekében, hogy minél több nyelv-változat minél tovább megmaradjon (Benő–Péntek 2011).

A jövő

A jövő nyilvánvalóan a mostani jelen szerves folytatása lesz: ez együttműködést, további közös kutatásokat feltételez. Valószínűleg általános lesz a ma már néhány szakterületen megfigyelhető nemzetköziség, kilépés a magyar nyelvközösség és a vele együtt élő népek környezetéből annak érdekében, hogy egy-egy jelenségről a teljeseen más környezetben élők révén minél árnyaltabb képet kaphassunk.

Ha visszatekintünk a tanulmány elején említett, több ezer oldalas enciklopédiára, látható, hogy az ott felsorolt főbb területek nálunk is megjelennek, de természetesen nem egyforma súllyal. A nyitottság, a változatosság, az új irányok befogadása azonban megvan, és eddig már számos, a nyelvet érintő társadalmi kérdésre sikerült választ adni, bizonyítván azt, hogy az alkalmazott nyelvészet valóban „közvetlenül hasznos” nyelvészet.

Irodalom

- Balassa József. 1937. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Renaissance Könyvkiadó.
- Bárczi Géza. 1955. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Benő Attila–Péntek János szerk. 2011. *Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Chapelle, Carol A. ed. 2013. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Blackwell Publishing.
- Corder, S. Pit. 1973. *Introducing Applied Linguistics*. London: Penguin Books.
- Courtenay, Badouin de. 1983. A nyelvtudomány feladatairól. In Dezső László–Maszlov, J. Sz. szerk. *Orosz és szovjet általános nyelvészet*. 15–32. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Csemicskó István. 1997. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége. *Szivárvány* (52): 117–124.
- Herman József. 1969. Beszámoló a magyarországi alkalmazott nyelvtudomány helyzetéről. *Nyelvtudományi Közlemények* (71): 243–259.
- Kontra Miklós. 2003. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány* 4. <http://www.matud.iif.hu/03apr/kontra.html>

- Lanstyák István. 2002. Magyar nyelvészeti kutatások Szlovákiában és a Gramma Nyelvi Iroda. In *Tanulmányok a kétnyelvűségről*, szerk. Lanstyák István–Simon Szabolcs. 201–219. Pozsony: Kalligram.
- Márton József. 1802. *A magyar lexiconnak szükséges voltát tárgyazó elmékedések*. Bécs.
- Matics Imre. 1847. *Alkalmazott magyar nyelvtan*. Pozsony.
- Papp Ferenc. 1989. *Alkalmazott nyelvtudomány: Akadémiai székfoglaló 1986. május 19*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Riedl Szende. 1859. *A magyar nyelvrendszer alapvonalai: Magyar hangtan*. Prága–Lipcse.
- Szépe György. 1995. Modern Nyelvoktatás 1995. *Modern Nyelvoktatás* (1): 3–6.
- Szépe György. 2005. Brassai Sámuel (többek között) mint alkalmazott nyelvész. In *A nyelvész Brassai élő öröksége*, szerk. Péntek János. 69–75. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szépe György–B. Szöllősy Éva. 1966. Az alkalmazott nyelvészet problémája. *Modern Nyelvoktatás* 7 (1–2): 157–159.

APPLIED LINGUISTIC RESEARCHES – THEIR PAST, PRESENT AND FUTURE IN THE CARPATHIAN BASIN

As researchers in general, linguists can also be divided into two large groups: one of them is interested only in their own science – they are the descriptive linguists, while the other group also deals with various social and personal questions, which can be answered only interdisciplinarily. They are the applied linguists. Languages can be native, foreign, heritage and environmental ones in the majority or minority position. Applied linguists try to find real answers to the questions of how a language exists (or can/may exist) in its own language community, how it affects the speakers' life, and what happens in the case of social, political or psychical problems. The applied linguists try to give answers to these questions. The Carpathian basin is a multi-ethnic and multilingual region, therefore the applied linguistic researches have a very important role here. The aim of the paper is to show the main tendencies and the functions of the Hungarian applied linguistic researches in the past, present and in the future.

Keywords: descriptive and applied linguistics, interdisciplinarity, possible language roles in a society, researches in the Carpathian Basin

PROŠLOST, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST PRIMENJENIH LINGVISTIČKIH ISTRAŽIVANJA U KARPATSKOM BASENU

Istraživači, pa tako i lingvisti, mogu da se podele u dve grupe: ili ostaju u okviru svoje nauke i užeg stručnog interesovanja i tu istražuju pojave sa potrebnom produbljenošću, potpuno se posvetivši analiziranoj temi (opisna, teorijska lingvistika), ili ih zanimaju pitanja

na koja odgovore nalaze uključivanjem raznih naučnih disciplina (primenjeni lingvisti). Etnička i jezička raznolikost Karpatskog basena pruža izvanredne mogućnosti za primenjena lingvistička istraživanja. U radu se prezentuju istorijski pravci i glavne oblasti primenjene lingvistike koji su umnogome prethodili ne samo primenjenoj lingvističkoj disciplini, već i nastanku lingvistike kao samostalne nauke. U radu su date karakteristike institucionalizacije lingvistike u 20. veku, onih promena koje na osnovu iskustava iz proteklih decenija mogu pružiti perspektivu za razvoj ove naučne oblasti.

Cljučne reči: primenjena lingvistika, interdisciplinarnost, istorijski razvoj, mogućnosti tumačenja i mađarska praksa, Karpatski basen

A kézirat leadásának ideje: 2018. márc. 20.

Közlésre elfogadva: 2018. jún. 15.

RAJSLI Iлона

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
rajsli@stcable.net

SZÓLÁSHASONLATOK A VAJDASÁGI FRAZÉMAKORPUSZBAN¹

Comparative Phrases in the Vojvodinian Phraseme Corpus
Poredbeni frazemi u vojvođanskom frazeološkom korpusu

A vajdasági magyar frazémakorpusz jelentős részét teszik ki a szóláshasonlatok (komparatív frazémák). A Penavin-hagyaték szóláscédula-anyagában ez a típus igen heterogén csoportot képez. Külön típusként – s egyben a legjelentősebb számú csoportként – különböztethetjük meg a hagyományos értelemben vett szóláshasonlatokat, amelyek gyakran nem idiomatikusak, pusztá hasonlítást tartalmaznak. A második (szintén nagyszámú) szóláshasonlat-csoport tagjai valamilyen lokális jellegű eseményhez kapcsolódnak, illetve történetet, anekdotát idéznek fel. Esetükben a szóláshasználó csak az állandósult forma alkalmazási körét ismeri, maga a konkrét történet gyakran már homályba vész. A korpuszban kisebb számban van jelen a szóláshasonlatok két újabb keletű típusa: a humoros túlzást (esetleg iróniát) kifejező változat, melynek esetében a főmondat sohasem idiomatikus, szerkezete pedig az *olyan/akkora/annyira (...), hogy* sémát mutatja, valamint a kifejezetten ironizáló szándékú, antonimaviszonyt kifejező frazémák (frazeológiai antonimák) csoportja. Ez utóbbi típusú frazémáknak csak egy kis része tartozik a szóláshasonlatok formai rendszerébe. Dolgozatunkban a vajdasági szóláshasonlatok tipológiai, szerkezeti, szemantikai és nyelvi-nyelvjárási vizsgálatát végezzük el.

Kulcsszavak: vajdasági frazémakorpusz, Penavin-hagyaték, szóláshasonlat

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a *Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában* (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektuma keretében készült.

Bevezetés

A szólások összetett rendszerében külön csoportot alkotnak a szóláshasonlatok, más néven *komparatív frazémák*. Belső szerkezetük szempontjából nem egyszerű mondat formájúak, mindig két részre bonthatók: az első tagjuk többnyire ige vagy melléknév, a második tagjuk pedig rendszerint *mint* kötőszóval kezdődő – gyakran hiányos szerkezetű – hasonló mellékmondat (vö. Forgács 2007, 74). Vonzatfelvevő képességüket tekintve a szóláshasonlatok régensértékűek, „csak kötelező vonzataik kitöltése révén alkotnak grammatikailag korrekt mondatokat” (Forgács 2007, 64). Jellemző még rájuk, hogy az első, főmondati rész sohasem idiomatikus, a hasonlított, illetve mellékmondat pedig lehet idiomatikus, de szó szerint értelmezhető is. Forgács többféle variációt említ: amikor sem a fő-, sem a mellékmondat nem idiomatikus: pl. *Ritka, mint a fehér holló*; de előfordul, hogy nem idiomatikus főmondati rész után idiomatikus mellékmondat következik: pl. *Úgy készül, mint a Luca széke*. E típusnak Forgács a „rész-idióma” megnevezést adta, s fontosnak tartja a frazéma motiváltságának a megfejtését, kikutatását, amihez gyakran művelődés- és/vagy nyelvtörténeti ismeretekre van szükség.

A vizsgált korpuszról

Elemzésünket a Penavin-hagyaték gazdag frazémaanyagán végeztük, melynek digitalizálása most van folyamatban; e munka elvégzése után elérhetővé, elemezhetővé válik a térségben összegyűjtött többezernyi szólás. A frazémaanyag jelentős része szóláshasonlat², aminek nyilvánvalóan egyik oka az, hogy gyűjtéskor ez volt a legkönnyebben adatolható, kutatható; feltehetően ezt tudták az adatközlők a legkönnyebben nyújtani, hiszen köztudott dolog, hogy a szóláskutatás meglehetősen összetett feladat, nem lehet rákérdezéssel, egyéb aktív módszerrel gyűjteni. Papp György *A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai* című tanulmányában hangsúlyozza: „Igaz, legjobb a spontán használatra, előfordulásra figyelve gyűjteni, de végtelenül lassú, gazdaságtalan, amint a frazémák sorolása és a válaszinformációk rögzítése is, a kérdőívek viszont a jó kezdeményektől függetlenül a jövő feladatai közé tartoznak” (Papp 2007, 71). A Penavin-hagyaték anyagában jelentős mennyiségű a közkeletű szóláshasonlat, mert sok esetben a felkért tanítók, magyartanárok a diákokkal gyűjtettek, így az eredmény nagyban azonos O. Nagy Gábor gyűj-

² Óbecsén a 730 feljegyzett frazémából mintegy 200 a szóláshasonlat.

teményének³ általánosan használatos elemeivel; ezenkívül a korpusz cédula-anyagában rengeteg az ismétlődés⁴, így pl. az eddig feldolgozott ürményházi gyűjtésben a *Ravas, mint a róka* szóláshasonlat harminc adatközlőtől érkezett be. Mindemellett természetesen található az anyagban számos eredeti – területi kötődésű – „nyelvjárási, táji szólás” is (vö. Papp 2007, 71): *Belevágott, mint Janda a sárgába* [ostorral a lóra csapott] (Óbecse).⁵

A szóláshasonlatok felépítése

A korpuszban fellelt szóláshasonlatok többsége *mint* kötőszós mellékmondatdal kapcsolódik a főmondatához, de elvértve akadnak kivételek is, amikor a *mint* helyett az *akár* viszonyzó áll: *Lapul, akár a tök a levél alatt. Lassú, akár a csiga*. A főmondatban leggyakrabban egy melléknév vagy ige áll: az ígét tartalmazók kisebb számban vannak jelen, de itt is találhatóak általánosan ismertek (pl. *Bámul, mint a borjú az új kapura*⁶), s olyanok, amelyeket inkább az idősebb generáció használ: *Áll, mint az árva számár. Eltűnt, mint a kámfor*.

Hasonlítást fejez ki, ugyanakkor más felépítésű a *Nem különb a Deákné vásznánál* frazéma, amely valamennyi kutatóponton megtalálható⁷, kivétel nélkül *-nál/-nél* raggal, ami azért is rendhagyó, mert ebben a térségben a hasonlító határozó kifejezésére a középfok mellett általában a nyelvjárási eredetű *-tól/-től* ragos vonzat használatos. E forma használata feltehetően az erőteljes hagyományozódással magyarázható. Emellett más frazémákban is fellelhető a *-nál/-nél* ragos alak Vajdaság különböző településén: *Feketébb az ördögnél. Ügyetlen barát többet árt az ellenségnél. A becsület tovább tart az igazságnál. Jó barát drágább az aranyból. A szabadság drágább az aranyból. Nincs savanyúbb az alamizsna kenyérnél* [a kölcsönkenyér, a másé a legkeserűbb, mert nem dolgoz-

³ O. Nagy 1982.

⁴ Az *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* közmondás az eddig digitalizált, hatalmas ürményházi korpuszban 63 adatközlőtől lett feljegyezve.

⁵ A kurzívval jelölt szólástextus után a frazémák lelőhelyét, illetve a cédulákon található egyéb adatokat is közöljük indokolt esetben: az értelmezést, a szóláshelyzetre történő utalást szögletes zárójelben, a települést, illetve az adatközlő adatait (születési évét) pedig kerek zárójelben. A cédulák szövegén – az evidens betűhibákat kivéve – átiráskor nem változtattunk.

⁶ Katona Edit felmérésekor a középiskolás és egyetemista adatközlőknek több mint a 90%-a ki tudta egészíteni ezt a szóláshasonlatot (vö. Katona 2013, 221).

⁷ Péterrévén és Bácsföldváron ennek egy transzformált változata (középfok jele + *-nál/-nél* rag) is megőrződött: *Ő sem jobb a Deákné vásznánál* [ő is olyan, mint a másik, mindketten egyaránt hitványak].

tunk meg érte] (Óbecse), *Ökörebb az új kerítésnél* [nagyon buta] (Óbecse), *A papír türelmesebb az embernél* [a papír mindent elbír] (Óbecse, az adatközlő 1935-ben született) – az utóbbi kettő feltehetően hapax vagy pedig parafrázis.

A szóláshasonlatok felépítése gyakran ennél összetettebb, mind a fő-, mind pedig a mellékmondat számos bővítményt kaphat. A főmondat bővíthetősége korlátozottabb, leggyakrabban az *úgy, olyan, annyi* stb. utalószók jelennek meg. Megfigyelhető a korpuszban, hogy egyes kutatópontokon szinte alig fordul elő utalószóval ellátott főmondat. A szóláshasonlat mellékmondatának bővítése nagyobb mértékű: vagy maga a mondat kifejtettebb, vagy pedig még egy tagmondat kapcsolódik hozzá, amely általában a szóláshelyzet leírását tartalmazza: pl. *Nyirkos, mint Virág sapkája, amikor két hétig a kútban volt* (Kishegyes). *Úgy érzem magam, mint a kutya a kútban, akinek vödörrel verik a fejét* (Bácsföldvár). Hasonló módon egészül ki a *Beszél, mint Bogyóné* frazéma (Kishegyes) más kutatópontokon: *Úgy beszél, mint Bogyóné, mikor a bor árát kérik* (Óbecse). Egyéb változata: *Mondja, mint Bogyóné, mikor a bor árát kérik* (Topolya).

Előfordul, hogy a frazémák e típusánál szervesen kapcsolódik a mellékmondatához egy (hozzátoldott) szintagma; úgy tűnik, mintha a szóláshasonlatot továbbépítené a használója: *Olyan buta, mint az ökör, csak még a szarva hiányzik.* (Ürményháza) *Ügyes, mint a nádiveréb, amit éjjel „tojik”, nappal megeszik.* [feltűnően buta] (Bácsföldvár). A szóláshelyzetre történő utalás meg is előzheti a komparatív frazéma textusát: *Mire leszokott az evésről, úgy járt, mint a cigány lova.* (Péterréve) Más településeken csak az *Úgy járt, mint a cigány lova* formát találjuk.

A szóláshasonlatok típusai

1. Az igen heterogén frazémakorpuszban a legnagyobb csoportot azok a hagyományos értelemben vett szóláshasonlatok képezik, amelyek nem idiomatikusak, pusztán hasonlítást tartalmaznak, leíró jellegűek. A főmondatban levő ige vagy melléknév lehet egyetlen elemű: *Hullik, mint ősszel a légy.* *Szorgalmas, mint a méh,* illetve valamilyen szerkezet: *Úgy néz ki, mint a majom a köszörűkövön.* *Tele van pénzzel, mint kutya bolhával.* E frazémák célja nem pusztán a hasonlítás, inkább a hasonlat alapjául szolgáló tulajdonság, cselekvés nyomatékos kifejezése. Ha nemcsak szerkezeti, hanem szemantikai aspektusból vizsgáljuk a szóláshasonlatok típusait, azt tapasztaljuk, hogy ebben a csoportban nagyon sok valóságalem jelenik meg az ember közvetlen környezetéből, számos állatnévvel, mindennap használatos tárggyal. Ezek a frazémák a leggyakoribbak, s ezeket a szinkrón nyelvhasználatban a fiatalabb nemzedék is jobban ismeri.

2. A vajdasági szóláshasonlatok között gyakoriak a magyarázatot, történetet tartalmazó szólástípusok. Mind a formai jegyek szempontjából, mind pedig a frazémák szemantikai megvalósulását illetően az tapasztalható, hogy néha egy egész történet kapcsolódik ehhez a frazématípushoz. Forgács Tamás a szóláshasonlatok csoportosításakor foglalkozik azzal a jelenséggel, amikor a frazéma egy megtörtént eseményre utal. Megállapítása szerint ezek a történetek idővel elhomályosodnak, csak a frazéma alkalmazási köre marad meg, s a valamikori eseményre való utalást pusztán magyarázatként fejezi ki a szóláshasonlat. Ezek főleg egészen kis közösségekben használatosak, egy-egy faluhoz fűződnek. Éppen ezért a korábbi szólásgyűjtemények rövid magyarázat formájában (zárójelben vagy lábjegyzetben) feltüntetik a frazéma mögött továbbélő anekdotát (Forgács 2007, 77).

Eseményre utal a bogarasi frazéma textusa, amely nemcsak megemlíti a valamikori történetet, hanem egyúttal részletező, deskriptív: *Úgy járt, mint Medencné, amikor messziről nézte a lakodalmat.* A cédulán magyarázatként megtaláljuk a háttértörténetet, ez szinte meseszerű, ráérősen aprólékos. [Volt egy öreg házaspár. Hol az egyik volt részeg, hol a másik. A szomszédban lakodalom volt. Elment az öregasszony megnézni. A zenészek tudták, hogy a néni szereti az itókat, hát úgy berúgatták, hogy nem tudott felkelni. Hívták Medenc bácsit, hogy vigye haza az asszonyt. Jött az öreg a talicskával és kiabált a feleségére: Nem megmondtam, hogy csak messziről nézze!]

A cédulák feldolgozása során igen sokféle anyaggal találkozunk: egy részüknél mind a jelentés, a pragmatikai érték, mind pedig a frazéma eredete, magyarázata külön egységként van megadva. Pl. a következő magyarittabéi példában jól elkülönül a három egység: maga a komparatív szólás:¹ *Megszorult, mint Üveges Maris*; a szóláshelyzet:² [ha nagy baj ér valakit]; és a jelentés:³ [kizsebelte mulatozás közben a betyárokat, azok büntetésképpen ló farkához kötözték]. Ez utóbbi két elem nélkül a frazéma érthetetlen lenne, ezért mindenképpen megállapítható, hogy a történetek, a magyarázatok, az adomák és anekdoták a frazémák szerves részét képezik; ezeknek az elemeknek közvetlenül a szólástextus után kell következniük, nemcsak kommentárként, mellékes hozzáadott magyarázatként.⁸ Ezeket az adatokat a nyelvjárási, nyelvtörténeti elemzések mellett helytörténeti, illetve a helyi jellegű művelődéstörténeti kutatások alkalmával lehet hasznosítani. Ha az idők folyamán az adott történet, adoma központi alakja, szereplője feledésbe is merült, az esemény elhomályosult,

⁸ Margalits Ede 1877-ben megjelent *Bácskai közmondások és szólásmódok* című gyűjteményében lábjegyzetekbe kerültek az adott szóláshoz tartozó történetek, megjegyzések.

maga a személy már nem él elevenen az illető közösség emlékezetében, de a szólás másodlagos jelentése, áthagyományozódott szemantikai értéke megmaradt (Forgács 2007, 77).

A személynevek is gyakran megjelennek az ilyen típusú frazémákban. Az anekdoták, adomák egyik összetevő (műfaji) eleme egy meghatározott személyre történő utalás, ami a vajdasági anyagban helyi, igen szűk körben ismert egyének említését jelenti. Pl. *Úgy járt, mint az Illés kutyája*. [Bajmokon az Illés sós ételt adott a kutyájának, de vizet elfelejtett adni. A kutya egész nap nem ivott és elpusztult.] (Bajmok)

A frazémában felbukkanó személynév létrejöhet valakinek a szavajárása révén is: *Úgy járt, mint Kalkula*. [Kalkula kishegyesi üzletember volt. Minden üzlet előtt hosszan gondolkodott. Ha valamilyen üzletet ajánlottak neki, ezt válaszolta: – Nem lehet, fiam, majd előbb kikalkuláljuk. Addig számíttatott, hogy teljesen tönkrement.] (Kishegyes)

Vajdaság nyelvi helyzetéből adódóan a személynevek kontaktszjellege is előfordul: *Sehó se, mint Csúvár*. [Csúvár Kishegyes első pálinkafőzője volt. Mindenki jól ismerte. Elég bohókás ember volt, ezért ha megkérdezték tőle, hogy hogy van, mindig ez volt a válasz: – Sehó se, fiam, sehó se. Ez a mondása a mai napig fennmaradt.] (Kishegyes) – Itt egy kiejtés szerint rögzült lexéma (*sehogy* > *sehó*) épült be a szólásba, a frazéma szereplőjének a magyar fonetikus átírású neve viszont a szláv névnek az átvevő nyelvbe való beépülését jelzi (vö. Rajslí 2017, 85). Részben ide (is) besorolható a szerb szóból – a valamikori Feketiczen közsímsert egyén szavajárásaként – kialakított névadás a *Megtanult szerbül, mint Kácsi Lajos bácsi* frazémában. [Majtényi Lajos 20 évig szolgált a szenttamási határban, de csak ennyit tanult meg] (Feketics). Ez a szóláshasonlat az antonim jelentésű frazémák jellemzőit is magán viseli, az ellentétből fakadó humor egy egész történetre épül rá.

3. A szóláshasonlatok között is gyakoriak az ellentétes jelentésűek, amelyekben az antonímia megvalósulási formája igen változatos lehet. Egy részüknél népi bölcsességre épülő, akár valósnak is mondható viszonyrendszert találunk: *Jobb a száraz kenyér békével, mint a hizlalt borjú perlekedéssel* (Ürményháza). Az ellentétes értelmű szóláshasonlatok körében nagy számban fordulnak elő ironizáló célú hasonlatok. Ezt a csoportot főként a fiatalabb szóláshasználóktól adatolták, de akad a korpuszban számos olyan is, amelyet az idősebb generáció is használ: pl. *Annyit ér, mint döglött lovon a patkó. Úgy ért hozzá, mint a tyúk az ábécéhez. Úszik, mint a balta (lefelé)*.⁹ Minden kutatópontra megjelenik a

⁹ Változata: *Úgy tud úszni, mint a balta nyél nélkül* (Ürményháza).

Szereti, mint kecske a kést. Gyors, mint az ólommadár. Világos, mint a vakablak. Éhes, mint a molnár tyúkja. Kapós, mint télen a szalmakalap. A Feketicsen gyűjtött *Érzéssel, mint a csumaszedést* frazéma más kutatópontokon is előfordul, az adatközlő magyarázata figyelemre méltó módon alapos: [tréfás, olyan dolgokra vonatkozik, amelyekhez egyáltalán nincs szükség érzésre, finomságra, gyöngédségre]. Egy-egy frazémának érdekes, szinonim változatai gyűjthetők össze: *Úgy áll rajta, mint tehénen a gatyá* (Kishegyes, Óbecse stb.); *Úgy áll rajta, mint macskán a nadrág* (Bácsföldvár); *Úgy áll rajta (!), mint tehénnek a fityula* (Szabadka). E frazémák célja az ellentétre épülő humor, olykor a nyelvi játék: *Meleg, mint a lyukas ködmön. Tokás, mint a gólya. Karcsú, mint a gyapjúzsák. Okos, mint a fakos.* A következő – ritkább előfordulású, szintén lokális jellegű – frazémának már ironikus, durvább jelentése van: *Úgy illik hozzá, mint halottas házhoz a hegedű* (Kishegyes). A nyomatékosító, esetleg ironizáló jelleg olyan esetben is kitapintható, amikor a frazéma helyzetmondat-pozíciót tölt be a kommunikációban: *Van itt minden, mint karácsonykor!* [1. bőség; 2. rendtelenség, cirkusz] (Bácsföldvár), ugyanezen a kutatóponton fellelhető e frazéma durvább megfogalmazású változata is: *Van itt minden, még vetélt cigánygyerek is!* – A frazéma jelentését az adatközlő így fogalmazta meg: 'nagy felfordulás'.

Az egyik bácsföldvári adatban szólástévesztést feltételezhetünk: *Kellett ez nekem, mint üveges tótnak a hasraesés* [egyáltalán nem kellett volna, egyáltalán nincs rá szükségem]. Az O. Nagy-féle gyűjteményben nem találjuk meg ezt a szóláshasonlatot, Forgács Tamás a következő formában közli: *(úgy) hiányzik/kell vkinek vmi, mint ablakos/üveges tótnak a hanyattesés.* Jelentése: 'egyáltalán nem hiányzik neki; nagyon nem örül neki' (I. Forgács 2004, 740).

4. Forgács Tamás megjegyzi, hogy a hagyományos értelemben vett – pusztán hasonlítást kifejező, *mint* kötőszós – szóláshasonlatok mellett található számos olyan kifejezés is, amely hasonlít az előbbi típusra, ugyanakkor el is tér tőle. Mondattani felépítésük hasonló, ugyancsak főmondatból és mellékmondatból állnak, a főmondati rész sosem idiomatikus, a mellékmondat is csak ritkán. Lényeges sajátosságuk, hogy „nem egyszerűen csak hasonlítást tartalmaznak, hanem – utalószós fok-mértékhatározói főmondati részük mellett – következményes jelentésárnyalatú mellékmondati elemet” (Forgács 2007, 75). Ez a típus újabb keletű, inkább a fiatalabb korosztály használatában fordul elő, s főként a szlengben gyakori, célja a humor, a nyelvi poén elérése. Részben ide is besorolható a gyakori *Annyit ér, mint...* kezdetű: pl. *Annyit ér, mint halottnak a pofon. Annyit ér, mint békán a szőr* (mindkettő szabadkai példa); *Annyit ér, mint döglött lovon a patkó* (Ürményháza, Péterréve). *Annyit ér, mint a halottnak a szentelt víz. Annyit ér, mint Németországban a „nichts”.* *Annyit ér, mint*

sötétben a kacsintás. *Annyit ér, mint halottnak a csók. Annyit ér, mint vászontarisznyán a lakat* (Kishegyes). *Annyit ér, mint Maris gyónása* (Óbecse). *Annyit ér neki, mint a falra hányt borsó* (Péterréve). Annak ellenére, hogy a Penavingűjtés évtizedekkel ezelőtt történt, egyes kutatópontokon – főként a diákoktól már adatolhatók hasonló elemek; a napjainkban igen divatos *Annyi, mint...* típusúra feltehetően „saját ötletből” alakult az egyik diák frazémája: *Annyi, mint nyárban a napfény*.

Szemantikai jellemzők

A mellékmondati rész a szóláshasonlatok nagy részében a főmondatbeli állítást erősíti, nyomósítja, ennek valamilyen képszerű megjelenítését szolgálja (vö. Forgács 2007, 76). A korpuszban nagyon sok az állatvilágból megelevenedő kép; az emberi tulajdonságokat, jellemvonásokat az ősi tapasztalat alapján gyakran hasonlították össze az állatok viselkedésével, egyéb tapasztalati jellemzőivel. Ebben a csoportban vannak igen ismert frazémák, amelyek minden kutatóponton felbukkannak (pl. *Ravasz, mint a róka*), de vannak ritkébbak is: pl. *Izmos, mint a zöldtücsök* (Ürményháza). Előfordul, hogy az adatközlő valamilyen módon aktualizál; kiegészítéssel: *Hulltak az emberek, mint éjjel a legyek*; vagy pedig a lokális használatra történő utalással: *Okos, mint a bánáti kos* (Péterréve); *Olyan egyenes, mint a bajsai országút* (Kishegyes). Ugyancsak területi kötődésű és használatú az a topolyai adat, amikor a szóláshasználó a *Biztos, mint a halál* (ismert) frazémát „átültette” a helyi szokásoknak megfelelően: *Biztos, mint a vasárnapi mise*. Egészen kis közösség/falu kommunikációjában érvényes a következő szóláshasonlat: *Kedélyes, mint az öreg Bordás malaca* [úgy dicsérte a malacait] (Feketics). Előfordulnak csak egyetlen kutatóponton fellelt frazémák is: pl. *Úgy ül a lovon, mint a macska a sövényen* – ennek az a különlegessége, hogy Ürményházán minden korosztály megemlítette. A művelődéstörténeti vonatkozású szóláshasonlatok igen nagy területen adatolhatók: *Közel van, mint Makó Jeruzsálemhez. Megrázza, mint Jézus a vargát*. Egyetlen kutatóponton fordult elő a *Fütyül, mint a Mátra szele* frazéma [hideg szél fúj] (Óbecse, 1906-os adatközlő), mely a valamikor igen népszerű *Fúj, süvölt a Mátra szele* című népdal átalakítása révén alakulhatott ki. Néhány egyéb szólásalkotási mód is felismerhető a korpuszban; pl. frazémakontamináció olvasmányélmény nyomán: a *Farkast emlegetnek, kertek alatt jár* hatására → *Kutya jár a kertben* (Ürményháza), valamint a szólás módosítása eufemisztikus szándékkal: *Kiötözött, mint Szarvas Pista Jézus nevenapján* (Ürményháza).

Nyelvi, nyelvjárási sajátosságok

Mivel a gyűjtők arra törekedtek, hogy minden regionális nyelvi sajátosság megőrződjön, a cédulákon számos nyelvjárási vonás (a hangtani jelenségektől a lexikai elemekig) rögzítve van: *Savanya, mint az ecet. Kinyílt a szeme, mint a hathetis kismacskaé. Kukuríkul, mint kakas a szemétdombon. Belegyütt, mint kiskutya az ugatásba. Úgy néz ki, mint a majom a köszörűkűvön. Olyan egyenes a borozdád, mint a madzag a zsebbe* – itt hangtani és alaktani jelenség is előfordul. Tájszavak is bekerülnek: *Jár a szeme, mint a kaszlifiók. Úgy haragszik, mint a varasbéka. Érzéssel, mint a csumaszedést.* A nyelvjárási jelenségek variánsként is előkerülnek: *Megy, mint a karikacsapás ~ Mén, mint a karikacsapás* (mindkét példa Ürményházáról való). Azokon a kutatópontokon, ahol nem Penavin Olga, illetve a munkatársai személyesen gyűjtöttek, hanem a helyi iskolák diákjai, illetve más, „laikus” gyűjtők, ott a frazémák lejegyzésében is benne maradtak a nyelvjárás nyomai¹⁰: *Kiőzőzött, mint Szarvas Pista Jézus nevenapján. Könnyebb elszórni, mint összeszenni.*

A szólások variabilitásának a problematikájával már a szóláskorpusz építésének eddigi folyamatában is szembesültünk. A variáns képződésének egyik mozzanata, hogy a beszélőközösség ismeri az adott frazémát, de valamilyen okból (pl. mert elavultnak, durvának tartja) változtat a szavak sorrendjén, kötheti helyi (regionális) elemhez, történethez, eseményhez, személyhez, aktualizálhatja. Azonos főmondati részre épülő – akár eltérő jelentésű – frazéma-variánsok a korpuszból:

Átesett, mint újhítű a talicskán [nem sikerült neki a vizsga, v. más próbálkozása] (Óbecse).

Átesett, mint Mengyi a talicskán (Szabadka).

Átestél ezen is, mint rác a tragacson [elvégezt egy munkát, megszabadult egy gondtól] (Bácsföldvár).

Átesett, mint az öreg Gyarmati a tuskón (Feketics).

Átesett rajta, mint Makai az anyja koporsóján (Ürményháza). – Mivel e kutatóponton a gyűjtők nem jegyezték fel a frazémák jelentését, nehéz megítélni, hogy ez utóbbi beletartozik-e az előző variánsok sorába.

A már említett etnosztereotípiák mellett az *Átesik, mint tót a talicskán* szóláshasonlat általánosan ismert Vajdaságban¹¹, ám sem O. Nagy Gábornál, sem

¹⁰ Itt természetesen számolni kell a szándékosan leírt táji alakokkal is.

¹¹ A korpuszban fellelt jelentések ellentétes előjelűek: 1. nem sikerül vkinek vmit elvégeznie; 2. vki megszabadul egy gondtól, elvégezt egy munkát.

pedig Forgács Tamás gyűjteményében nem találjuk meg, csak az *Átesik a ló túlsó oldalára* frazémát, aminek 'az ellenkező végletbe esik' jelentése van.

A cédulákon bőven találunk félrehallott frazémákat, szólástorzulásokat is: *Úgy ült, mint a majom a küszöbön. Kerülgeti, mint macska a forró kávéját. Okos, mint a tavaszi kos* – ezek a példák ürményházi diákoktól valók. A vajdasági korpuszban találunk a szóláshasonlatokra csak emlékeztető, talányos szókapcsolatokat, amelyeket a szakirodalom *álfrazéma* néven nevez; ezek egyéni ötletből származó, egyedinek mondható frazémák, amelyek valamiféle empirikus minta, olvasmányélmény alapján alakulhattak ki: pl. *Pontos, mint az i betű* (Ürményháza). *Olyan, mint a falhoz vágott zöldbéka* [csúnya]; *Sovány, mint az aszalt szilva* [sovány asszonyra vagy lányra értve]. Az ismert szólásgyűjteményekben nem lelhetők fel ezek a szerkezetek. Hasonló jellegű a következő szóláshasonlat is: *Úgy nézel ki, mint a francia forradalom* [nagyon rosszul nézel ki] (Óbecse). Ezek egyedi, egyszeri alakok, változatok nélkül szerepelnek az anyagban, nevezhetnénk őket akár frazéma-hapaxoknak is (Rajslí 2013, 5).

Összegzés

Az elmúlt években Katona Edit több alkalommal is vizsgálta a vajdasági gimnazisták és egyetemisták frazeológiai kompetenciáját. Az említett korosztály szólásismeretének és -használatának elemzéséből levonható az a következtetés, hogy a mai fiatalok frazémaismeretében a szóláshasonlatok még mindig a frekvenciátalibb típusba tartoznak. A felmérés egyik feladattípusánál – melyben közismert szóláshasonlatokat kellett kiegészíteni – igen eltérő volt a frazémák kiegészítésének a százalékaránya: a 22-től akár a 96%-os arányú sikeres kiegészítésig terjedt. A szerző felmérése szerint a szóláshasonlatokat kisebb arányban (63,75%) tudták kiegészíteni, mint a megkezdett szólásokat (73,25%) (vö. Katona 2013, 223).

Az említett és más, hasonló témájú kutatások is alátámasztják azt az – eddig inkább csak tapasztalatinak mondható – következtetésünket, amelyet a több évtizedes oktatási gyakorlat révén hozhattunk meg, miszerint az ifjabb generációk szóláshasználata mindinkább gyérül, szegényedik; ami viszont egyértelműen előremutató, az a szóláshasonlatok változatos, gazdag világa, főként a humorosan ironizáló típus kedvelése. Ez megjelenik az internetes oldalakon, de a mindennapi nyelvhasználatban is.

A korpusz nagy részében fel van jegyezve az adatközlő életkora, ami különösen fontos az egyes típusok használati gyakoriságát illetően: az iskolás adatközlők esetében főként az általánosan ismert frazémák kerülnek elő;

esetükben számos „saját kreálású” szóláshasonlattel találkozunk, amit valamely frazémaemlék hatására, analógiájára alkotnak meg: pl. *Fürge, mint az őz* (Ürményháza). – Itt a gyík, mókus, nyúl stb. ismert hasonlított után egy újabb „állati” szóláshasonlat bukkant fel.

Irodalom

- Forgács Tamás. 2004. *Magyar szólások és közmondások tára: Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2007. *Bevezetés a frazeológiába: A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Katona Edit. 2013. Szólásismeret – regionalitás – tükrözés. In *Metafora és vidéke*. 218–229. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- O. Nagy Gábor. 1982. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Papp György. 2007. A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai. In *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok*, szerk. Papp Richárd. 70–112. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Rajslí Ilona. 2013. Frazémavariánsok egy helyi jellegű korpuszban. *Hungarológiai Közlemények* 44 (4): 1–10.
- Rajslí Ilona. 2017. Történetet hordozó szólások a vajdasági magyar frazémakorpuszban. *Hungarológiai Közlemények* 48 (1): 79–90.

COMPARATIVE PHRASES IN THE VOJVODINIAN PHRASEME CORPUS

A significant part of the Vojvodinian phraseme corpus is made up of comparative phrases. In the phraseme-card collection of the Penavin-heritage this type constitutes quite a heterogeneous group. Comparative phrases in the traditional sense of the word are the most numerous and they form a separate type, which are often not idiomatic, they simply indicate comparison. The second group of comparative phrases (also a numerous one) relate to some kind of a local event or they refer to a story or anecdote. In the case of the latter, the phrase-user knows only the usage of the phrase itself, while the story behind it is often forgotten or obscure. Two more recent types of comparative phrasemes fall into two smaller groups: phrases showing humorous overstatement (maybe irony), where the main clause is never idiomatic, and its structure follows the pattern *so/so big/so much (...), that*, and those that intend explicitly to show irony by antonymic relations in phrasemes (phraseologic antonyms). In the case of the latter group, considering their form only a small number of phrasemes belong to the system of comparative phrasemes. This study analyzes Vojvodinian comparative phrasemes according to their typological, structural, semantic and linguistic-dialectal characteristics.

Keywords: Vojvodinian phraseme corpus, Penavin-heritage, comparative phraseme

POREDBENI FRAZEMI U VOJVOĐANSKOM FRAZEOLŠKOM KORPUSU

Značajan deo vojvođanskog frazeološkog korpusa čine poredbeni frazemi. U korpusu frazema iz ostavštine Olge Penavin ovaj tip frazema predstavlja heterogenu grupu. Poseban tip – ujedno i najbrojniju grupu – sačinjavaju standardna poređenja, koja često nisu idiomatska i sadrže jednostavne komparacije. Drugu (takođe brojnu) grupu čine poredbeni frazemi vezani za neki lokalni događaj, priču ili anegdotu. U njima korisnik isključivo primenjuje već ustaljenu formu; sâm događaj, odnosno priča koja stoji iza frazema, već je iščezla. U manjem broju su prisutna dva skorija frazeološka tipa: prvi tip izražava humorističko preterivanje (čak ironiju), gde glavna rečenica nikad nije idiomatična; njena struktura sledi šemu *takav/ toliki/ u toj meri (...)* *da*; drugi tip čine izrazito ironični frazemi koji se zasnivaju na antonimskim parovima (frazeološki antonimi). Od pomenutih frazema se samo veoma mali broj uklapa u formu poredbenih frazema. U radu se vojvođanske poredbene frazeme analiziraju iz aspekta tipologije, strukture, semantike i dijalektologije.

Ključne reči: vojvođanski frazeološki korpus, ostavština Olge Penavin, poredbeni frazemi

LÁNCZ Irén

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
lancz.iren@gmail.com

FRAZÉMÁK, FRAZÉMAVÁLTOZATOK ÉS FRAZÉMAISMERET¹

Phrasemas, Phrasema Variants, Familiarity with Phrasemas

Frazeologizmi, varijante frazema i njihovo poznavanje

Penavin Olga hagyatékában gazdag frazémagyűjtemény is található. A gyűjtemény digitalizálása folyamatban van. A dolgozat röviden ismerteti a korpuszt és három vajdasági tanulmányt a frazémákról: kutatásukról és jellemzőikről. A következő rész a frazémavariánsok kérdéseivel foglalkozik, majd bemutatja a korpuszban található frazémavariánsok típusait. A dolgozat harmadik része a vajdasági egyetemisták körében végzett frazémaismereti felmérés eredményeit mutatja be. A szerző a közmondások ismertségének adatait összehasonlította magyarországi adatokkal, és azt is bemutatja, miként alakult a szólások és szóláshasonlatok ismertsége.

Kulcsszavak: közmondás, szólás, szóláshasonlat, variáns, frazémaismeret

A korpuszról

Penavin Olga nyelvész, néprajzkutató hagyatékában egyebek mellett gazdag frazémagyűjtemény is található. A frazémákat a Tanárnő irányításával magyartanárok és a Magyar Tanszék hallgatói gyűjtötték Bácskában és Bánátban a hatvanas évektől kezdődően a nyolcvanas évek elejéig. A magyartanárok a gyűjtésbe tanulóikat is bevonták, ők a szülőktől, nagyszülőktől és ismerősök-

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

től gyűjtötték össze az általuk ismert frazeológiai egységeket. A nagy anyag cédulákon maradt fenn, települések szerint rendszerezve. A tanszék hallgatói a Nyelvjárástan tantárgy keretében feladatként gyűjtöttek szólásokat, közmondásokat, szóláshasonlatokat. Gyűjtésük eredményeit szakdolgozat formájában prezentálták, így a szakdolgozatok is sok lejegyzett frazémát tartalmaznak. A frazémakincs digitalizálása folyamatban van, hogy egyszer majd hozzáférhetővé váljék a kutatók és az értekeink iránt érdeklődők számára.

Az általam eddig digitalizált frazémák száma mintegy 1500. Ez 22 település anyaga. A települések közül 18 bácskai, 4 pedig bánáti. A bácskai települések: Bajmok, Bácsfeketehegy (Feketics), Bácsgyulafalva (Telecska), Bácskossuthfalva (Moravica), Doroszló, Felsőhegy, Hajdújárás, Kishegyes, Kispic, Kúla, Zenta, Magyarkanizsa, Óbecse, Orom, Szabadka, Temerin, Topolya és Verbász. A bánáti települések: Hetény, Magyarittabé, Nagybecskerek és Tóba.

A frazémák között legnagyobb számban közmondások vannak, de szólásokat és szóláshasonlatokat is találunk a gyűjteményben. A szóláshasonlatok között sok olyan van, amelynek alapja egy történet. Penavin Olga az ismert háttérű szólásokról ezt írja:

[...] napjainkban is tudott, ismert, valóban megtörtént eseményen alapszanak. A történet, az esemény kortársai jól ismerik a valóságos háttérrel, a szemtanúk a hagyományozás törvényei szerint a valóság fedezetével mondják el a szólás történetét, ismervén a történeti alapot, a személyt, akihez fűződik a szólásmondás, aki aktív, illetve passzív résztvevője volt az eseménynek, helyzetnek (Penavin 1980, 50).

A Bajmokon, Bácsföldváron és Kishegyesen gyűjtöttekről Rajsli Ilona tanulmányában olvashatunk. A szerző három csoportba és több alcsoportba sorolva mutatja be őket (Rajsli 2017, 79–90). A főbb csoportok a következők: 1. a frazémához rövid értelmezés, magyarázat kapcsolódik, 2. a frazéma mellett megjelenik a használati körülmény, a szituáció és 3. a frazémához történet, adoma kapcsolódik.

A legtöbb esetben a gyűjtők nem jegyezték fel a frazémák jelentését, ezért két gyűjtemény anyagát felhasználva határoztuk meg a jelentést. O. Nagy Gábornak a *Magyar szólások és közmondások* szólás- és közmondásgyűjteménye (O. Nagy 1966), valamint Lábadi Károlynak *Ahogy rakod tüzed: Drávaszögi magyar proverbsok* című gyűjteményét használtuk fel (Lábadi 1986). A hagyatékban levő frazémák egy részét azonban e források nem tartalmazzák, tehát a jelentések kikutatását tovább kell folytatnunk.

A frazémák jellemzőiről

A Magyar Tanszék tanárainak, Penavin Olgának és Papp Györgynek egyik kutatási témája a frazeológia volt. Mindketten fontos tanulmányokkal gazdagították a frazeológiairodalmat.

Penavin Olga két nagy tanulmányban összegezte a frazeológiai egységekkel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat a szakirodalom, a vajdasági anyag és saját tapasztalatai alapján. Az egyik tanulmányban áttekintette a XVIII. század első felétől megjelent legfontosabb gyűjteményeket, bemutatta a szólások és közmondások elnevezésével kapcsolatos fejtegetéseket, az elnevezések változását (ő a proverbium terminus használata mellett döntött), a frazémák jellemzőit, kitért a használókra, a használat idejére, az elterjedtségre, továbbá bemutatta, milyen funkcióik vannak a kommunikációs folyamatban. A frazémák felosztásának és szerkezetének kérdései is helyet kaptak a tanulmányban.

Az egyik fejezetében a kommunikációs modell összetevőiből (az adó, a kódolás, az üzenet, a csatorna, a vevő és a dekódolás) kiindulva megkülönböztető jegyek meghatározásával adta meg a frazémák jellemzőit. E megközelítési mód lehetővé tette olyan jegyek meghatározását, amelyeket más leírások nem tartalmaznak. Felsorolt mintegy harminc kommunikációs szituációt is, amelyben a frazémák előfordulhatnak, megjegyezve, hogy a „teljes szituáció-rendszert még senki sem állított össze” (Penavin 1979, 168).

A frazémák csoportosítása többféle szempont szerint történhet, ezek közül is megemlíti néhányat. Például Bálint Sándorét, aki tárgykörök szerint végezte a rendszerezést, továbbá az Ortutay Gyula szerkesztette *A magyar folklór* című könyv csoportosítását, mely a strukturalista módszereket alkalmazza – és itt Voigt Vilmost idézte –, „a proverbiumok nyelvi szövete és a mögöttük kideríthető epikus mag viszonya alapján” csoportosít, és megemlítette a valamikori jugoszláviai proverbiumkutatás egyik kiváló művelőjének csoportosítását, mely szintén a strukturális leíró módszert alkalmazta (vö. Penavin 1979, 174–175). Penavin Olga szerint „a Voigt-féle alaposabb, a való helyzetnek jobban megfelelő, legalább, ami a magyar anyagot illeti” (Penavin 1979, 175). Eszerint megkülönböztethetők a proverbiumelőzmények, a valódi proverbiumok és az epikus proverbiumok. A proverbiumelőzmények között kap helyet a szókép, a képes kifejezés, a hasonlat és a szóláshasonlat, a valódi proverbiumok közé sorolandók a közmondások és a szólások. Szerkezetük vizsgálatának kiindulópontja a szegmentálás. A monocentrikus szerkezetű frazémának egy kiemelkedő pontja van, egy csúcsa, a „duo-, illetve policentrikus szerkesztésű, két vagy több kiemelkedő ponttal” rendelkezik (Penavin 1979, 176). És vannak csonka

szerkesztésük is, ezeknél „a mélystruktúrában benne van a hiányzó rész, csak a felszíni struktúrában nem jelent meg a rövidségre törekvő transzformálás eredményeképpen” (Penavin, 1979, 176).

Penavin Olga a változatokról csak röviden tett említést. A szólások alakja változik, írja, mert a mondatkörnyezethez alkalmazkodnak, a közmondásokban a változások csak minimálisak lehetnek, tartalmuk nem változik, mert „a közmondások megkövesedett egységek” (Penavin, 1979, 176). Más szerzők is hangsúlyozzák az állandósultságot, mint például O. Nagy Gábor vagy Balázs Géza (O. Nagy 1966, 22; Balázs 2004, 2).

Egy másik tanulmányában Penavin Olga bemutatta, miként tükröződnek a társadalmi ellentétek a szólásokban és a közmondásokban (Penavin 1980). A következő csoportokat határozta meg: 1. a paraszt lebecsülése, 2. a szegénység álláspontja az urakról, 3. a robotmunka és a munka ideje alatti ellátás, 4. a szökött jobbágy keservei, 5. a törvény nem sok védelmet nyújt a szegénynek, 6. a szegénység erkölcsi magatartása, véleménye, 7. szegénység, vagyontalanság, kiszolgáltatottság, 8. betyárokkal kapcsolatos frazémák és 9. a török világ nyomait őrző frazémák (Penavin 1980, 56–60).

Papp György hosszú éveken át gyűjtötte a frazémákat (ő is a proverbium terminust használta, de több helyen a frazéma is előfordul nála), magiszteri értekezésének is ez a témája. 1984-ben megjelent az értekezés bevezetője és két nagy fejezete. A terjedelmes tanulmányt az értekezés előtanulmányának tekintette, melyben a frazémák sok elméleti, módszertani és elemzésük gyakorlati kérdését tisztázza (Papp 1984). Az összevető vizsgálatok kérdései, az etimológiai kutatások, az alaki-szerkezeti vizsgálatok is helyet kaptak a tanulmányban. A frazéma megjelenési formájának szabályszerűségét így értelmezi:

[...] a frazéma alakilag meghatározott számú, minőségű elemek meghatározott módú szintaktikai kapcsolata, amely azonban már nem szintaktikai viszonyként funkcionál.

Ebből a meghatározásból legalább két alapvető sajátosság következik:

- a) a szókapcsolat *állandósultsága*;
- b) a frazémák *meghatározott szerkezet típusokban, formákban történő realizálódásai* (Papp 1984, 879).

Az állandósultság azonban nem problémátlan fogalom, a fogalmat szinonimákkal értelmezik, „például: *változatlanosság, változtathatatlanosság, megmevedettség*, ami azt jelenti, hogy az ismétlődő beszédhelyzetekben mindig azonos formában fordul elő” (Papp 1984, 880). E kérdés fejtegetése után jut el

a fontos megállapításig, hogy ti. az alaki-szerkezeti állandóság és rögzítettség a frazémáknak csak egy kisebb csoportjára érvényes (Papp 1984, 883).

A frazémák variánsai

„Egyes nézetek szerint a közmondás közismertségének alapfeltétele a rögzített, szilárd nyelvi forma. [...] Az újabb kutatások azonban felhívják a figyelmet a közmondások különböző okokból történő gyakori variálódására” (Litovkina–Mieder 2005, 81). Rozgonyiné Molnár Emma megkülönböztette a szótári formát vagy alapalakot, mely a szótározásban jelentkező lexikológiai egység, és a használati formát vagy alkalmazott változatot, mely a szövegekben előforduló változat (Rozgonyiné Molnár 1981, 229–230). Papp György nem tartja elfogadhatónak ezt a megkülönböztetést, sőt szerinte kárt okozott a frazeológiai állomány lexikográfiai gyűjtésénél és feldolgozásánál, mert „olyan alakot merevít meg mesterségesen, amilyen a szólás természetes közegében, az élő nyelvben soha sincs” (Papp 1984, 884). Forgács Erzsébet így vélekedik az alapalakról:

A szótári forma az ismert alkalmazott változatokból való elvonatkoztatás eredménye, és így bizonyos mértékig szubjektív. Ezért a szótári formát nem az egyetlen normaként kell elfogadnunk, hanem a legtipikusabb variánsként, amelyet egyfajta ideális használati változatnak is tekinthetünk (Forgács 1997, 42–43).

A közmondások variánsaival kapcsolatban pedig megjegyzi, hogy „minél több-tagú, minél testesebb a közmondás, annál több lehetőség van a variánsképzésre” (Forgács 1997, 51). Forgács Tamás is használja az alapalak terminust, megjegyezve, hogy „számos frazeológiai egységnek egyetlen, teljesen rögzült **alapalakja** van” (Forgács 2007, 35). A szerkezeti állandóságot azonban relatívnak tartja, és ő is az újabb kutatásokra hivatkozva mondja, hogy abszolút rögzültség csak igen kevés kifejezésben található (főként az unikális komponst tartalmazó egységek körében [...], ott sem mindig), azaz a legtöbb kifejezés esetében bizonyos mértékű lehetőség van a változtathatóságra (Forgács 2007, 35).

A variánsoknak több típusát különbözteti meg: 1. egy vagy több elemnek vannak grammatikai variánsai, 2. egyik komponens több lexikai variánssal is kitölthető, 3. a frazeológiai egységnek van egy rövidebb és egy hosszabb változata, 4. változik a mondatösszetevők szórendje, valamint 5. különbségek lehetnek a külső vonzatok tekintetében, és ezen belül különbözhetnek az igenemek.

A korpuszban található frazémák variánsait e szerint a típusok szerint mutatom be, de bővíttem még egy típusváltozattal, mert a korpuszban erre is van példa: a határozott névelő megléte vagy hiánya tekintetében is vannak különbségek a variánsok között. Ez a típus (a határozott névelő kiesése – ezzel a megnevezéssel) szerepel a Litovkina–Mieder szerzőpáros által felsorolt változattípusok között is (Litovkina–Mieder 2005, 85).

1. *Egy vagy több elemnek vannak grammatikai variánsai*

Kötélből vannak az idegei. Kötélből vannak az idegeim.

Aki nyárban nem gyűjt, télen keveset fűt. Aki nyáron nem gyűjt, télen nem fűt. (Egy komponens kitöltése is változik.)

Verekedő pásztorok közt jó dolga van a farkasnak. Verekedő pásztorok közt jó dolga van a farkasoknak.

Nincs rózsza tövis nélkül. Nincsen rózsza tövis nélkül.

Szorgalmas, mint a méh. Szorgalmas, mint a méhecske.

Ki mint vet, úgy arat. Ki hogy vet, úgy arat.

2. *Egyik komponens több lexikai variánssal is kitölthető*

Mindenki a saját háza előtt söpörjön. Mindenki a saját háza előtt söprögeszen. Ki-ki a maga háza előtt söpörjön. Mindenki söpörjön a saját háza előtt.

A *mindenki* (gyűjtő) általános névmást az egyik variánsban felváltja a *ki-ki* (megengedő) általános névmás, valamint a *saját* melléknevet, melynek jelentése közel áll „a birtokos jelző szerepű személyes névmáshoz” (Kugler–Lackó 2000, 162), a *maga* nyomatékosító személyes névmás.

Nem rontja tovább a levegőt. Nem piszkítja tovább a levegőt.

Munka után édes a pihenés. Munka után édes a nyugalom.

Az okos enged, a szamár szenved. Az okos enged, a buta meg szenved. (A *meg* lexéma megléte vagy hiánya is megkülönbözteti egymástól a két változatot.)

Annyit ér, mint döglött lovon a patkó. Annyit ér, mint döglött lovon a patkolás.

Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka. Sokat akar a szarka, csak nem bírja a farka.

Állott tóban lakik a béka. Csendes tóban lakik a béka.

Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. Többet ér ma egy veréb, mint holnap egy tűzok.

Ne fuss olyan szekér után, melyre nem ülhetsz fel. Sohase szaladj olyan szekér után, amely nem vesz fel. Ne szaladj olyan szekér után, ami nem vesz fel. (Egy komponens szinonimával töltődik ki – *fuss*, *szaladj* –, a mellékmondat variálódó igéi nem szinonimák, tartalmi kapcsolat azonban van közöttük.)

Mondd meg az igazat, beverik a fejed. Mondd meg az igazat, betörik a fejed/fejedet. (Ebben a példában is egy mondatösszetevő cserélődik fel szinonimájával. A második tagmondatban különbség van a variánsok között abban is, hogy ragtalan – jelöletlen – vagy ragozott – jelölt – a tárgy.)

Eldobta a kanalát. Letette a kanalat. (Grammatikai tekintetben is van különbség, az első változatban a *kanál* birtokos személyjeles.)

Olyan öreg, mint az országút. Olyan vén, mint az országút.

Litovkina a leggyakoribb változattípusok egyikének tekinti azt a típust, amelyre az a jellemző, hogy az egyik változat egy bizonyos szavát a másik változatban felváltja e szónak valamelyik szinonimája. A fenti példákban azonban nem (vagy nem minden esetben) erről van szó. Mert a *rontnak* nem szinonimája a *piszkít*, a *szamárnak* sem a *buta* stb., a *betörik* és a *beverik*, az *öreg* és a *vén* azonban valóban rokon értelmű szavak.

3. A frazeológiai egységnek van egy rövidebb és egy hosszabb változata

Kutyából nem lesz szalonna. Kutyából nem lesz szalonna, botból nem lesz borotva.

Jó az öreg a háznál. Jó az öreg a háznál, ha egy csepp esze sincs is.

Nincsen rózsza tövis nélkül. Nincsen rózsza tövis nélkül, nincs szerelem bánat nélkül.

Ne szaladj a rúd elé. Ne szaladj a rúd elé, mert elüt a kocsi.

Ahány ház, annyi szokás. Amennyi ház, annyi szokás, de a szerelem, az sose más.

Okos, mint a tavalyi kos. Okos, mint a tavalyi kos az idej szarvával.

Jön még a kutyára dér, hogy hasig ér. Jön még a kutyára dér, hogy a lónak is hasig ér. (Az utóbbi variánsban egy lexéma betoldása is különbséget eredményez.)

Ennek a típusnak az egyik variánsa, amikor egy lexémával bővül az egyik változat:

A látszat csal. A látszat sokszor/néha csal.

Szemesnek áll a világ, vaknak az alamizsna. Szemesnek áll a világ, vaknak meg az alamizsna.

Amelyik kutya ugat, az nem harap. Amelyik kutya előre ugat, az nem harap.

Áll, mint számár a ködben. Áll, mint sűrke számár a ködben.

Az egyik variáns így – ha csak egy szó terjedelmével is – hosszabb a másiknál, ezért soroltam a 3. számú típus altípusába a példákat.

Ért hozzá, mint tyúk az ábécéhez. Annyit ért hozzá, mint tyúk az ábécéhez.

4. Szórendi változatok

A harag rossz tanácsadó. Rossz tanácsadó a harag.

Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja. Nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél. (A *fúj* és a *fújja* igealakok különbsége csekély nyelvtani változást mutat, azaz a példa az 1. típusba is besorolható.)

Kit a kígyó megmar, fél a gyíktól is. Kit a kígyó megmar, még a gyíktől is fél. (A második változat főmondata a *még* határozószóval bővült.)

A változatok ugyanazokat a szavakat tartalmazzák, de nem egészen ugyanazt jelentik – mondhatjuk, ha a strukturális mondatnra alapozunk –, mert a változatokban más-más szerepet töltenek be a mondatösszetevők. Például az első közmondás elsőként feltüntetett változatában a *harag* a főnévi csoport, ez a főneves szerkezet a téma, amelyről állítjuk, hogy *rossz tanácsadó*. A nyomaték a melléknéven van. A másik változatnak nincs témája, a mondatkezdő szerkezet kapja a nyomatékot. A harmadik példában a főmondat szórendje változik meg. A *még a gyíktől is fél* szerkezetben a *gyíktől* van fókuszpozícióban, és mint fókusz lesz nyomatékos. A *fél a gyíktől is* szerkezetben nem szerkezeti, hanem értelmi okok miatt lesz hangsúlyos a *gyíktől* szó.

Minden zsák megtalálja a foltját. Megtalálja a zsák a foltját.

Az első variánsban van téma, a kvantorral bővült *zsákról* állítjuk, amit az igei csoport kifejt. A másik változat igei részt tartalmaz, témát nem, az igekötő a fókusz, ezen van a főhangsúly, mert az igekötős ige a legfontosabb része a mondatnak. Különböző szerkesztési szabályokkal jöttek létre, és jelentésükben is van különbség – mondattanilag nézve.

A *Zsák meglelte foltját, olajos kanta dugóját* frazéma talán variáns, hosszabb variánsa az előző kettőnek, de láthatjuk azt is, hogy hiányzik belőle a határozott névelő, az ige pedig múlt időben van.

5. *Változik a modalitás*

Minden kárnak haszna van. Nincs olyan kár, hogy valakinek ne használna. (Az egyik állító, a másik tagadó mondat, az egyikben az ige kijelentő, a másikban feltételes módú.)

Amilyen virágot szakajtottál, olyat szagoljál. Amilyen virágot szakítasz, olyant szagolsz. (A főmondat igéje az egyik mondatban felszólító, a másikban kijelentő módban van.)

6. *A névelő kiesése*

Az ígéret szép szó, ha betartják, úgy jó. Ígéret szép szó, ha betartják, úgy jó.

A szegényt az ág is húzza. Szegényt az ág is húzza.

A szükség törvényt bont. Szükség törvényt bont.

A tisztaság fél egészség. Tisztaság fél egészség.

A végén csattan az ostor. Végén csattan az ostor.

Egyéb, a szakirodalomban nem jegyzett jelenségeket is megfigyelhetünk a variánsokban:

Az egyik változatban nincs igekötő az ige mellett:

Hamar kezdí, hamar unja meg. Hamar kezdí, hamar unja.

Szegény kevélyt az ördög is kineveti. Szegény kevélyt az ördög is neveti.

Az utalószó esik ki az egyik variánsban:

Ki a keveset nem becsüli, az a sokat nem érdemli. Ki a keveset nem becsüli, a sokat nem érdemli.

Amelyik kutya előre ugat, az nem harap. Amelyik kutya előre ugat, nem harap.

Harapós kutya nem ugat. (A három variáns magelemei azonosak, csak hogy az egyikben a *harap* helyett az igéből képzett *harapós* melléknév áll. Az utóbbi frazéma transzformációval jöhetett létre, és jelentése is megváltozott, azaz nem kell a másik két alak variánsának tekintenünk. Az ilyen és ehhez hasonló esetekre gondolhatott Papp György, amikor arról írt, hogy kérdés, „hol kezdődik a változat, és hol kezdődik a rokon alakú, de már más szólás, frazéma határa” (Papp 1984, 884).

Néhány közmondásnak több változata is van. Ezeket nem sorolhatjuk egyik típusba sem, mert több tekintetben is eltérés van közöttük. Például:

Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik.

Addig jár a korsó a kútra, még össze nem törik.

Addig megy a korsó a kútra, míg össze nem törik.

Addig jár a korsó a kútra, míg elbuggyan.

Különbözik a két igekötő (*el és össze*), de mindkettő elválík az igétől, a *jár* mellett megjelenik a *megy*, valamint a *törík* helyett egyik változatban a *buggyan*. Ebből hiányzik a *nem* tagadószó.

Más szemében meglátja a szálkát, magáéban nem a gerendát.

Más szemében meglátja a szálkát is, magáéban még a gerendát sem.

Más szemében meglátja a szálkát is, sajátjában még a gerendát sem.

Más szemében meglátja a szálkát is, saját szemében nem látja meg a gerendát.

Az eltérések a második tagmondatban vannak. Ezekben is variálódik a *maga* személyes névmás (ragozott alakban van) és a *saját* melléknév. Ez az egyik variánsban főnévi használatban áll (*sajátjában*), a másokban a *szemében* jelzője.

Kérdés, hogy variáns-e a következő frazéma:

Más szemében a szálkát megleli, s az övében a gerendát feledi.

Transzformáció eredménye lehet a következő néhány frazémavariáns is:

Keserű a tőrés, édes a gyümölcse. Keserű tőrésnek is van édes gyümölcse.

A tolvaj kis tün kezd, ökrön végzi. A tolvaj kicsibe kezd mindig.

Nem jó nagy urakkal egy tálból cseresznyézni. Nem jó nagy urakkal egy tálból cseresznyét enni.

A példákban látható, hogy a közmondásoknak és a szólásoknak is lehetnek variánsai.

A frazémák közismertsége

A parömiológiai minimum vizsgálata a XX. század hetvenes éveiben kezdődött. Magyarországon is végeztek ilyen vizsgálatokat. Litovkina Anna listáján 378 csonka közmondás kapott helyet, ezeket kellett kiegészíteniük az adatközlőknek. Az eredményekből többek között kiderült, hogy a fiatalok kevesebb közmondást tudtak kiegészíteni, mint az idősebbek, és a „magasabb iskolai

végzettséggel is egyenes arányban nőtt az ismert közmondások száma” (Forgács 2007, 125). Békefi Lilla is végzett vizsgálatokat. Forgács Tamás könyvében mindkét lista szerepel, mindkettő tartalmazza azt, hogy a legismertebb közmondásokat hányan ismerik az adatközlők közül.

Vajdaságban ilyen felmérés még nem készült. A felméréssel az volt a célom, hogy adatokkal mutassam be, hogy milyen a frazémaismeret a vajdasági fiatalok körében, azaz mennyire ismerik a magyar parömiológiai minimum közmondásainak egy részét, vannak-e eltérések a közmondások ismeretében a vajdasági és a magyarországi adatközlők között, továbbá, hogy az életkorral növekszik-e a frazémák ismertsége.

Általános iskolai magyartanároktól tudjuk, hogy a tanulók nem sok szólást és közmondást ismernek. Ezért helyez nagy hangsúlyt a frazémák tanítására a tanárok egy része. Egyébként ezt szorgalmazta is tanszékünk a magyartanárok számára szervezett egyik továbbképzésen. Az egyik hallgatóm közlése szerint az általános iskolában minden órán megtanultak néhány szólást és közmondást (ez látszik kiegészítéseiből).

Felmérésem abban különbözik a Magyarországon végzettől, hogy nemcsak a közmondások, hanem a szólások és szóláshasonlatok ismertségét is vizsgáltam.

A közmondásokat két listáról válogattam, Litovkinának a legismertebb közmondásokat tartalmazó listájáról az első és az utolsó tízet (a listán az első ismertsége 100%-os, kilencé 99,76%-os, az utolsó tízé 88,75 és 90,90% közötti). Békefi listájáról az első és az utolsó öt közmondást kellett adatközlőimnek kiegészíteniük (egy közmondás mindkét listán szerepelt), az első öt ismertsége 100%, az utolsó ötét a listán 93,8% és 90,7% közötti. A szólásokat és a szóláshasonlatokat a vajdasági korpuszból választottam ki.

Adatközlőim a Magyar Tanszék elsőéves és negyedéves, valamint a Művészeti Akadémia elsőéves hallgatói voltak, harmincnégyen vettek részt a felmérésben. A hallgatók Vajdaság különböző településeiről származnak (Ada, Bezdán, Gombos, Magyarkanizsa, Nagybecskerek, Nagykikinda, Óbecse, Palics, Péterréve, Szabadka, Szenttamás, Temerin, Tizsakálmánfalva, Topolya, Törökbecse, Újvidék, Zenta), 19–24 évesek, és csak néhány fiú van közöttük. A listán szereplő frazémákat az egyetemisták az órán egészítették ki, nem kérhettek segítséget egymástól, tehát az adatok a valós ismeretüket tükrözik.

Feltevésem az volt, hogy a frazémák ismertsége hasonló módon alakul, mint amelyet a Békefi-vizsgálat mutat a tizennyolc évesek körében, de az én adatközlőim több frazémát ismernek, mert valamennyivel idősebbek, továbbá, hogy van egy kis különbség az első- és negyedéves hallgatók frazémaismerete között.

A táblázatban a közmondások sorrendje felméréseim adatai alapján készült. Az adatok százalékban kifejezve szerepelnek.

Közmondások Litovkina listájáról	Össz.	Litovkina adatai	I. év	IV. év
Aki másnak vermet ás, maga esik bele.	100	100	100	100
Aki mer, az nyer.	100	99,76	100	100
Akinek nem inge, ne vegye magára.	100	99,76	100	100
Az alma nem esik messze a fájától.	100	99,76	100	100
Egyszer volt Budán kutyavásár.	100	99,76	100	100
Lassan, de biztosan.	100	90,19	100	100
Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra.	97,06	99,76	95,45	100
Ahány ház, annyi szokás.	94,12	99,76	90,90	100
Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér.	88,24	99,76	81,81	100
Nézd meg az anyját, vedd el a lányát.	85,29	90,66	81,81	91,66
A cél szentesíti az eszközt.	85,29	90,19	77,27	100
Aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet.	79,41	99,76	72,72	91,66
Addig jár a korszó a kútra, míg el nem törik.	76,47	99,76	68,18	91,66
Kutyaharapást szőrével.	76,47	90,66	72,27	75,00
Pénz beszél, kutya ugat.	73,53	90,43	63,63	91,66
Ha a hegy nem megy Mohamedhez, Mohamed megy a hegyhez.	70,59	88,75	59,09	91,66
Aki nincs ellenünk, velünk van.	64,71	90,43	59,09	75
Ne fuss olyan szekér után, amelyik nem vesz föl.	29,41	90,90	18,18	50
Sok bába közt elvész a gyerek.	17,68	89,47	13,63	25
Nagy urakkal nem jó egy tálból cseresznyézni.	2,94	90,90	–	8,33

Az első oszlop a felmérés összesített adatait tartalmazza (%-ban kifejezve). Az adatokból kiderül, hogy a felmérésben részt vevő egyetemisták a parömiológiai minimumnak tekintett közmondások közül hatot 100%-ban ki

tudtak egészíteni, tehát többet és nagyobb arányban, mint Litovkina adatközlői. A többet kevesebben ismerik. A különbség a két felmérés adatai között – közmondástól függően – kisebb vagy nagyobb. Az *Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra* közmondás esetében a különbség a magyarországi és a vajdasági adatközlők között nem éri el a 3%-ot, az *Aki nincs ellenünk, velünk van* esetében több 25%-nál. A *Nagy urakkal nem jó egy tából cseresznyézni* közmondást csak egy adatközlő tudta kiegészíteni, a magyarországiaknak viszont 90,90%-a. Az adatokból az is látható, hogy a negyedéves hallgatók több közmondást ismernek, mint a fiatalabbak.

Közmondások Békefi listájáról	Össz.	Békefi adatai	I. év	IV. év
Az ígéret szép szó, ha betartják, úgy jó.	100	100	100	100
Jobb adni, mint kapni.	100	100	100	100
Kicsi a bors, de erős.	100	92,2	100	100
Ajándék lónak ne nézd a fogát!	97,06	93,8	95,45	100
Ami késik, nem múlik.	97,06	100	95,45	100
Ne igyál előre a medve bőrére.	94,12	100	99,90	100
Aki keres, talál.	94,12	92,3	90,90	100
Ki mint vet, úgy arat.	88,24	90,7	86,36	91,66
Egy bolond százat csinál.	85,29	100	81,81	91,66
Isten nem ver bottal.	41,18	90,7	40,90	41,66

Békefi parömiológiai minimumlistáján kevesebb közmondás van, a 90%-os ismertségi határig mindössze 40 (vö. Forgács 2007, 132). Az első öt ismertsége nála 100%-os, ezek közül a közmondások közül az én adatközlőim kettőt ismernek 100%-ban, a másik hármat kisebb százalékban. Viszont *A Jobb adni, mint kapni* ismertsége Békefinél 92,2%-os, egyetemistáinknál 100%-os. A korosztályok között nagy különbségeket láthatunk. A fenti listán szereplő közmondások közül hetet minden negyedéves ismer, ezek közül a közmondások közül az első évesek csak az első hármat tudták 100%-ban.

Feltevéseimet a felmérés adatai csak részben igazolták, valóban vannak különbségek a korosztályok között a közmondások ismertsége tekintetében, ám csak két közmondást ismernek nagyobb százalékban egyetemistáink, mint a fiatalabb magyarországi adatközlők.

A következő táblázat a szólások kiegészítésének adatait tartalmazza (ezek esetében nem volt összehasonlítási alapom).

Szólások a tanszék gyűjteményéből	Össz.	I. év	IV. év
Fején találta a szeget.	100	100	100
Bagoly mondja verébnek, hogy nagy a feje.	97,06	95,45	100
Dunát lehetne vele rekeszteni.	97,06	54,54	91,66
Kibújik a szög a zsákból.	85,29	77,27	100
Köti az ebet a karóhoz.	82,35	72,72	45
Jól áll a szénája.	82,35	90,90	66,66
Ahogy esik, úgy puffan.	73,53	72,72	75
Eső után köpönyeg.	73,53	68,18	83,33
A kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon.	61,76	54,54	75
Nem ér egy pipa bagót sem.	47,06	45,45	47,06

A listán szereplő szólások közül mindössze egyet ismert minden adatközlő. A többi ismertsége különböző. A *Bagoly mondja verébnek, hogy nagy a feje* szólás ismertségének átlaga 97,06% (de az adatközlőknek 52,94%-a nem a teljes frazémát jegyezte le, hanem annak rövidült változatát: *Bagoly mondja verébnek*), a *Nem ér egy pipa bagót sem* szólásé pedig csak 47,06%. Érdekesen alakul az életkor szerinti megoszlás a *Köti az ebet a karóhoz* esetében, mert ezt többen ismerik az elsőévesek közül, mint a negyedévesek. A többit nagyobb százalékban tudták kiegészíteni a negyedévesek, náluk három szólás ismertsége 100%-os. Az ismertség tekintetében legkisebb különbség a két korosztály között a *Nem ér egy pipa bagót sem* és az *Ahogy esik, úgy puffan* szólások között van.

A szóláshasonlatok kiegészítése a következőképpen alakult:

Szóláshasonlatok a tanszék gyűjteményéből	Össz.	I. év	IV. év
Szegény, mint a templom egere.	91,18	86,36	100
Reszket, mint a nyárfalevél/falevél/kocsonya.	82,35	77,27	91,66
Gyáva, mint a nyúl.	70,59	45,45	75
Úgy él, mint hal a vízben/Marci Hevesen.	52,94	45,45	72,72

Okos, mint a tavalyi kos.	41,18	86,36	50
Sebes, mint a nyíl/szél/villám.	41,18	40,90	41,66
Kerülgeti, mint macska a forró kását.	38,24	27,27	58,33
Olyan vén/öreg, mint az országút.	35,29	27,27	50
Bekapta, mint kutya a legyet.	2,94	–	8,33
Rendben van, mint a Csáky szalmája.	–	–	–

Az adatokból látható, hogy az adatközlők kevésbé ismerik a szóláshasonlatokat, mint a közmondásokat és a szólásokat. Persze, volt olyan szóláshasonlat is a listán, melyet szinte mindenki ismer, viszont olyan is, melyet nem tudtak kiegészíteni az egyetemisták. A *Szegény, mint a templom egere* szóláshasonlatot sokan ismerik, a negyedévesek közül mindenki, de például azt, hogy *Bekapta, mint kutya a legyet* csak egy negyedéves egészítette ki így. És volt a listán egy olyan szóláshasonlat (*Rendben van, mint a Csáky szalmája*), melyet senki sem ismert az adatközlők közül.

Azt, hogy a szóláshasonlatok is változatokban élnek, a kiegészítések is mutatják. A *Reszket, mint...* és a *Sebes, mint...* szóláshasonlatnak több változatát jegyezték le hallgatónk. A kiegészítések egy része valóban létező variáns, egy másik részük azonban valószínűleg egyéni szülemény. Én a következőket sorolom ide:

Gyáva, mint a féreg/róka/oroszlán.

Reszket, mint a galagonyabokor. (Azt, hogy *reszket a galagonya magába*, Weöres Sándortól tudhatják.) *Reszket, mint a fába szorult féreg* szóláshasonlat nincs, de létezik az, hogy *Ordít, mint a fába szorult féreg*.

Okos, mint a bölcs bagoly/hónapos csibe.

Olyan vén, mint öreganyám számar.

Bekapta, mint a hal a legyet.

A Békefi-listáról választott közmondások ismertségének összesített átlaga 89,70%, a szólásoké 79,99%, a szóláshasonlatoké pedig mindössze 45,58%. Messzemenő következtetéseket azonban az adatokból nem vonhatunk le, ahhoz sokkal több különböző korú, nemű és iskolai végzettségű adatközlőtől kellene kikérdezni a teljes parömiológiai minimumot és több szólást meg szóláshasonlatot, de a kapott adatok valamelyest így is szemléltethetik a frazémaismeretet.

Irodalom

- Balázs Géza. 2004. *A magyar frazémák szövegtipológiája*. www.nytud.hu/NMNYK/eloadas/balazsgeza.rtf. (2018. jan. 23.)
- Forgács Erzsébet. 1997. Variánsképződés és szövegbe szerkesztés – közmondások Heltai Gáspár műveiben. *Néprajz és Nyelvtudomány* (38): 39–68. acta.bibl.u-szeged.hu/3808/1/etno_lingu_038_039-068.pdf (2018. jan. 23.)
- Forgács Tamás. 2007. *Bevezetés a frazeológiába: A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kugler Nóra–Lackó Krisztina. 2000. A névmások. In *Magyar grammatika*, szerk. Keszler Borbála. 152–174. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lábadi Károly. 1986. *Ahogy rakod tüzed: Drávaszögi magyar proverbiumok*. Eszék: Horvátországi Magyarok Szövetsége.
- T. Litovkina Anna–Wolfgang Mieder. 2005. „A közmondást nem hiába mondják”: *Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- O. Nagy Gábor. 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Papp György. 1984. A proverbiumok etimológiai és alaktani vizsgálatának szerepe. *Hungarológiai Közlemények* 16 (59): 863–900.
- Penavin Olga. 1979. A proverbiumokról. A jugoszláviai magyarok szólás- és közmondáskincse alapján. *Hungarológiai Közlemények* 11 (39–40): 155–180.
- Penavin Olga. 1980. Társadalmi ellentétek a közmondásokban és a szólásokban. *Hungarológiai Közlemények* 12 (42–43): 49–63.
- Rajslji Ilona. 2017. Történetet hordozó szólások a vajdasági magyar frazémakorpuszban. *Hungarológiai Közlemények* 48 (1): 79–90.
- Rozgonyiné Molnár Emma. 1981. A szólások grammatikai tulajdonságai. *Magyar Nyelvőr* 105 (3): 339–347.

PHRASEMAS, PHRASEMA VARIANTS, FAMILIARITY WITH PHRASEMAS

Olga Penavin's legacy is among others also rich in phrasemas, i.e. phraseological units. The digitizing of the corpus is presently in progress. The paper first gives a brief overview of the corpus and the research carried out, and the characteristics of three studies on phraseological units written in Vojvodina. The next section deals with phraseological variants, and then presents the types of variants in the corpus of the phrasemas. The third section presents the results of a survey on the familiarity with phraseological units among Hungarian students in Vojvodina. The author compares the data of the knowledge of proverbs with data obtained in Hungary and also, illustrates how has familiarity with idiomatic phrases and proverbial comparisons developed.

Keywords: proverb, idiomatic phrases, proverbial comparisons, variants, familiarity with phraseological units

FRAZEOLÓGIZMI, VARIJANTE FRAZEMA I NJIHOVO POZNAVANJE

U zaostavštini Olge Penavin nalazi se i bogata zbirka frazeologizama. Digitalizacija zbirke je u toku. U radu se ukratko prikazuje korpus koji predstavlja tri studije o izučavanju frazeoloških jedinica i njihove karakteristike. Tema rada su takođe teoretska pitanja vezana za varijante frazema i njihove tipove; rezultati ispitivanja sprovedenih među vojvođanskim studentima o poznavanju frazema iz korpusa; poređenje dobijenih podataka sa podacima istraživanja dobijenim u Republici Mađarskoj; rezultati poznavanja izreka i poredbenih frazema.

Ključne reči: poslovice, izreka, poredbene frazeme, varijanta, poznavanje frazeologizma

A kézirat leadásának ideje: 2018. máj. 10.

Közlésre elfogadva: 2018. jún. 25.

KISZL Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Könyvtár- és Információtudományi Intézet
Információtudományi Tanszék
Budapest, Magyarország
kiszl.peter@btk.elte.hu

DIGITÁLIS BÖLCSÉSZET – RÉGI-ÚJ HORIZONTOK AZ INTERDISZCIPLINARITÁSBAN

Digital Humanities – Old-New Horizons of Interdisciplinarity

Digitalna filozofija – stari i novi horizonti u interdisciplinarnosti

A könyvtár- és információtudomány mindig szoros kapcsolatban állt az alkalmazott nyelvészettel. A közlemény a két tudományterület ma már széles körben feltárt és elfogadott érintkezési pontjaiból kiindulva ismerteti a dinamikusan fejlődő, új diszciplínaként emlegetett digitális bölcsészet magyarországi gyökereit, eredményeit, emblemikus projektjeit. Részletesen kitér az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézete holdudvarában 2017-ben megalapított Digitális Bölcsészet Központ célkitűzéseire, oktatási és kutatási tevékenységére, nemzetközi kapcsolatrendszerére. A tanulmány a széles körű szakmai együttműködéssel kísért innovatív európai digitális bölcsészeti (többségükben a kulturális örökség feltárását, szolgáltatását és archiválását célzó) vállalkozások válogatott felsorolása után – jövőkép és továbbgondolás gyanánt – felvázolja a digitális bölcsészet kiemelt témaköreit. Végül a jelentősebb hazai fejlesztésekre, majd a közgyűjteményi (azon belül is elsősorban a könyvtári) digitalizálási, hálózati gyűjteményszervezési kihívások elemzésére helyezi a hangsúlyt.

Kulcsszavak: alkalmazott nyelvészet, digitális bölcsészet, könyvtár- és információtudomány, kulturális örökség, közgyűjteményi hálózati tartalomszolgáltatás

Bevezetés

Az alkalmazott nyelvészet, a könyvtár- és információtudomány, valamint a legfiatalabb – feltörekvő – diszciplínaként számon tartott digitális bölcsészet összefüggése ma már nem vitatott. Az egyes területek viszonyrendszerével,

az elméleti alapok nemzetközi szakirodalomra tekintettel is történő tárgyalásával, terminológiai kérdéseivel több magyar nyelvű közlemény foglalkozott (Koltay–Prókai 2010, Koltay–Prókai 2012, Koltay 2013a és 2013b), így ezekre az aspektusokra nem térünk ki részletesen. Tanulmányunkban inkább – szükségszerű nemzetközi kontextusba helyezéssel, illetve kitekintéssel – a digitális bölcsészet területén megfigyelhető magyarországi törekvéseket elemezzük, különös tekintettel az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának (ELTE BTK) kezdeményezéseire.

A digitális bölcsészet Magyarországon

A textológia az ötvenes évektől kezdve megjelenik az akadémiai gondolkodásban (Horváth 1959), olyannyira, hogy a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) I. Osztálya az Irodalomtörténeti Főbizottság alá rendelve 1960-ban – egy új szövegkiadási szabályzat megalkotása érdekében – létrehozta a Textológiai Munkabizottságot (Klaniczay 1962, 343), egyúttal napirendre tűzte a gépi fordítás és a matematikai nyelvészet kérdéskörét (Kiefer–Szépe 1962).

Nagyot ugorva az időben egészen 1998-ig jutunk, amikor – a mai értelemben vett digitális bölcsészet hazai elterjesztésében elvülhetetlen érdemeket szerzett – Horváth Iván, az ELTE BTK keretei között létrehozta a Bölcsészettudományi Informatika Önálló Programot (BIÖP) a Szegedi Számítógépes Munkacsoport utódjaként:

a tartalomgyártás új technológiáit kutatjuk (és a gyakorlatban mindjárt ki is próbáljuk). A kérdés, melyre a választ keressük: milyen lesz a hálózati szöveg (az ún. „új könyv”). Válaszadásunk módja: technológiai, tartalomipari és gazdasági megoldások (elemzések, tanulmányok, ajánlások), továbbá referencia-értékű, technológiájukban új és tartalmukban is értékes hálózati szolgáltatások (kiadványok) fejlesztése (ELTE BTK BIÖP).

Az általuk készített Gépeskönyvek (Hálózati kritikai kiadások; Hálózati tankönyvek, szöveggyűjtemények; Irodalmi adatbázisok; Kortárs szépirodalom; Tanulmányok) és a Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény a mai napig olvashatók az ELTE szerverein. Horváth két kötetben (2000 és 2006) adott összefoglalást a hálózati kiadásokról, az „informatikai irodalomtudományról”.

A BIÖP egészen 2010-ig működött, amikor a kari szakkínálat felülvizsgálatával az akkor 50 kredites minor megszüntetése mellett döntött az ELTE BTK. A képzés felelőse ekkor már szervezetileg az Informatikai és Könyvtártudományi

(ma Könyvtár- és Információtudományi) Intézet volt, ahol az egykori BIÖP-ös oktató, Fodor János (2015) irányításával számos hálózati tartalomszolgáltatási projekt (pl. 1xbolt, Fodor András hálózati életműkiadás, iTTiVoTT) zajlott, és az aktuális tantervekbe integrálva folyamatosan szerveződik a mai napig. Az *alap- és mesterszintű könyvtárosképzés* jelenlegi kereteit meghatározó képzési és kimeneti követelmények domináns része a tartalommenedzsment és a kapcsolódó informatikai témakörök (Kiszl 2017).

A budapesti, illetve szegedi tudományos műhelyek mellett komoly, négy évtizedes múltra tekint vissza a Debreceni Egyetem (DE) MTA által támogatott Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoportja is, mely az ELTE és a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) szaktanszékeinek konzorciumában végzi főként a kritikai kiadások webes közzétételét.

Nem feledkezhetünk meg a könyvtáraknak a kulturális örökség hozzáférhető tételében elért eredményeiről sem (Tószegi 2002). A digitalizálás, a hálózati dokumentumgyűjtemények, tájékoztatósi eszközök tervezése, fejlesztése, rekordokkal történő megtöltése és fenntartása napjainkra a bibliotékák mindennapi, magától értetődő tevékenységét képezik. Úttörő volt e tekintetben az alulról jövő, civil kezdeményezésként indult Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK), amelynek ötlete 1994-ben látott napvilágot (Moldován 1995). A Neumann János Multimédia Központ és Digitális Könyvtár – kormányzathatározattal indukált – létrehozásának előkészületei pedig 1997-re datálódnak (Tószegi 1998). Előbbi szolgáltatásai az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) keretein belül, utóbbinak csak egyes gyűjteményei (pl. Digitális Irodalmi Akadémia – DIA a Petőfi Irodalmi Múzeumba – PIM visszakerülve vagy a klasszikus magyar irodalom a MEK-ben) élnek tovább. Mind a MEK-hez, mind a Neumann-házhoz hiánypótló korabeli szakpublikációk (pl. Drótos 1997, Bíró 2005) kötődnek.

A BIÖP elmúlásával szinte egyidejűleg, 2010-ben adott engedélyt a Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) a *digitális bölcsészet mesterképzésre (MA)*. A DE-n és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen (PPKE) digitális kultúra és számítógépes nyelvészet szakirányon indulhatott meg az oktatás 2010 szeptemberében. A PPKE Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának (BTK), valamint Információs Technológiai és Bionikai Karának (ITK) kooperációjában oktatott főbb ismeretkörök: bevezetés a számítástechnikába; matematika; logika; adatszerkezetek és algoritmusok; bevezetés a programozásba; programozási nyelvek és módszerek; statisztika; adatbázisrendszerek; digitális adatbázisok és szöveggörpuszok: történet és materialitás, digitális kulturális örökség kezelése a múzeumokban, múzeuminformatikai rendszerek komponensei, kritikai

kultúrakutatás (digitális kultúra); bevezetés a számítástechnikába; matematika; logika; adatszerkezetek és algoritmusok; bevezetés a programozásba; programozási nyelvek és módszerek; statisztika; adatbázisrendszerek; a nyelvtechnológia alapjai; a nyelvtechnológia eszközei és nyersanyagai; a nyelv modellálása; mondattan; alaktan; hangtan; jelentés tan; pragmatika; pszicholingvisztika, szociolingvisztika; kutatómódszertan (számítógépes nyelvészet).

A képzést a felsőoktatási szakstruktúra-átalakítás eredményeképpen 2015 júniusában megjelent kormányrendelet (139/2015) tette tiszavirág-életűvé, melyben – a MAB Bölcsészettudományi Bizottságának tiltakozó reakciója (Szakbizottsági reagálások...) ellenére – nem szerepelt a digitális bölcsészet MA, így 2017 őszétől nem indítható. A felvi.hu-n közzétett adatok szerint a 2011 és 2016 között meghirdetett szakra összesen 58 hallgató nyert felvételt, ebből 41-en a PPKE-re, 17-en a DE-re kerültek. A PPKE-n mind a hat esztendőben, míg a DE-n csak két évben, 2011-ben és 2016-ban indult a mesterképzés.

A közelmúlt számos, a digitális bölcsészetet katalizáló magyarországi történést hozott. 2015. október 12-én *Digitális bölcsészet Szegeden* címmel minikonferenciát rendeztek a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtárban (Digitális bölcsészet Szegeden). Az ott elhangzottakra is támaszkodva értekezik a digitális bölcsészetről Kokas Károly (2016). Ugyancsak Kokas előadása köré épült a 2016. évi *Workshop konferencia Digitális bölcsészet és a könyvtárak* workshopja, abból a felvetésből kiindulva, miszerint „mi könyvtárosok hogyan ágyaztunk/ágyazunk meg a digitális bölcsészettnek” (Digitális bölcsészet és a könyvtárak). A Workshop konferencián egyébként évről évre, rendszeresen megjelennek a digitális bölcsészet hazai innovációi (pl. Palkó 2014 és 2015).

2015. november 24-én az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, valamint a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) Méréstechnikai és Információs Rendszerek Tanszéke a *Számítógép az irodalomtudományban* című workshopra hívta az érdeklődőket az MTA Könyvtár és Információs Központba.

2016 tavaszán a Közép-európai Egyetem (CEU) közzétette a digitális bölcsészet fejlesztési kezdeményezését (*Digital Humanities Initiative*), melyet kutatások, szakmai események, gyakorlati projektek követnek.

2017 különösen termékeny volt a digitális bölcsészet szempontjából, s nemcsak a következő fejezetben részletesen említésre kerülő ELTE BTK Digitális Bölcsészet Központ létrehozása okán.

Horváth Iván szerkesztőbizottsági elnökletével – széles körű irodalomtudósi összefogással – *Digitális Bölcsészet* címmel éves kiadású folyóiratot alapítottak, melynek első száma 2018-ban várható.

Az *ERCIM News* 2017. októberi száma, melynek kiemelt témája a digitális bölcsészet volt, Kovács László, az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet (SZTAKI) osztályvezetőjének vendégszerkesztésében és több intézeti munkatárs tanulmányával jelent meg.

2017. november 20-án az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya szervezésében *A humán tudományok és a gépi intelligencia* címmel rendeztek konferenciát, ahol a gépi intelligencia tudományos és kreatív tevékenységben betöltött szerepét vizsgálták az irodalomtudomány, a néprajz, a nyelvtudomány, a tudománytörténet és a zeneművészet képviselői.

A PPKE BTK és ITK az elméleti nyelvészet MA számítógépes nyelvészet specializációjának 2018/2019. tanévtől történő meghirdetésével kívánja biztosítani a digitális bölcsészet mesterképzés továbbélését (Számítógépes nyelvészet a Pázmányon). Itt kell megjegyezni, hogy az elméleti nyelvészet mesterszak specializációi között megtalálható a digitális bölcsészet, azonban az indítási engedéllyel rendelkező felsőoktatási intézmények (ELTE, PPKE, SZTE) ezt a specializációt nem hirdették meg a jelenleg is zajló felvételi időszakban (Elméleti nyelvészet mesterképzési szak).

Friss fejlemény, hogy az ELTE és a PPKE konzorciális formában tervezi újraalapítani a digitális bölcsészet mesterszakot, a kapcsolódó egyeztetések megkezdődtek, hamarosan sor kerülhet a szaklétesítési koncepció előzetes miniszteri véleményezésére, annak pozitív kimenetele esetén pedig a MAB előtti eljárásra.

Digitális Bölcsészet Központ az ELTE BTK-n

Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete (KITI) a digitális bölcsészet és a könyvtár- és információtudomány kapcsolatrendszerét, egymásra utalt, együttműködő viszonyát (Wong 2016) már az ezredforduló táján felismerte, azóta kutatja és saját oktatási programja részévé tette. Az ELTE Bölcsészkarán 2017 tavaszán – több szervezeti egység (Filozófia Intézet, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Germanisztikai Intézet, Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet, Művészettörténeti Intézet, Ókortudományi Intézet, Romanisztikai

Intézet, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Történeti Intézet, Vallástudományi Központ, Zenei Tanszék) bevonásával az ELTE BTK KITI berkeiben Fodor János és Kiszl Péter közreműködésével – a korábban már megindult műhelymunka folytatásaként –, Boros Gábor tudományos ügyekért felelős dékánhelyettes támogatásával és Palkó Gábor, a PIM tudományos titkárának együttműködésre irányuló megkeresése alapján – jött létre az ELTE BTK Digitális Bölcsészet Központja. Kitűzött célja, hogy egyrészt feltárja és szintetizálja a digitális bölcsészet területén elért korábbi eredményeinket, másrészt, hogy egyetemünk valamennyi oktatójának és kutatójának, illetve kutatócsoportjának a témakörhöz illeszkedő szolgáltatásokat nyújtson, (tovább)képzéseket biztosítson, módszertani szakértői tevékenységet folytasson. Elkerülhetetlenné vált ugyanis a karunkon már működő, digitális bölcsészethez kapcsolódó kezdeményezések kilépése a kari nyilvánosság elé, a tapasztalatok megosztása, az egyes kutatók vagy kisebb kutatói közösségek által épített és működtetett adatbázisok archiválása, együttes továbbfejlesztése, a technikai háttér megosztása a későbbiekben induló újabb kezdeményezések ötletgazdáival, továbbá a módszertani kooperáció. Az elmúlt néhány hónap tevékenysége a következőkben foglalható össze.

1. Az eredmények feltárására a Könyvtár- és Információtudományi Intézetben *kari előadás-sorozat*ot szerveztünk, ahol számos projekt mutatkozott be karunk több tanszékéről, majd a résztvevők megosztották egymással tapasztalataikat, bevált gyakorlatokat és ismertették oktató-kutató munkájuk jellemző igényeit. Ezen rendezvények folytatódnak 2018-ban is.

2. A központ a kari oktatók és kutatók számára *tanácsadási szolgáltatást* indított számítógépes nyelvészet, stilometria, digitális archívumok, digitálisan születtett anyagok feldolgozása, digitális tudományos szövegkiadások, digitális kulturális örökség és aggregáció témakörökben, melyeket jelen szemeszterben egész napos oktatói *tréningek* (pl. big data, adatvizualizáció, elektronikus dokumentumok és szerzői jog) követnek majd. Az ELTE BTK KITI kurzuskínálatában ezután is meghirdetjük az alapszakos hallgatók számára közismereti (szabad)kreditként teljesíthető *Bevezetés a digitális bölcsészetbe* című előadást.

3. *Digital Scholar* címmel, belföldi és külföldi tagokat egyaránt felvonultató szerkesztőbizottság (Almási Zsolt, PPKE; Bella Katalin, ELTE BTK; Roman Bleier, Austrian Centre for Digital Humanities – ACDH, Karl-Franzens-Universität Graz, Centre for Information Modelling – ZIM; Kiszl Péter, ELTE BTK; Lejtovicz Katalin, ACDH; Lendvai Piroska, GCDH – The Göttingen Centre for Digital Humanities; Palkó Gábor, ELTE BTK, PIM; Nicholas Pethes, Universität zu Köln; Thorsten Ries, Ghent University; Dirk Van Hulle, University

of Antwerp; Vásári Melinda, ELTE BTK) közreműködésével és szervezeti együttműködéssel (ACDH, GCDH, ZIM) nemzetközi, angol nyelvű, lektorált digitális bölcsészeti témájú folyóiratot hoztunk létre, melyet a londoni székhelyű Ubiquity Press jelentet meg.

4. 2018 májusában *DH_Budapest_2018* címmel angol nyelvű nemzetközi konferenciát szervezünk a témában. Kiemelt előadónk: Wolfgang Ernst (Humboldt-Universität); Dirk Van Hulle (University of Antwerp); Matthew Kirschenbaum (University of Maryland); Patrick Sahle (Universität zu Köln); Susan Schreibman (Maynooth University, Ireland).

5. Az egyetemi repozitóriummal (ELTE Egyetemi Digitális Tudástár – EDIT) kompatibilis formában megkezdtük egy olyan *kari tudástár* kialakítását, amelyen keresztül a kutatási adatok a legkorszerűbb környezetben, ugyanakkor fenntartható, biztonságos és szabványos formában lesznek közzétehető, összeköthető és kereshető, illetve tárolható. A gyűjtemény első egységeként (pilotként), együttműködésben a Filozófia Intézettel, létrehozuk a Magyar Filozófiai Tudástárat, várva további projektek jelentkezését. A szerzői jogi vonatkozások rendezése érdekében együttműködést kezdeményezünk a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalával (SZTNH).

6. Külföldi *vendégelőadásokat* szerveztünk, ahol Thorsten Ries (Ghent University), Henning Scholz (Europeana) és Heinz Werner Kramski (Literaturarchiv Marbach) tartott előadást különféle digitális bölcsészeti témákban.

7. Megrendeztük az első *DARIAH* (Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities) *Central European Hub Workshop* az EU Horizon 2020 No 675570. Humanities at Scale projektje támogatásával. Az ülésen a térség digitális bölcsészeti szakértői, vezető intézményeinek képviselői (Almási Zsolt – PPKE, Magyarország; Silvie Cinková – Charles University, Csehország; Andrej Gogora – Slovak Academy of Sciences, Szlovákia; Jan Hajič – Charles University, Csehország; Michał Kozak – Poznań Supercomputing and Networking Center, Lengyelország; Lejtovicz Katalin – ACDH, Ausztria; Martin Lhoták – Charles University, Csehország; Palkó Gábor – ELTE BTK, PIM, Magyarország; Marianne Ping Huang – Aarhus University, Dánia; Gerlinde Schneider – University of Graz, Ausztria; Tanja Wissik – ACDH, Ausztria; Miroslav Zumrík – Slovak Academy of Sciences, Szlovákia) elemezték a helyi digitális bölcsészeti együttműködések, bemutatták az intézményrendszereket, a jó gyakorlatokat, a határokon átívelő kooperációs (pályázati) lehetőségeket és a nemzetközi infrastruktúra előnyeit. Munkánk nemzetközi beágyazottságát

jól jelzik az eltelt rövid időszakban kialakított intézményi tagságaink, további együttműködéseink is. A már említett DARIAH-n kívül itt kell felsorolni: CLARIN ERIC (Common Language Resources and Technology Infrastructure European Research Infrastructure Consortium), Digital Humanities Course Registry, CenterNet, Michael Culture Association.

8. Kiszl Péter és Palkó Gábor magyarországi képviselőként felkérést kapott a *COST* (European Cooperation in Science and Technology) Association, CA16204 számú *Distant Reading for European Literary History*, azaz európai irodalomtörténet távoli olvasása akciója vezető testületébe. A projekt lényege, hogy kutatói hálózatot építsen az irodalomtörténet-írás új lehetőségeinek, módszertanának feltárására a számítógépes szövegelemzés eszköztárának felhasználásával. Közös többnyelvű adatbázis is készül regényszövegekből, ebben folynak majd a számítógépes elemzések.

9. 2017 novemberében az ELTE BTK KITI által szervezett Valóságos könyvtár – könyvtári valóság III. konferencia önálló *Digitális bölcsészet szekcióval* jelentkezett, ahol előadások hangzottak el például a LEM (Literary Exploration Machine) stilometriai alkalmazásról vagy a COURAGE (Cultural Opposition: Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries) adatbázisról (Kiszl és Csík 2017, 32–35).

Annak érdekében, hogy a Digitális Bölcsészet Központ tervezett tevékenységei összhangban legyenek a kar oktatóinak és kutatóinak igényeivel, valamint a kari vezetés képet kapjon az ELTE BTK-n létrehozott és tárolt saját építésű tudományos és oktatási célú adatbázisokról (szöveges, hangzó, képi vagy multimédiás gyűjteményekről, nagyobb összeállításokról, jelentősebb megőrzésre, feldolgozásra és esetlegesen közzétételre szánt elektronikus szakmai tartalmakról) az ELTE BTK közel 80 tanszékét és megközelítőleg félszáz oktató-kutatóját, azaz Magyarország legnagyobb bölcsész tudós közösségét érintő átfogó *felmérést* indítottunk. Eltökélt szándékunk a karunkon már meglévő vagy jövőbeli tudományos és oktatási adatok hosszú távú megőrzését, szabványos összekapcsolását és kereshetővé tételét előkészíteni, ezzel egyidejűleg összegyűjteni és elemezni a kari kutatók digitális bölcsészettel kapcsolatos igényeit.

Az ELTE BTK Digitális Bölcsészet Központjának létrehozásához az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) nyújtott céltámogatást a 2017/2018-as tanévre. Dékáni felkérés alapján a központ alapító vezetője Kiszl Péter (ELTE BTK KITI), alapító társvezetője Palkó Gábor (PIM). A szervezeti egység munkatársai jellemzően egyetemi kutatók, illetve projektalapon kapnak megbízást.

A digitális bölcsészet fókuszterületei – nemzetközi projektek és hazai eredmények

A digitális bölcsészet kutatási irányainak, ahogy szakmai szervezeteinek, egyetemi és más kutatóhelyeinek, magfolyóiratainak stb. csupán szűk körű felsorolása is jelen tanulmány terjedelmi korlátjába ütközne. Ennek következtében a legnagyobb nemzetközi ernyőszervezet, az Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO) európai tagszervezetének, az 1973-ban alapított European Association for Digital Humanities (EADH) *referenciaprojektjeiből* erőteljesen válogatva – az olvasóra bízva az érdeklődési körhöz igazodó további elmélyülést – szemléltetjük a 2018-ban futó impozáns digitális bölcsészeti kezdeményezéseket. Fordításukra – a magyar terminológia kiforratlansága, a rohamosan változó és újonnan felbukkanó információtechnológiai megoldások miatt – nem vállalkoztunk, ezért az angol megfelelőket használjuk: 3DH – Three-Dimensional Dynamic Data Visualisation and Exploration for Digital Humanities Research; ALCIDE – Analysis of Language and Content In a Digital Environment; Art and Architecture in German Travel Accounts to Paris and Versailles in the Baroque Era; BIBLINDEX; CATMA – Computer Aided Textual Markup and Analysis; CENDARI – Collaborative European Digital Archive Infrastructure; CLARIN; CLiGS – Computational Literary Genre Stylistics; Corpus Vitrearum Germany; COURAGE; DARIAH; DBBE – Database of Byzantine Book Epigrams; DTA – Deutsches Textarchiv; DiXiT – Digital Scholarly Editions Initial Training Network; EAGLE – Europeana Network of Ancient Greek and Latin Epigraphy; eCodicology; eHERITAGE; Evaluation Metrics for Visual Analytics in Linguistics; EVT – Edition Visualization Technology; Histogram; HMS.scot – Historical Music of Scotland; Historical soundscapes; Lexicon of Scholarly Editing; Monasterium.net; Oxford Text Archive; Pelagios – Enable Linked Ancient Geodata In Open Systems; READ – Recognition and Enrichment of Archival Documents; SALSAH – System for Annotation an Linkage of Source in Arts and Humanities; tranScriptorium (EADH).

Koherensen kiragadott felsorolásunkkal, a szakterület trendjeinek alapos tanulmányozása után az ELTE Digitális Bölcsészet Központja az alábbi *kutatói irányokat* azonosítja:

- Számítógépes szövegelemzés, korpusznyelvészeti módszerek primer szövegforrások és a szakirodalom elemzésére a bölcsészeti és a társadalomtudományi kérdezésmódnak megfelelően, topic modelling, automatikus tárgyszavazás, hierarchikus és többnyelvű tárgyszórendszerek (ontológiák).

- Distant reading, stilometria, adatvizualizáció: irodalmi szövegek, történeti szövegforrások nyelvstatisztikai alapú elemzése, írott források elemzése deep learning módszerekkel, hangzó anyagok automatikus feldolgozása.
- Szemantikus web, Linked Open Data: metaadatok, ontológiák reprezentációja RDF formában, meglévő adatbázisok félautomatikus konverziója, adatgazdagítás; többforrású, szemantikus keresések, források és szakirodalom szemantikus annotációja.
- Keresőnyelvek, indexelő eszközök, szövegbányászat; automatikus névfelismerés (Named Entity Recognition) és azonosítás.
- Virtuális kutatókörnyezet fejlesztése bölcsészeti és társadalomtudományi kutatások elősegítésére, hatékonyságának mérése; automatikus intertextus- és plágiumkeresés, szakirodalom/bibliográfiai utalások azonnali gépi keresése, elemzése. Gépi tudománymetria.
- GeoTagging: földrajzi adatok azonosítása, vizualizációja nagy szövegtörzsekben.
- Digitális filológia: tudományos szövegkiadások jelölőnyelvi átiratai és ezek feldolgozása (fél)automatikus eszközökkel.

A magyar szakirodalomban Kokas (2016, 408–411) jelöli ki teljességre törekvően ezek gyakorlati alkalmazásait a kezdetektől a legújabbakig haladva: virtuális kiállítás, szövegtörzsek létrehozása és használata, közös keresőrendszerek, képi adatbázisok, származtatott valós idejű adatok, adatábrázolások és földrajzi tér, korrelációs módszerek és vektografikus ábrázolások, virtualizációs módszerek, big data és internetarchiválás.

Kokas közleményében hazai példákat is hoz, melyek leginkább a *digitális filológiához*, illetve az *alkalmazott nyelvészeti* fejlesztésekhez kötődnek. Előbbi művelőinek tollából származó tanulmányokat (pl. Péter 2016) vonultat fel a *Magyar Tudomány* 2016. évi 11. – a már említett Számítógép az irodalomtudományban című konferencia alapján szerkesztett – célszáma, melyben szó esik sok más mellett a *DigiPhil*-ről, a magyar irodalomtudomány filológiai portáljáról is (Palkó 2016). Ehhez kötődik a XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia napokban megjelent kötete (Vincze 2018), melyből értesülhetünk a Szegedi Tudományegyetemen megalkotott, ingyenes elérhető TANIT (Text ANALYSIS TOOLS) rendszerről – ennek célja, hogy számítógépes nyelvészeti megoldásokkal statisztikai adatokat szolgáltatson különféle elemzésekhez.

A digitális bölcsészethez sorolható magyar kutatásfejlesztéssel foglalkozó cégek közül elsőként az 1991-ben alapított *MorphoLogic* számítógépes nyelv-

vészeti megoldásait (szótárak, fordító- és kereséstámogató programok stb.) kell megemlíteni (A MorphoLogic és a magyar számítógépes nyelvészet). A MorphoLogic, az MTA SZTAKI, a PPKE, az SZTE és az AITIA bevonásával, az MTA Nyelvtudományi Intézetének koordinálásával, az MTA támogatásával a közelmúltban készült el az *e-magyar.hu Digitális Nyelvfeldolgozó Rendszer*, mely magyar nyelvű szövegek gépi elemzéseit teszi lehetővé. Az MTA SZTAKI *Kopi* plágiumkeresője pedig 2004-től segíti a tudományetikai törekvéseket.

Közgyűjteményi perspektívák

A közgyűjteményi informatikai megoldásokban a Monguz vállalkozás *Qulto* márkanévű integrált könyvtári, múzeumi és levéltári szoftvereit nem csak Magyarországon alkalmazzák. A kulturális örökség digitalizálásában vezető hazai versenypiaci szereplő, az Arcanum portfóliója széles hazai (és nemzetközi) horizontú könyvtári-levéltári kooperációval fejlődik (a szolgáltatások alapját képező dokumentumállomány miatt nem is fejlődhetne másképp). Az Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – az egyedi előfizetési lehetőség mellett – az Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ) nemzeti programon keresztül hozzáférhető az akadémiai és felsőoktatási szféra számára, míg az Országgyűlési Könyvtár gondozásában, a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatásával épülő *Hungaricana* szabadon, térítésmentesen böngészhető. Az Arcanum Kézikönyvtár és a *Mapire* ingyenes.

2002-ben így zárta egyik tanulmányát Tószegi Zsuzsanna, a Neumann-ház alapító-igazgatója:

A digitalizálással foglalkozó könyvtárosok éppen öt éve folyamatosan kezdeményezik, hogy készüljön el végre a magyar kulturális örökség digitalizálásának átfogó koncepciója, és „a többi fontos könyvtári feladat mellett” álljanak rendelkezésre megfelelő anyagi források. Amíg ez nem valósul meg, addig alapvető változásra nem számíthatunk (Tószegi 2002, 148).

Már égető szükség volt a nemzeti könyvtár – és ezáltal az egész magyarországi könyvtári hálózat – informatikai felzárkózását biztosító hároméves, 2018. december 31-én záruló Országos Könyvtári Rendszer (OKR) projektre, amelyet 2016-ban kormányhatározatba foglaltak. Hasonlóképpen létfontosságú a 2017-ben elfogadott Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia (KDS) megalkotása, mely 2017-től egészen 2025-ig szabja meg a fejlesztési irányvonalakat. A szakanyag megállapítása szerint a könyvtárakban őrzött 111 millió

dokumentum 3%-a, a 3,5 milliárd levéltári oldal 5%-a, az 59 millió múzeumi tétel 25%-a esik a digitalizálandó kategóriába; ebből 2003 és 2015 között a könyvtárak 0,9%-ot, a levéltárak és a múzeumok 8-8%-ot tudtak véghez vinni (KDS 2017, 31). S ebben még nincs benne a szintén gigantikus méreteket öltő internetes tartalmak archiválása (Drótos 2017).

A kulturális örökség megőrzése mellett a digitalizálás küldetése a tartalmak korlátok nélküli hozzáféréseinek biztosítása a társadalom egésze részére, és ez számos járulékos háttértevékenységet (megfelelő mélységű formai és tartalmi feltárás, integrált keresőfelületeken történő interaktív hozzáférés biztosítása stb.) feltételez. A közgyűjteményi szakemberek (könyvtárosok, levéltárosok, muzeológusok) belátható ideig biztosan nem maradnak feladatok nélkül az informatikusokkal, nyelvészekkel, digitális bölcsészekkel és további szakértőkkel közösen létrehozott *interdiszciplináris* közegben.

Irodalom

- 139/2015. (VI. 9.) Korm. rendelet a felsőoktatásban szerezhető képesítések jegyzékéről és új képesítések jegyzékbe történő felvételéről
Arcanum. <https://www.arcanum.hu> (2018. febr. 11.)
Bíró Szabolcs. 2005. *Szövegfeldolgozás XML alapokon*. Budapest: Neumann-ház.
COST (European Cooperation in Science and Technology) Association. CA16204 Distant Reading for European Literary History http://www.cost.eu/COST_Actions/ca/CA16204 (2018. jan. 28.)
DigiPhil. A magyar irodalomtudomány filológiai portálja. Petőfi Irodalmi Múzeum, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet. <http://digiphil.hu> (2018. febr. 11.)
Digital Humanities Initiative. CEU. <https://www.ceu.edu/dhi> (2018. jan. 28.)
Digitális Bölcsészet. <http://ojs.elte.hu/index.php/digitalisbolcsesz/index> (2018. jan. 28.)
Digitális bölcsészet és a könyvtárak. Networkshop 2016. Debrecen: Videotorium. <https://niiif.videotorium.hu/hu/recordings/12953/workshop-digitalis-bolcsesz-es-a-konyvtarak-workshop-es-eszmecsere-felkert-es-spontan-hozzaszolasokkal> (2018. jan. 28.)
Digitális bölcsészet Szegeden. Videotorium. <https://videotorium.hu/hu/channels/1793/digitalis-bolcsesz-szegeden> (2018. jan. 28.)
Drótos László szerk. 1997. *Elektronikus könyvtári értelmező szótár*. <http://mek.oszk.hu/00000/00079> (2018. febr. 11.)
Drótos László. 2017. Az internet archiválása mint könyvtári feladat. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 64 (7–8): 361–371.
e-magyar.hu Digitális Nyelvfeldolgozó Rendszer. <https://e-magyar.hu/hu> (2018. febr. 11.)

- European Association for Digital Humanities (EADH). Projects. <http://eadh.org/projects> (2018. febr. 11.)
- Elméleti nyelvészet mesterképzési szak. Szakleírás. Felvi. https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/Szakleirasok/index.php/szak/2853/szakleiras (2018. jan. 28.)
- ELTE BTK BIÖP. <http://www.magyar-irodalom.elte.hu> (2018. jan. 28.)
- ELTE BTK Digitális Bölcsészet Központ. <http://www.elte-dh.hu> (2018. jan. 28.)
- Fodor János. 2015. Kollaboratív tartalomfejlesztési projektek az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében. *Tudományos és Műszaki Tájékoztató* 62 (11–12): 421–441.
- ERCIM News. Number 111. October 2017. <https://ercim-news.ercim.eu/images/stories/EN111/EN111-web.pdf> (2018. jan. 28.)
- Hálózati tankönyvek, szöveggyűjtemények. ELTE BTK.
- Horváth Iván. 2000. *Magyarok Bábelben*. Szeged: JATEPress.
- Horváth Iván. 2006. *Gépeskönyv*. (Opus Irodalomelméleti Tanulmányok, 9). Budapest: Balassi.
- Horváth Károly. 1959. Klasszikusaink kritikai kiadásairól. *Magyar Tudomány* 66 (4): 63–76.
- A humán tudományok és a gépi intelligencia. MTA Eseménynaptár. <http://mta.hu/esemenynaptar/2017-11-20-a-human-tudomanyok-es-a-gepi-intelligencia-1483> (2018. jan. 28.)
- KOPI plágiumkereső. MTA SZTAKI. <https://kopi.sztaki.hu> (2018. febr. 11.)
- Kiefer Ferenc–Szépe György összefogl. 1962. Munkaértekezlet a matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdéseiről. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 19 (1–4): 322–335.
- Kiszl Péter. 2017. Könyvtártudomány 2017-től – a katedra szemszögéből. *Könyv és Nevelés* 19 (1): 26–37.
- Kiszl Péter–Csík Tibor szerk. 2017. *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság III*. Konferenciaprogram az előadások tartalmi összefoglalóival. 2017. november 27–28. Budapest: ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet.
- Klanciczay Tibor. 1962. A textológiai munka problémái. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 19 (1–4): 339–349.
- Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport. Debreceni Egyetem. <http://textologia.unideb.hu> (2018. febr. 11.)
- Kokas Károly. 2016. Digitális bölcsészet 2016. A bölcsészek és az informatikai megközelítés: régen és most. In *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. Nyerges Judit–Verók Attila–Zvara Edina. 405–412. Budapest: Kossuth.
- Koltay Tibor–Prókai Margit. 2010. Terminológiai változások a XX–XXI. századi könyvtártudományban. *Magyar Terminológia* 3 (2): 269–283.

- Koltay Tibor–Prókai Margit. 2012. A nyelvtudomány és a könyvtártudomány interdiszciplináris kapcsolatairól. *Magyar Nyelvőr* 136 (3): 340–351.
- Koltay Tibor. 2013a. A digitális bölcsészet és a könyvtártudomány. *Könyvtári Figyelő* 59 (2): 247–250.
- Koltay Tibor. 2013b. Könyvtártudomány és digitális bölcsészet: az információ tudományai? *Információs Társadalom* 13 (2): 26–37.
- Közyűjteményi Digitalizálási Stratégia. 2017–2025. http://www.kormany.hu/download/9/ac/11000/K%C3%B6zgy%C5%B1jtem%C3%A9nyi%20Digitaliz%C3%A1si%20Strat%C3%A9gia_2017-2025.pdf (2018. febr. 11.)
- Magyar Elektronikus Könyvtár. Országos Széchényi Könyvtár. <http://mek.oszk.hu> (2018. febr. 11.)
- Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága. <http://textologia.iti.mta.hu> (2018. febr. 11.)
- Moldován István. 1995. A Magyar Elektronikus Könyvtárról. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 42 (3): 97–103.
- A MorphoLogic és a magyar számítógépes nyelvészet. Neumann János Számítógéptudományi Társaság Informatikatörténeti Fórum (NJSZT iTF). Nagy Számítástechnikai Műhelyek rendezvénysorozat. http://itf2.njszt.hu/itf_rendezvenyek/a-morphologic-es-a-magyar-szamitogepes-nyelveszet (2018. febr. 11.)
- Országos Könyvtári Rendszer (OKR) Projekt. Országos Széchényi Könyvtár. <http://www.oszk.hu/okr-projekt> (2018. febr. 11.)
- Palkó Gábor. 2014. *Digitális filológia: Kritikai szövegkiadások online szolgáltatása: elméleti és gyakorlati problémák*. Networkshop. Pécs. Videotorium. <https://niif.videotorium.hu/hu/recordings/8488/digitalis-filologia-kritikai-szovegkiadasok-online-szolgaltatasa-elméleti-es-gyakorlati-problemak> (2018. jan. 28.)
- Palkó Gábor. 2015. *Digitális filológia 2. Online kritikai szövegkiadások a gyakorlatban*. Networkshop. Sárospatak: Videotorium. <https://niif.videotorium.hu/hu/recordings/10590/digitalis-filologia-2-online-kritikai-szovegkiadasok-a-gyakorlatban> (2018. jan. 28.)
- Palkó Gábor. 2016. Mit jelent a digitális filológia a szemantikus web korában? A DigiPhil projektről. *Magyar Tudomány* 177 (11): 1316–1322.
- Péter Róbert. 2016. A Big Data kihívás és lehetőség a bölcsészettudományokban: digitális szövegek és metaadatok távoli olvasása. *Magyar Tudomány* 177 (11): 1323–1330.
- PPKE BTK. Digitális bölcsészet MA. <https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/angol-amerikai-intezet/elméleti-nyelvszet-tanszek/szakajanlo-es-kepzesek/digitalis-bolcseszet-ma> (2018. jan. 28.)
- Szakszabotársági reagálások az új szakszerkezet megjelenésére. *Akkreditációs Értesítő: A Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság Hivatalos Lapja* 20 (2): 5.
- Számítógép az irodalomtudományban 2015. Workshop. <http://dhu2015.mit.bme.hu> (2018. jan. 28.)

- Számítógépes nyelvészet a Pázmányon. PPKE BTK. <http://szamgepnyelv.btk.ppke.hu> (2018. jan. 28.)
- TANIT morphological analyzer. <http://dighum.bibl.u-szeged.hu/tanit> (2018. febr. 11.)
- Tószegi Zsuzsanna. 1998. Elképzelések a Neumann János Multimédia Központ és Digitális Könyvtárról. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 45 (1): 29–34.
- Tószegi Zsuzsanna. 2002. A hazai digitális könyvtárak szerepe a kulturális örökség digitalizálásában és hozzáférhetővé tételében. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 49 (4): 143–148.
- Vincze Veronika szerk. 2018. XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. MSZNY 2018. Szeged, 2018. január 18–19. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Intézet.
- Wong, S. H. R. 2016. Digital Humanities: What Can Libraries Offer? *Portal: Libraries and the Academy* 16 (4): 669–690.

DIGITAL HUMANITIES – OLD-NEW HORIZONS OF INTERDISCIPLINARITY

Library and information science has always had a close relationship with applied linguistics. The article introduces the roots, results and emblematic projects of Hungarian digital humanities – a discipline described as new and dynamically developing –, starting from the already established and accepted connection points between the two fields of study. The paper provides details on the goals, educational and research activities, and international connections of the Centre for Digital Humanities, founded in 2017, in the orbit of the Institute of Library and Information Science of the Faculty of Humanities at Eötvös Loránd University. After listing selected European endeavours in the field of digital humanities which generated large-scale professional cooperation (most of these aimed at studying, exhibiting and archiving cultural heritage), the article outlines the priority topics of digital humanities, to serve as vision and future goals for the field. Lastly, the paper emphasises the major domestic developments, and analyses the issues related to the digitization and online management of public collections, mainly those of libraries.

Keywords: applied linguistics, digital humanities, library and information science, cultural heritage, online content service, public collections

DIGITALNA FILOZOFIJA – STARI I NOVI HORIZONTI U INTERDISCIPLINARNOSTI

Biblioteka i informatička nauka su oduvek bile tesno povezane sa primenjenom lingvistikom. Rad polazi od do sada otkrivenih i prihvaćenih dodirnih tačaka ove dve naučne oblasti, te prikazuje korene, rezultate i projekte vezane za digitalnu filozofiju u Mađarskoj

koja se ubrzano razvija i koja se pominje kao nova naučna disciplina. Rad detaljno predstavlja ciljeve, nastavnu i istraživačku delatnost, kao sistem međunarodnih odnosa Centra za digitalnu filozofiju koji je osnovan 2017. godine u okviru Instituta za bibliotečku i informatičku nauku Filozofskog fakulteta Univerziteta Etveš Lorand. Nakon predstavljanja poslova vezanih za inovativne evropske digitalno-filozofske delatnosti (prevashodno iz oblasti otkrivanja, pružanja usluga i arhiviranja kulturnih zaostavština), daje projekciju digitalno-filozofskih tematskih oblasti u budućnosti. Apostrofirani su značajni domaći razvojni procesi i pitanja vezana za digitalizaciju javnih zbirki (prvenstveno bibliotečke građe).

Ključne reči: primenjena lingvistika, digitalna filozofija, bibliotečka i informatička nauka, kulturno nasleđe, pružanje usluga umreženih javnih zbirki

A kézirat leadásának ideje: 2018. febr. 12.

Közlésre elfogadva: 2018. máj. 15.

ETO: 81'271.12
81'271.16
681.324Internet
DOI: 10.19090/hk.2018.1.101-119

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

SZÜTS Zoltán

Zsigmond Király Egyetem
Kommunikáció- és Művelődéstudományi Tanszék
Budapest, Magyarország
szutszoltan@gmail.com

TÖRTELI TELEK Márta

Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola
Magyarkanizsa–Martonos, Szerbia
tmarta@stcable.net

NORMA ÉS SZABADSÁG A NETNYELV TALAJÁN

Norms and Freedom in the Net Language

Norme i slobode u jeziku interneta

A tanulmány arra fókuszál, hogyan alakul az írott nyelvi norma presztízse az internetes kommunikációban, hogy ez a nyelvi szubkultúra hogyan hat a nyelvhasználat s azon keresztül a nyelv alakulására, fejlődésére. Az internetes nyelvre alapvetően jellemző a „nyelvi ökonómia”, amely egyfajta írásbeli szleng kialakulását eredményezi. A dolgozat rávilágít arra, hogy ennek milyen formáival találkozhatunk az internetes kommunikáció során. Választ kaphatunk arra a kérdésre, miben nyilvánul meg az „egyénieskedő” internetes helyesírás. Az írott szöveg paralingvisztikai hiányosságaiából fakadóan a metanyelv, a mimika hiányában a mondandónk érzelmi részét mosolyszimbólumok segítségével fejezzük ki. Egyre inkább annak lehetünk tanúi, hogy az e-mail- és a chatszövegekben az íráskép és az írásmód a beszélt nyelvi megnyilatkozások fonetikai megjelenését próbálják meg ábrázolni. A netnyelv képiessé válna, melynek megvannak a maga jelentéstani és nyelvtani ismérvei, szemmel látható. Egy sajátos metaforikus nyelv van születőben. Korunk írásbeliségét a szöveg megszokott képének és világának a megszűnése és végső soron egy új, univerzális nyelv megszületése jellemzi. Már csak az a kérdés, hogy az új nyelvi normák követése során vajon alkotó módon ki lehet-e használni a digitális kommunikáció nyújtotta lehetőségeket

a nyelvi vitalitás, a nyelvi sokszínűség és a kreatív nyelvhasználat terén, vagy a netnyelv negatív módon hat a nyelv fejlődésére, és valóban értékvesztéssel jár-e.

Kulcsszavak: netnyelv, nyelvi norma, szabadság, kreativitás, „nyelvi ökonómia”, metaforikus nyelv, univerzális nyelv

Bevezető

A felgyorsult világban mindenki minél gyorsabban és egyszerűbben akar közölni dolgokat. Ez formálja a nyelvi kifejezőmódot, az önkifejezést. Az írott szöveg egyre inkább a kép, a látvány kiszolgálója, ami leginkább a közösségi oldalakon, webkettes vagy azonnali üzenetküldő szolgáltatásokon érhető tetten. Ha pedig a mondanivalót kiegészíti a képiség, vagy akár a látványé a főszerep, akkor az írott szövegek is szükségszerűen módosulnak, például egyszerűbbé, összefogottabbá válnak, telítődnek deiktikus elemekkel. Az aktív felhasználók megtanulnak képre/képhez szöveget írni. Ennek talán a Facebookon terjedő képes-szöveges mémek a legjobb példái (Bódi 2015).

Hipertext környezetben (internetes környezetben) olvasásunk is inkább felgyorsul, intenzív és nem extenzív stratégiát követ, azaz jellemzővé válik az internetes környezetben megjelenő szövegek átfutásos, szkennelő olvasása (Krug 2008). A hiperlinkes és a hipertextuális szövegek nem lineáris, hanem globális szövegbefogadási stratégiát követnek. Kiemelt szerepet kap a grafikus felhasználói felület, s ebben a világban a képolvasás, a vizuális orientáció dominál (Bódi 2010). Ez a grafikus környezet a lineáris olvasástól eltérő olvasási módot implikál. A fejlett képalkotó eszközökkel rendelkező infotechnológiai eszközök világában a vizuális információk megfejtése a szövegértési képesség új dimenzióját nyitja meg. Eközben a képi közlés (a vizuális információk), a szövegtagoltság, a tipográfiai eszközök, jelek szerepének figyelembevétele a szövegjelentés megértésében lényeges szerepet játszik (Törteli Telek 2016).

Az írott szöveg jó megformálása iránti igények csökkennek, az infokommunikációs környezetben íródó szövegek könnyen szerkeszthetőek, ezért az alkotásuk is kevésbé fegyelmezett, mint a hagyományos szövegalkotás alkalmával. Gyakran követünk el hibákat az informatikai szövegalkotó eszközök használata során, és toleránsabbak vagyunk az ebben a környezetben megjelenő szövegek megformálásával szemben. Ebben a közegben óriási szerepet kap a meggyőzés, a rábeszélés: a retorika jelentősége emelkedik, ugyanis a retorikai műveltség és vitakultúra nélkül nem lehet igazán hatékony a virtuális környezet szereplőinek a kommunikációja (Bódi 2010). Ezekben a helyeken vita, véleménycsere, interakció, azaz párbeszéd zajlik, és ehhez feltétlenül szükséges a

retorikai műveltség. Az interaktív online felületen kemény véleményütközések alakulnak ki, és a vitakultúra mellett a véleményvezérek szerepe is igen erős.

Az elmúlt négyszáz évben a magyar nyelv alapvetően összetartó fejlődést mutatott, s ennek eredményeként létrejött a köznyelv, az irodalmi nyelv. Az elmúlt időszakban azonban ellentétes, széttartó mozgás indult el. Az irodalomban megjelenő „trágárság”, majd pedig az „ifjúsági” nyelv, a szleng, ezt követően pedig a bulvár- és világhálós hatások a nyelvben hangtani, nyelvtani, szókészlet-tani és természetesen pragmatikai (nyelvhasználati) változásokat indítottak el. A nyelvészek pedig adósak maradtak a válasszal, a stratégiával (Balázs 2011). Mindenesetre a nyelvészek, a közvélemény aggódik a nyelv jövőjéért.

Az infokommunikációs környezetben végzett kutatás során több kérdés is felmerülhet bennünk. Mint például az, hogyan hat az internet a nyelvhasználatra. Felvetődik, hogy vajon milyen jelenségek (rövidítések, lexikai kölcsönzés, interferencia) vannak jelen az internetes nyelvhasználatban. Valamint az sem mellékes, hogyan hat az internet az anyanyelvoktatásra (főleg kisebbségi környezetben).

Az online környezet nyelve

Általánosan elfogadott tény, hogy nyelvünk a gyorsabb kommunikáció érdekében, alapvetően az IKT hatására, a jelenben jelentős változásokon megy keresztül. Az általános közvélekedés szerint az internet a felhasználók nyelvhasználatára több szempontból is negatív hatással lehet. Egyrészt ezzel összefüggésbe hozható a szövegértés romlása. Ha generációs szempontból nézzük a kérdést, akkor az online médiában megjelenő, romlásra keresztülment szövegek befogadása a fiatalok nyelvi kifejezőképességének szegényedéséhez is hozzájárul, hiszen az interneten fellelhető szövegek nagy része nem mondható igényesnek, választékosnak. Ma ez a nyelvi szubkultúra nagyon is hat a nyelvhasználat s azon keresztül a nyelv alakulására, fejlődésére. Sokak szerint egyelőre ezen a területen az értékvesztés tűnik erősebbnek az értékteremtéssel szemben. Ahhoz, hogy eldönthessük, mindez a feltételezés valóban helytálló-e, górcső alá kell vennünk az internetes, gyakran közösségi média nyelvhasználatának legmarkánsabb jegyeit, jellegzetességeit. Sőt, ezt követően az eddigi kutatások fényében szükséges teljesebb, reálisabb képet kialakítanunk az adott jelenségről.

Azt már előljáróban megállapíthatjuk, hogy a digitális közeg egyfajta új nyelvviséget hoz létre; internetes nyelvhasználatunkat ugyanis egyre inkább az élőbeszéd közvetlensége, egyfajta hevenységesség jellemzi. Megfogalmazásainkban

egyre inkább megjelennek a beszédre jellemző elemek, úgy kezdünk írni, mintha beszélnénk, és kevésbé ügyelünk a szabatos stílusra, azaz a gyorsaság kritériuma felülírja a minőség kritériumát.

A netnyelv jellegzetességei

Az internet új nyelvet, szabályokat és új nyelvi normákat generál, ám az lényegesen eltér a hétköznapi nyelvi normától (Buda 2011). Az internetes kommunikáció alakuló szabály- és normarendszere a külső, interneten kívüli nyelvközösség és a hagyományos irodalmi írásbeliségre alapuló köznyelvi normarendszer szinte teljes kizárásával, az internetes közösség önszerveződésével, belső egyetértésével alakul ki (Bódi 2004a). Mintha csak csoportnyelv alakulna, mely a beavatottak, az azt felhasználók, alkalmazók számára válna leginkább érthetővé és értékelhetővé.

Az e-retorikához sorolható másodlagos írásbeliség általános (orto)grafikus jellemzői: 1. a helyesírástól eltérő formák használata, rövidítések, grafostilisztikai jellemzők, kreatív (egyéni) írásmód. Az e-retorika egyes műfajait szövegtani szempontból jellemzi még: a minimális elliptikus mondat, rétegnyelvi (főleg szleng, esetleg nyelvjárási) kifejezések, a beszélt nyelvre jellemző elemek (partikulák, indulatszók), játékos, kreatív nyelvhasználat (Érsok 2004). Ez a kreatív írásmód az internetfelhasználók számára lehetőséget ad személyiségük kifejezésre juttatására. Az önkifejezés sajátos módja ez, a tömegből való kiemelkedése (egy-egy pillanatra); majd pedig ezen nyelvi jelenségek víruszerű terjedése figyelhető meg.

A digitális interakcióban a szöveget a lehető leggyorsabban gépeljük be, és éppen csak annyira dolgozzuk ki, amennyi még nem korlátozza a megértést a befogadói oldalon. A szövegalkotó egyetlen érdeke az, hogy könnyen érthető, egyértelmű formájú, jelentésű szöveget alkosson. Gondolatait minél tömörebben és rövidebben próbálja közvetíteni annak érdekében, hogy az adatbevitel folyamatosságát és gyorsaságát ne akadályozza.

Az előzőek alapján mondhatjuk, hogy az internetes nyelvre alapvetően jellemző a „nyelvi ökonómia”, amely egyfajta írásbeli szleng kialakulását eredményezi. Ez úgymond a karakterekkel való takarékoskodást jelenti, abból a célból, hogy a kommunikáció minél gyorsabban, gördülékenyebben és hatékonyabban folyhasson a felhasználók között (Balázs 2005). Ennek különböző formáival találkozhatunk az internetes kommunikáció során: 1. a szó eleje és vége alkotja az újonnan létrehozott szóalakot, 2. szavak kezdőbetűiből álló rövidítések, 3. szótagok és összetételi tagok kezdőbetűikkel való rövidítése,

4. számok és betűkombinációk, 5. kétjegyű mássalhangzók kihagyása, pongyola kiejtésű alakváltozatok, 6. összeolvadásos formák, 7. egy-egy szó vagy toldalék jellel való rögzítése (pl. +6ott 'meghatott'), 8. angol nyelvi szavak stb. (Bódi 2004a, Laczkó 2007). Az ilyen jellegű szöveg láttán az idősebb generáció tagjai berzenkednek, szörnyülködnek. Egyértelműen nyelvromlást, a nyelvet veszélyeztető folyamatot sejtenek.

A leírások sokaságát tovább elemezve feltűnik, hogy Kruzslicz Tamás teljesebb képet alkot az internetes nyelvről. Kifejti, hogy pragmatikai szinten a spontán írás jellemzi ezeket a kommunikációs folyamatokat. Gyakran találkozunk ugrásszerű fordulóváltásokkal, és nézőpontváltás is történhet. Grammatikailag meghatározóak a redukált formák, rövidítések, szóösszevonások, összességében egyfajta redukált grammatika, valamint egyéb beszélt nyelvi formák és személytelen szerkezetek figyelhetők meg. Formailag meghatározóak a helyesírási változások, a fonetikus írásmód és az erőteljes ikonizáció. A szerző a digilektus szókincsének bemutatásakor a különböző, elterjedt szóképzések minél teljesebb palettáját próbálja nyújtani. A magyar szavakból képzett rövidítéseket, a magyar hangrendszerhez jól illeszkedő angol eredetű, hangulatfestő származékokat, angol mozaikszavakat, magyar, becézett szóalakokat, ill. angol rövidítések alapján keletkező, de a beszédben magyar magánhangzókkal kiegészített alakokat említ (Kruzslicz 2013).

Ha megnézzük ezt a felsorolást, a listán olyan szavakat, szóalkotási módokat találunk, amelyekkel már mi is találkozhattunk a világhálón, gyakran a bloggerek, civil újságírók vagy éppen a közösségi médiában aktív felhasználók szövegeiben, de mi magunk is alkalmaztuk egyiket-másikat, szinte mindegyiket.

Az új kultúrát jellemző jelentéstani tömörítés az új nyelvi elemek megjelenése mellett egyúttal a meglévők eddigiektől eltérő használatához is vezet. Bizonyos kifejezéseink jelentéstartománya kiszélesedik, újabbnál újabb fogalmi kapcsolatokat ölelve fel. Ily módon összetettebbé válik a jelölt fogalmát magában foglaló és alapvetően különböző kommunikációs helyzeteket megjelenítő fogalmi viszonyok képzettársítási hálózata is. Ugyanakkor a netnyelv képiessé válása, melynek megvannak a maga jelentéstani és nyelvtani ismérvei, szemmel látható (Szécsi 2015). Ezek a jelentéstani változások mindenképp újat hoznak számunkra, az online világ aktív résztvevőinek.

Grammatikai szempontból is a beszélt nyelvi formák túlsúlya érhető tetten: kevesebb az elvont főnév, több a ragozott igealak, nagyobb arányban találunk személyes formákat (pl. névmások). A jelentést csupán árnyaló módosítószavak

és kifejezések is gyakoribbak. Az összevont beszélt nyelvi formák megcsontosodott formaként e nyelvhasználati mód rögzült elemeivé váltak. Ugyanez vonatkozik a rövidítésekre is, melyek műfaji határokon is átlépve a teljes elektronikus nyelvet jellemzik, uralják (Andó 2010). Az internetes kommunikáció sebességének növelésével a résztvevők célja a közvetlen emberi beszéd reprodukálása. Az eszköz sebességének korlátai ezt gátolják, amit a nyelvhasználók úgy próbálnak legyőzni, hogy üzenetírás és -küldés közben időt spórolnak: főleg a rövidítésekkel, de egyéb módokon is. A szlengre jellemző rövidítések, szócsonkok főként akkor kerülnek be szövegeinkbe, ha sürgős üzenetváltás történik; szerepet kap a szlenges fogalmazásmód, mely esetenként a szöveg egészét, máskor csak egy-egy részletét uralja (Molnár 2014).

Az IRC nyelve a szófaji megoszlások szempontjából is a beszélt nyelvhez áll közelebb, vagyis joggal sorolható a koncepcionálisan szóbeli műfajok közé. Az ígék magas előfordulási aránya mellett a névmások magas aránya is beszélt nyelvi sajátosság. A főnevek összes előfordulási aránya szintén viszonylag magasnak mondható, ami majdnem azonos a Nagy Ferenc által vizsgált értekező prózabeli aránnyal.

A névmások gyakori előfordulása – az írott nyelvhez viszonyítva – a kommunikációs helyzettel magyarázható. A kontextus segít egymás gondolatainak megértésében, így a jelenségek megnevezése helyett a deiktikus kifejezések használata is elegendő. A deiktikus kifejezések jelentésüket a kontextusban nyerik el, fontos szerepet játszanak a helyzetre való utalásokban. Emellett az interakciós mondatszók fontos szerepet töltenek be a társalgás szervezésében. Ugyanakkor a chat dialogikus jellegéből adódóan szükségszerű a kérdő névmások gyakori használata is (Érsok 2007). A kérdő névmással személyre, dologra, tulajdonságra, mennyiségre kérdezzük. Valójában a kérdés, tudakozódás szófaja, amelyre a mindennapi kommunikáció során gyakran van szükség, így az írott beszélt nyelvben is természetesen sokszor előfordul. A beszéd időhöz kötött, dinamikus és mulékony; többirányú, azaz dialogikus jellegű, ezzel magyarázható a névmások és a határozószók többszöri előfordulása a netnyelvben.

Balázs Géza *Nyelvkultúránk az ezredfordulón* című könyvében a következőképpen csoportosítja az „egyénieskedő” internetes helyesírást: 1. magyar szavak pongyola helyesírása, 2. magyar szavak leegyszerűsített írása, elsősorban számjegyek segítségével. A harmadik eljárás a magyar szavak idegenesen történő leírása (pl. fexik) (Minya 2011).

Láthatjuk tehát, hogy a témával foglalkozó nyelvészek körvonalazni próbálják az internetes szövegek nyelvi jellegzetességeit, a legszembetűnőbb jegyekre

fókuszálva. Megállapítják, hogy az interneten az írás és a beszéd kommunikációs műfajainak sajátos keveredése figyelhető meg, ugyanakkor a különböző internetes műfajokban különbözőképpen, de határozottan a beszélt nyelv bizonyos sajátosságai felé közelítenek. S ezek a kommunikációs formák a nyelvészek számára is új kutatási irányvonalakat jeleznek.

Bódi Zoltán például kiemeli, hogy írott szövegeinkben a metanyelv, a mimika hiányában a mondandónk érzelmi részét a mosolyszimbólumok segítségével fejezzük ki. Egyre inkább annak lehetünk tanúi, hogy az e-mail- és a chatszövegekben az íráskép és az írásmód a beszélt nyelvi megnyilatkozások fonetikai megjelenését próbálják ábrázolni, vagyis az írott beszélt nyelv a megjelenési formájával, látványával is üzenetet közvetít, üzen az olvasónak, szövegértésre készítette őt. Más jelölések is előfordulnak az elektronikus levelezésben és a chaten, például a kiemelendő szavakat gyakran a szó előtt és után aláhúzással jelölik meg. A csupa nagybetűvel szedett szó vagy szövegrészlet fokozott emocionális tartalmat hordoz, az ilyen szövegrészlet a beszédben kiabálásnak felel meg (Bódi 2004b).

Kis Ádám tovább árnyalva a felvázolt képet, szintén azt állítja, hogy a metakommunikációs eszközök hiányoznak az írott beszélt nyelvből. Ezekből hármat sorol fel: 1. a közös tér (észleleti/akusztikus), 2. bizonyos kísérőjelenségek (gesztusnyelv, arcjáték), modulációs eszközök (hangerő, hanglejtés stb.) (Kis 1997). Ennek köszönhetően jelennek meg az internetes kommunikációban többek között a mosolyszimbólumok vagy emotikonok, amelyek néhány alapváltozatból és végtelen számú egyéni változatból állnak.

Smiley-k és emoji

A képernyőre leírt szöveg sokkal többet elvisel, magában hordozza a szlengetés ígéretét, hiszen megengedi az emotikonok és emoji használatát. Balázs Géza (2007) összefoglalása szerint a másodlagos írásbeliség jellemzői a rövidség, a hevenység, a jelzésszerűség vagy éppen a sajátos grafikus (képi) megoldások elterjedése. Hasonlóképpen korunk írásbeliségét meghatározza a szöveg megszokott képének és világának a megszűnése és végső soron egy új, univerzális nyelv születése.

A virtuális konverzációban elégtelennek bizonyultak az írott forma modalitását jelző írásjelek, megjelentek a szupraszegmentális hangeszközök funkció-

ját és az arckifejezések, gesztusok szerepét helyettesítő jelek, az ún. smiley-k vagy emotikonok (Andó 2010). Salló Szilárd kutatása is alátámasztja azt a nézetet, hogy a hangulatjelek fontos kiegészítő elemei az interneten publikált tartalmaknak. A hangulatjelek nagyon is népszerűnek bizonyulnak a felhasználók körében, főképp azok, amelyek gyorsan, egyszerű karakterkombináció segítségével előhívhatók. Salló is megerősíti, hogy a smiley-k iránti igény az írott szöveg paralingvisztikai hiányosságából fakad. Azt is megjegyzi, hogy a smiley-k mindig a szöveg részeként jelennek meg, hangsúlyozzák, megerősítik az őket megelőző gondolati egységeket. Önmagukban nem indokolt az alkalmazásuk. Jelentésükre a kommunikációs kontextusból következtethetünk (Salló 2011). Ezzel magyarázható, hogy egy-egy animált emotikonhoz a standard jelentés mellett többjelentés is társulhat, de ez csakis kép és szöveg viszonyából olvasható ki. Ez pedig már a szövegértés újabb fokozatát követeli meg, az értelmezés újabb területére vezet el bennünket, hiszen a kép és a szöveg együttes megjelenése újabb jelentést generál.

Lancházi az emotikonok kialakulásának magyarázataként az érzelmek posztmodern kori felértékelődését nevezi meg. Az emotikonok végtelen sok egyéni változatban jelenhetnek meg, de az alapváltozatok a leggyakoribbak. A smiley-k a következő érzelmek kifejezésére alkalmasak: indulatosság, elégedetlenség, boldogság és vidámság, türelmetlenség, gúny. Ugyanakkor az alkotóelemek variálására, halmozására korlátlan egyéni lehetőség nyílik, amivel élnek is az internetet használók (Bódi 2004c). A mosolyszimbólumoknak megfigyelhető egyfajta fejlődése. Ez a fejlődés grafikailag értendő. Az emotikonok összetettebbé válnak, a legújabbak már nem csupán képek, hiszen hangot is adnak, hangfonetikai eszközök alkalmazásával teszik egyedivé a szövegek tartalmát (Salló 2011). És itt merül fel a kérdés, hogy vajon a nők vagy a férfiak élnek-e gyakrabban ezzel a kifejezésmóddal? Melyik nem érzelmesebb?

A kérdésre Witmer és Katzman ad választ. Az emotikonokat, grafikus jeleket vizsgálva megállapították, hogy a nők szignifikánsan több ilyen alkalmaznak a társalgás során, így ezek gendermarkereknek is bizonyultak. Mindez összefüggésbe hozható azzal a sztereotípiával, miszerint a női beszéd érzelmileg telítettebb, mint a férfi (Witmer–Katzman 1997). Squires rámutatott, hogy a nők az internetes kommunikáció már létező elemeinek használatában hagyománykövetőbbek, míg az olyan új elemeknél, mint a mosolyszimbólumok, inkább innovatívabbak. A kutatásokból mindenesetre az derült ki, hogy a vizsgálatok jó része a számítógépes kommunikáció és gender összefüggésében a különbséghipotézisre helyezi a hangsúlyt, és a kérdésfeltevéseit ebben a kontextusban

fogalmazza meg (Squires 2005). Ezek a markáns különbségek a mindennapi chatkommunikációban, sőt az SMS-nyelvben is megnyilvánulnak.

Megengedőbb olvasatok szerint az emojik kreatív kifejezési formák, és nem az alfabetikus írás és nyelv veszélyeztetői. Az emojik így nem megsemmisítik a nyelvészeti tradíciókat, sokkal inkább egy nemdiskurzív nyelv felé vezető kaput nyitnak tágra, és emlékeztetnek minket, hogy az írásnak mindig is lesz egy vizuális komponense. Mivel az emojik diskurzusát a használatukon keresztül, például a közösségi média használata során lehet megismerni, csak azok, akiknek van hozzáférésük a technológiához, képesek erre. Ilyen formában az írás immár nem csupán egy egyszerű kognitív folyamat, hanem egy fizikai aktivitás is, látható produktumot hoz létre, melynek határozott fizikai karakterisztikái vannak (Lebduska 2014).

Ezen karakterisztikák pedig operációsrendszer- és gyártó(készülék)-függők (szemben az emotikonokkal, melyek karakterekből állnak össze). Ily módon újra távolodunk a sztenderdizációtól és normától (Szűts 2016). Lépten-nyomon az egyediség, a kreativitás kifejeződésének lehetünk tanúi. Azt láthatjuk, hogy az egyes nyelvközösségek kommunikációs képessége nem csupán a születésük óta elsajátított, úgynevezett sztenderd nyelvre korlátozódik. A keletkező új nyelv, a netnyelv át van itatva nem sztenderd nyelvi elemekkel.

Szintaktikai jellegzetességek

A nyelvi szinteket követve, az írott beszélt nyelvnek szintaktikailag az egyik legfontosabb jellemzője, hogy nem (vagy ritkán) találunk jól kidolgozott, több tagmondatból álló alárendelt összetett mondatot (Andó 2010).

Érsok Nikoletta kutatása alapján a szövegben túlsúlyban vannak az egyszerű mondatok. A mondatok 75%-a egyszerű, és csupán 25%-a összetett. A tagolatlan és a hiányos mondatok aránya is magas: az egyszerű mondatok egyharmada tagolatlan vagy hiányos mondat. Logikátlan, csapongó mondatszövések, a mondatok többszöri, többféle elkezdése, olykor egész főmondatok kihagyása és csupán rámutató szóval való jelzése is jellemző. Ugyanakkor a technikai feltételek a szokásosnál is rövidebb fogalmazásra sarkallják a felhasználókat, a mondatok átlagosan öt-hat szóból állnak (Érsok 2007). A chatkommunikáció töredékessége, szaggatottsága a beszélgetésekre emlékeztet. Ugyanakkor a chatnyelv rengeteg elliptikus mondatot tartalmaz. Az elliptikus szerkesztésű mondatok gyakori alkotóelemei a párbeszédnek.

Az internetes műfajok műfajspecifikus jellemzői

Az internetes nyelvhasználatról általánosságban kevés állítást lehet megfogalmazni, inkább egyes kommunikációs műfajok nyelvhasználatáról lehet konkrétumokkal szolgálni (Bódi 2004b). A netes műfajok jellemzői nem általánosak. Önálló szabályai vannak a különböző műfajoknak (persze az átáramlás, a kiáramlás is megfigyelhető), másképp írunk a főnökünknek, mint a barátunknak. Minél személyesebb és intenzívebb az interakció a neten, annál erősebben alkalmazzuk a netes nyelvhasználat előzőleg már felsorolt, ismertetett szabályszerűségeit. Vagyis a teljes netes kommunikációs környezetre érvényes nyelvváltozat nincs, csupán az egyes kommunikációs műfajoknak vannak jellemző nyelvhasználati normái és szokásrendszerei (Bódi 2015).

Bódi Zoltán szerint szabályokat csak műfajonként határozhatunk meg. Például a blogok műfaji alapjellemezője a szabadság, a kötöttségek relativizálása, szubjektív értelmezése és sajátos alkalmazása. A blogok nyelvezetére tehát jellemző, hogy igen sokféle, igen funkcionális. Mint a legtöbb interaktív netes műfajra, jellemző rá az írott beszélt nyelv. A szövegeket az azonnaliség igényével, gyorsan, minél hatékonyabban, így aztán a hagyományos írásbeli törvényszerűségek kreatív kezelésével alkotják. Ezzel érik el, hogy minél egyszerűbben, minél kifejezőbb szöveget alkossanak (Bódi 2010). Mint a legtöbb interaktív netes műfajra, a blog nyelvére is jellemző, hogy a hagyományos kodifikáció a blogger és a blogos közönség önszabályozó folyamatának eredményeképpen relatívvá válik. A virtuális környezet szabályainak mentén formálódnak a tárgyi valóságból örökölt normatívák, mintázatok.

A nyelvészek általánosságban úgy vélekednek, hogy kirajzolódnak a műfajspecifikus grammatikai és szövegtani sajátosságok, amelyek egyelőre nem lépnek túl a csoportnyelv keretein belül. Ezen túl pedig úgy gondolják, hogy ez a nyelvhasználat még rendszerbeli változásokat nem indított el, ugyanakkor a helyesírást és a stílust tekintve már megfigyelhető az eddig megszokott és betartott normák, illetve például a hivatalos levelekben a szigorú kötöttségek oldása.

A netnyelv hatása

Az interneten, valamint a médiában használt társalgási nyelvvel elegyítve egyre gyakoribb a szleng elemeinek megjelenése, ami hatással lehet az emberek, különösen a fiatalabb generáció nyelvhasználatára. Többek között ezért válnak napról napra érdekesebb kutatási tereppé a digitális kommunikáció és hírszerzés eszközei nyelvészeti szempontból.

Vajon milyen hatással van a média és a bárhol elérhető internet a fiatalok nyelvhasználatára? A hasonló kérdéskörben vizsgálódó tanulmányok legtöbbszörében arról olvashatunk, hogy a kutatók véleménye szerint nincs negatív befolyással, ugyanis mire rendszeres internethasználókká válnak, már stabilizálódik helyesírásuk, s legfeljebb a szókincsük gazdagodhat. Többen érvelnek amellett, hogy nem az internet által létrejött radikális újításról van szó, hiszen például iskolai levelezésekben mindig is használatos volt a szleng, sőt, rövidítésekkel, szójátékokkal jóval a posztmodern kor előtt is éltek (Szabó 2012).

A nyelvészek részéről valóban gyakran éri kritika a XXI. századi embernek természetesnek, mindennapinak tűnő, sőt a kommunikációt megkönnyítő nyelvhasználati formát, a netnyelvet. Túlzottan innovatívnak értékelik. A képnyelv és szónyelv integrációja által keletkező nyelvet, a nyelvi kreativitás eddig ismeretlen mintázatait sokan elítélik.

Azonban már Kazinczy kortársai is alkalmazták chatelésre jellemző technikát, holott ők még tollal írtak. A netkorszakot megelőző szövegekben, főleg iskolai vagy magánjellegű jegyzetekben figyelhetők meg rövidítések, a számok és betűk egybeolvadása, valamint az élőbeszédet imitáló írásmódok (Szabó 2012). A különbség, ami észrevehető az akkori és a mostani nyelvhasználat között, az az, hogy akkoriban a számokat latinul kellett olvasni (8ber = october), a mai fiatalok internetes kommunikációjára pedig az angol nyelv van hatással, például: „jó8 mindenkinék!” (jó8 = jó éjt) (Kiss 2012). Az internetes nyelvhasználat sajátjának, termékének tekintett rövidítések tehát nem új alkotások, hiszen évszázados múltra tekintenek vissza, csak a megszokott ötletekre épülő nyelvi divatok változnak.

A XIX–XX. században meglehetősen sok szlengelem beemelése és az élőbeszédet imitáló írásmód jellemezte a regények és az elbeszélések egyes részeit, főképp a karakterek között zajló dialógusokat, de a szerzők címadásától sem álltak távol a mai digitális nyelvhasználatra jellemző formák. A számok és a betűk kombinálásával leírt szavak stb. tehát már jóval az internet megjelenése előtt is használatosak voltak, de az internet, valamint a média nagyban hozzájárult elterjedésükhöz (Szabó 2012). Az egyéni ötletek rövid idő alatt söpörnek végig az információs szupersztrádán, és épülnek be számtalan internethasználó megnyilatkozásaiba, nyelvi eszköztárába.

Íme néhány kutatás eredménye, melyek az internetes nyelvnek a köznyelvre, a nyelvhasználatra kifejtett hatását igazolják. A változás szemmel látható, ugyanakkor törvényszerű is, azaz a nyelv mozgása állandó.

Porkoláb Ádám állítja, hogy paradox módon az ifjúsági és az internetes nyelvhasználatban a hagyományos értelemben vett, kodifikált írott nyelvi norma

(helyesírás) alacsony presztízszűnek, néhol stigmatizálónak tekinthető. Ez pedig azzal magyarázható, hogy az elmúlt tíz–tizenöt évben jelentős és mélyreható átalakulás következett be az ifjúság nyelvhasználatában. Ennek oka főleg az internet előretörése, illetve az okostelefonok víruszerű térhódítása, a személyes kapcsolatok szerepének lassú, de fokozatos háttérbe szorulása (Porkoláb 2015). Az adott minta a fiatalok előtt mintegy követendő mintaként lebeg.

Manapság az ifjúság nyelve és az internetes nyelvhasználat egymással kölcsönhatásban van, köztük oda-vissza hatás figyelhető meg. Ugyanakkor a fiatalok a nyelvhasználatukban is idegenkednek a normától, s a csoporton belüli kommunikációban ügyelnek arra, hogy „ne lógjanak ki a sorból”. Részükről a normaszegések egyrészt az idősebb nyelvhasználók normakövetőbb beszédmódjától való elkülönülés, illetve az önkifejezés szándékával keletkeztek (Porkoláb 2015). Vagyis az adott írásmód terjedésének háttérében lélektani okokat fedezhetünk fel. A korcsoportjukhoz tartozás erős vágya motiválja a fiatalokat.

Buda Zsófia kutatásában rámutat, hogy a fiatalok nyelvi kifejezőkészségét jelentősen befolyásolja, hogy mennyi időt töltenek a számítógép előtt, illetve mennyit használnak a csevegőforumokat, ahol a gyorsaság miatt specifikus nyelvhasználat alakult ki, amely nagymértékben eltér a valós, köznyelvi normától. Megállapítja, hogy azok, akik többet használnak a kapcsolattartás e formáit, nagyobb eséllyel alkalmazzák a „másodlagos szóbeliség” nyelvi sajátosságait hivatalosabb, irányítottabb fogalmazásokban, valamint az élőbeszédben is (Buda 2011). A vizsgálat igazolta azt a feltevést, mely szerint az internethasználat növekedésével a fiatalok fogalmazáskészsége jelentős mértékben romolhat.

Simon Viktória is igazolja, hogy a fogalmazások vizsgálata során bebizonyosodott, kódkeverés van az internetes nyelvhasználat formálódó normái és a hagyományos nyelvi-helyesírási szabályrendszer között. Beigazolódott továbbá az az előfeltevés, miszerint a kódkeverés elsősorban és leglátványosabban a kötetlenebb, lazább, oldottabb kommunikációs szituációkban alkotott megnyilatkozásokban jelenik meg. Tévesnek bizonyult viszont az az előfeltevés, miszerint a kódkeverés megvalósulását az internetes nyelvi közegben eltöltött idő és az internetes nyelvhasználat befolyásolná. Kódkeverés akkor jön létre, ha a hagyományos helyesírási szabály nem eléggé rögzült, illetőleg akkor, ha a helyesírási szabályzat viszonylag megengedőbb (például a központosítás esetében) (Simon 2014).

Jól körvonalazható, hogy az egyre fiatalabb generációknál erősödik az elektronikus média hatása nemcsak kulturálisan, de szóhasználatukban is, ahogyan ezt a Kruzslicz Tamás által végzett kutatás bemutatja, illetve általánosságban

nyelvi változás figyelhető meg, amelyet egyes kutatók egyenesen történelmi változásként mutatnak be. Az internetes nyelvhasználat, illetve az angol nyelvi befolyás egy sajátos „kevertnyelviséget” hozhat létre, amely a kommunikáció minden színterén megjelenhet (Kruzslíc 2013).

Az igazság talán az, hogy az internetes-mobilos kommunikáció, valamint a média hatással van a nyelvhasználatra, de az is biztos, hogy nem egy forradalmian új nyelvváltozatról van szó. Az internet tere így újabb utat nyitott a kreativitás előtt, „megalkotta” saját szlengjét, újraértelmezésekkel, idegen nyelvekből, valamint más szlengtípusokból származó elemek beemelésével és új szavak kreálásával élve, de nem kitaposatlan terepen.

A helyes nyelvstratégia, avagy a netnyelv védelmében

Figyelembe kell vennünk azt a szociolingvisztika alaptételeként elfogadott elvet, miszerint a nyelv társadalmisága éppolyan természetes, mint a társadalom nyelvisége (Péntek 1998). Ennek jegyében a chatkommunikáció (és tágabb értelemben az összes elektronikus kommunikációs műfaj is) a verbális interakcióban megjelenő szerepek és a nyelvhasználat által alakuló pozíciók kiemelt társas funkciójának szem előtt tartásával jellemezhető (Andó 2010). Vagyis az internetes nyelvhasználat során, különböző beszédhelyzetekben a netnyelv létjogosultsága egyértelmű és szükségszerű. Sőt, azt sem felejtethetjük el, hogy a nyelvi rendszer nem állandó; az élőnyelv változásai alakíthatják, formálhatják. Ez pedig természetes folyamat, melyre a nyelvfejlődés számtalan példával szolgál.

Az anyanyelvi órának mindenképp foglalkoznia kell ezzel a témával, kiemelt nevelési célnak a médiatudatosságot tekinthetjük, azaz a különböző digitális és hagyományos eszközök, színterek elkülönítését és az ezekhez tartozó kommunikációs formák tudatos használatát. Az iskola feladata leginkább az, hogy rámutasson a kommunikáció szabályszerűségeire, bemutassa a nyelv különböző tulajdonságait, így segítsen elkerülni a különböző színtereket összemosó, nem tudatos nyelvhasználati problémákat (Kruzslíc 2013). Ezáltal talán elkerülhető a helyes-helytelen, jó-rossz érték kategóriák elhangzása a nyelvhasználatot illetően, ugyanis sokkal célszerűbb az a tanári viszonyulás, amely tudatosítja a tanulóknak, hogy a nyelvváltozatok különböző színterekhez kötődnek, és bizonyos formális kommunikációs helyzetekben (az iskolában, különböző intézményekben) a standard használata ajánlott, míg más informális beszédhelyzetekben (családon belül, baráti körben) a nem standard változat is helyénvaló, elfogadott, a nyelvjárási elemekhez hasonlóan.

Balázs Géza felhívja figyelmünket, hogy nem készültünk fel, és most még nincs stratégiánk az informatikai világ új, a kultúrára, nyelvre, viselkedésünkre gyakorolt hatásával szemben. Pedig az informatika új nyelvi világot, létmódot hoz létre. Az emberiség eleinte csak szóbeliségben élt, majd létrehozta az írásbeliséget, most pedig a technológiák által „manipulált” szóbeliséget és az élőbeszédre emlékeztető írásbeliséget (Balázs 2011).

Bódi Zoltán az internetes nyelvhasználatnál összefüggésben meggyőzően bizonyítja, hogy új nyelvstratégiára van szükség, a felhasználó fiatalokat meg kell tanítani mind az írott, mind az íratlan szabályok betartására (Bódi 2000). Példaszövegekkel szükséges illusztrálni az egyes szituációkban helyénvaló nyelvhasználatot. Ezen szövegek elemzése, értékelése igen lényeges.

Juhász Valéria véleménye szerint sokan a konvencionális írást próbálják az internetes kommunikációba beilleszteni, ami nem működik. Különbséget kell tenni az írott nyelv és az írás mint eszköz között. Ez utóbbi azt jelenti, hogy ezt nem lehet javítani, ez egy folyamat, eszköz a közlésre. Míg az írott nyelvből hiányzik az interaktivitás, azaz egyirányú közlési helyzet, amely a XXI. századi internetes világra használva már nem állja meg a helyét. Az sem helyes, ha a konvencionális helyesírást próbáljuk meg számon kérni a netezőktől, hiszen sok honlap, blog írója szándékosan követi a külső helyett a saját normarendszerét (Piskolti 2011). Az adott közegben a mindenkori kommunikációs szituációhoz alkalmazkodva alkotják meg szövegeiket, azzal a céllal, hogy az információcsere és -feldolgozás megvalósulhasson, realizálódjon. Elég, ha csak például azokra a kapcsolattartó szövegekre gondolunk, amelyeket ugyan írásban rögzítünk, mégis közelebb állnak az élőnyelvi megnyilatkozásokhoz.

Összegzés helyett egy futurisztikus kép

A „másodlagos szóbeliség” és a „netnyelv” közeledésének eredményeként születő új nyelv nem egyszerűen a szóbeliség és írásbeliség nyelvének keverékeként, hibridjeként hat az egyes médiumokra jellemző nyelvhasználati módokra, hanem egy új, az írott és beszélt nyelviségtől egyaránt eltérő, képies nyelvként fejlődik ki a mindennapi kommunikáció közegében. Ez a képiesség egyfajta globális követelményként hat az egyes közösséget jellemző nyelvhasználati módokra, nemzeti nyelvekre az egységesülő képies jelentéstani világ felé terelve a különböző nyelvi kultúrákat. A „másodlagos szóbeliség” mint a szöveg, beszéd, kép egyidejű, komplementer transzmisszióját feltételező multimediális kommunikációs üzenettovábbítási technológiák közegében kibontakozó „netnyelv” révén komoly nyelvtani, jelentéstani nyomokat hagy

a nyelvben (Szécsi 2015). A netnyelv sajátos kultúrája, „szubkultúrája”, más megközelítésben úgy mondjuk, antropológiája kezd kirajzolódni.

A sokcsatornás elektronikus kommunikáció közegében egy olyan nyelv születik, amely a háttérben rejlő nyelvhasználati konvergenciák révén alkalmassá válhat az egyre növekvő számú napi információ eredményes feldolgozására és hatékony cseréjére. A 21. századi ember e nyelv használatával eredményesen kapcsolódhat be a mind jobban felgyorsuló és globálissá váló információáramlásba, és világosabban fejezhet ki a mindennapjait meghatározó fogalmi összefüggéseket vagy éppen érzelmeket egy adott helyi közösség tagjai számára. Egy sajátos metaforikus nyelv van születőben, amelynek sokkal inkább az a rendeltetése, hogy „megmutassa”, képekbe foglalja a világot, semmint, hogy újabb kategóriák és fogalmak segítségével elemezze, felbontsa azt. Használatával a ma embere inkább „láttatni”, „érzékelteni”, nem pedig meghatározni, elemezni akarja a bonyolult fogalmi összefüggéseket (Szécsi 2015).

Ez a metaforikus nyelv nem véletlenszerű, nem motiválatlan, hanem az ember alapvető (szenzomotoros) tapasztalataiból adódik. A metaforikus nyelvi kifejezések áthatják életünk minden területét, és a metaforák nem csupán nyelvi szinten jelennek meg, annál jóval többek: gondolkodásunk részét képezik. Így a metaforikus jellegű netnyelv az emberi gondolkodást nagyon is tükröző nyelvi létmód.

Szakemberek szerint újra visszatérünk az ősi kommunikációs formákhoz, amikor az élőbeszéd, a jelenidejűség, a képiség (látvány), valamint a jelenlét határozta meg elsősorban a kommunikáció jellegét (Buda 2011).

Balázs Géza úgy vélekedik, hogy az informatika által elindított változások fől számolják a fizikai távolságot, azaz „belenyúlnak” a nyelvek területi (nyelvjárási, állami) tagolódásába, hatással lesznek a szociolektusokra, azon belül különösen a szaknyelvekre, etnikai nyelvváltozatokra. Mindennek következményeként bizonyos nyelvváltozatok visszaszorulnak, akár el is tűnhetnek, mások megerősödnek. Hipotézise az, hogy nélkülözhetetlenné válik a nemzetek (nyelvek) fölötti kommunikáció, amelynek egyetlen (vagy több) világnyelv lesz a képviselője.

Ezt a nyelvet, vagy annak további változatait fogják használni a tudományok, szakterületek képviselői. A médiakommunikáció átalakulásával, az új média [...], általában az új informatikai technológiák megjelenésével a nemzeti összekötő kommunikáció szerepe csökkenni fog (azon

belül az ún. irodalmi nyelv gyakorlatilag mára már elolvadt), amelynek következménye lehet az, hogy a köznyelv igényes, mintaadó, normatív szerepe is megszűnik. Igaz, ezzel párhuzamosan előre jelezhető egyfajta „szubkulturális”, sőt, nyelvjárási „reneszánsz”, mert az új technológiák a világkultúra mellett a helyi kisközösségi kultúrák, megnyilvánulások cselekvő terepe is egyben. Föltehető, hogy ezek fölé társadalmi-regiónális összekötő nyelvváltozatok rétegződnek (Balázs 2007).

S hogy miféle nyelvváltozatok lesznek ezek, az még a jövő titka, ám pont emiatt bizonyos nyelvstratégia kialakítása megkerülhetetlen, elmaradhatatlan. A nyelvész- és pedagógustársadalom közös erőfeszítésének eredményeképpen talán megfelelő stratégia születik majd.

Irodalom

- Andó Éva. 2010. E-nyelv – netbeszéd. Az elektronikus kommunikáció nyelvi jellemzői. *Tudományos Közlemények* 11 (23): 31–46.
- Balázs Géza. 2005. Az internetkorszak kommunikációja. In *Az internetkorszak kommunikációja: Tanulmányok*, szerk. Balázs Géza–Bódi Zoltán. 25–57. Budapest: Gondolat–INFONIA.
- Balázs Géza. 2007. Az informatika hatása a nyelvre. <http://szgyne.vmmi.org/balazs2007.htm> (2017. okt. 30.)
- Balázs Géza. 2011. Miért van szükség magyar nyelvstratégiára? *E-nyelv.hu*, 4. <http://epa.oszk.hu/02200/02263/00010/miert-van-szukseg-magyar-nyelvstrategiara-2.html> (2017. okt. 28.)
- Bódi Zoltán. 2000. Az informatika nyelvhasználatának hatásai és nyelvstratégiai háttere. http://www.c3.hu/___magaryelv/00-2/bodi.htm (2017. okt. 27.)
- Bódi Zoltán. 2004a. *A világháló nyelve: Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bódi Zoltán. 2004b. Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban. *Magyar Nyelvőr* 128 (3): 286–294.
- Bódi Zoltán. 2004c. A szóbeliség kifejeződése az internetes kommunikációban. *Információs Társadalom* 4 (1): 26–38.
- Bódi Zoltán. 2010. Kommunikációs stratégiák az információs társadalomban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 5 (1): 65–73.
- Bódi Zoltán. 2015. Az internetes nyelvváltozatokról. *E-nyelv.hu*, 3. http://epa.oszk.hu/02200/02263/00025/EPA02263_e_nyelv_magazin_2015_3_02.htm (2017. okt. 25.)

- Buda Zsófia. 2011. Az internet hatása a nyelvhasználatra: Fiatalok fogalmazás- és kifejezőkészsége az internethasználattal összefüggésben. *Tudományos Közlemények* 12 (26): 89–105.
- Érsok Nikoletta Ágnes. 2004. Sömös, sumus, írj vissza. *Magyar Nyelvőr* 128 (3): 294–313.
- Érsok Nikoletta Ágnes. 2007. *Az internetes kommunikáció műfajai (különös tekintettel az interaktív magánéleti műfajokra)*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Kis Ádám. 1997. A számítógép metakommunikációja. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/szmtgtps.hu> (2017. okt. 05.)
- Kiss Anita. 2012. *Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai „írott beszélt nyelvi” szövegek alapján (közösségi fórumokon)*. Szakdolgozat. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Krug, Steve. 2008. *Ne törd a fejem: Felhasználóbarát webdizájn*. Budapest: HVG Kiadó.
- Kruzslicz Tamás. 2013. A digitális kommunikáció hatása a középiskolások nyelvhasználatára. *Irodalomismeret* 16 (2): 197–211.
- Laczkó Mária. 2007. Napjaink tizenéveseinek beszéde szóhasználati jellemzők alapján. *Magyar Nyelvőr* 131 (2): 173–184.
- Lebduska, Lisa. 2014. Emoji, Emoji, What for Art Thou? <http://harlotofthearts.org/index.php/harlot/article/view/186/157> (2017. okt. 17.)
- Minya Károly. 2011. A helyesírási neologizmus. *Édes Anyanyelvünk*, 2. <http://anyanyelvapolo.hu/edes-anyanyelvunk-pdf/ea-2011-XXXIII-2.pdf> (2017. okt. 14.)
- Molnár György. 2014. Új kihívások a pedagógus életpálya modellben különös tekintettel a digitális írástudásra. In *Sokszínű pedagógiai kultúra: II. Neveléstudományi és szak módszertani konferencia*, szerk. Torgyik Judit. 365–373. Komárom: International Research Institute.
- Péntek János. 1998. *Teremtő nyelv*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Piskolti Barbara. 2011. Új fogalmak a Google-galaxisban. *E-nyelv.hu*, 2. <http://epa.oszk.hu/02200/02263/00008/uj-fogalmak-a-google-galaxisban.html> (2017. szept. 19.)
- Porkoláb Ádám. 2015. Az iskolában elsajátított írott nyelvi norma presztízse az internetes kommunikációban. *Iskolakultúra* 25 (11): 75–89.
- Salló Szilárd. 2011. A messenger arcai. A hangulatjelek szerepe az internetes kommunikációban. *Acta Siculica* (5): 709–724.
- Simon Viktória. 2014. Modern kódkeverés: az internetes nyelvhasználat hatásai fiatalok írásbeli fogalmazásaiban. *Anyanyelv-pedagógia*, 1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=497> (2017. szept. 14.)
- Squires, Lauren M. 2005. What’s the use of apostrophes? Gender difference and linguistic variation in instant messaging. Elhangzott: Internet Research 6.0: Generations, Oct. 6-9, Chicago. <http://www.american.edu/tesol/CMCSquiresFinal.pdf> (2017. okt. 15.)

- Szabó Tamás Péter. 2012. DIGILEKTUS. Hatásvadász nyelvészet. *Nyelv és Tudomány*, jan. 19. <http://www.nyest.hu/hirek/hatasvadasz-nyelveszet> (2017. szept. 27.)
- Szécsi Gábor. 2015. Nyelv, kommunikáció, közösség a hálózati társadalomban. *Gradus* 2 (1): 101–111.
- Szűts Zoltán. 2016. Az internet nyelve: Másodlagos írásbeliség, emoji és mémek. *Korunk* 27 (4): 55–60.
- Törteli Telek Márta. 2016. A digitális szövegek olvasási stratégiái. *Hungarológiai Közlemények* 17 (3): 115–124.
- Witmer, Diane F.–Katzman, Sandra Lee. 1997. On-line smiles: Does gender make a difference in the use of graphic accents? *Journal of Computer-Mediated Communication*, 4. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00192.x/full> (2017. okt. 10.)

NORMS AND FREEDOM IN THE NET LANGUAGE

This paper focuses on the issue of written language in internet communication. It examines how this new linguistic subculture influences the use of language, and through it, the development of language. The language of the Internet essentially follows the logic of „linguistic economy”, which results in the formation of a special written slang. The paper emphasizes the forms of communication one may encounter on the Internet. Reading the paper one can get an answer to the question of how „spontaneous” internet spelling is manifested. As a result of the deficiencies of the online written text, the absence of traditional meta-language and mimics, the emotional part of one’s discourse is expressed by smileys and emojis. One can witness more and more often that the texts of emails and chats try to depict the phonetic appearance of the spoken language. One witnesses the development of a new pictorial net language, which has its own meaning and grammatical features. A new kind of metaphorical language is being born. The literacy of our age is characterized by the disappearance of the usual image of the text, and ultimately the birth of a new, universal language. It is a question whether linguistic vitality, linguistic diversity, and creative language use can be applied in a creative manner in following the new language norms, or whether net language has a negative impact on language development and causes a loss of values.

Keywords: net language, language norm, freedom, creativity, linguistic economy, metaphorical language, universal language

NORME I SLOBODE U JEZIKU INTERNETA

Rad se fokusira na pitanja kakav prestiž poseduju norme pisanog jezika u internet komunikaciji, kako ova jezička subkultura utiče na jezičku praksu, na razvoj i formiranje jezika. Jezik interneta uglavnom karakteriše „ekonomičnost“, što rezultira formiranjem svojevrsnog pisanog slenga. Autori prikazuju kojim se sve formama slenga srećemo tokom

komunikacije na internetu. Dobijamo odgovor i na pitanje kako se „osobnost“ pravopisa odražava na internetu. Zbog paralingvističkog nedostatka pisanog teksta (nedostatka mimike), metajezik osećanja iskazuje se pomoću emotikona. Sve smo više svedoci da se po izgledu i načinu pisanja, kako elektronskih pisama tako i četova, nastoji oponašati govorni jezik. Vidljiv je preobražaj net-jezika u slike koje imaju svoje semantičke i jezičke karakteristike. Rađa se osoben metaforički jezik. Savremenu pismenost odlikuje nestajanje do sada poznate pisane slike i na kraju krajeva, rađanje novog, univerzalnog jezika. Pitanje je samo da li se nove jezičke norme mogu koristiti i za kreativno pisanje, da li nove mogućnosti digitalne komunikacije doprinose vitalnosti jezika i njegovoj šarolikosti na području kreativnog pisanja, ili jezik interneta negativno utiče na razvoj jezika.

Gljučne reči: net-jezik, sloboda, kreativnost, „jezička ekonomičnost“, metaforički jezik, univerzalni jezik

A kézirat leadásának ideje: 2018. márc. 10.

Közlésre elfogadva: 2018. jún. 20.

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség bízta meg). Egy pozitív és egy negatív vélemény esetén a szerkesztőség harmadik véleményét is kér.
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát.
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímbe pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.
- A rezümét kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:
Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költésze*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó–Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György. 2000. *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre–Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a betűhibákat. A nyelvi-helyesírási gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju
21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 485 3878

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

URL: <http://epub.ff.uns.ac.rs/index.php/hk>

Fedőlapterv: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés: Dataprint

Készült a Futura Nyomdában Újvidéken, 2018-ban

Példányszám: 200

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

ISSN 0350-2430

9 770350 243006